est *inuentrix operum illius*. Sicut enim canis venaticus olfacit, & olfactu inuenit capitque leporem: sic sapientia solerter indagat, & inuenit mille agendi operandique modos & rationes. Vnde Vatabl. vertit, *antistes operum eius*. q.d. Sapientia Dei, tum essentialis, tum notionalis, qua Pater æternus produxit Filium, artificiosè inuenit omnia Dei opera: nam ad miram eius inuentionem pertinet ornatus, varietas, summaque pulchritudo operum Dei. Ipsa ergo, quasi sagacitate quadam admiranda in nihilo olfecit, inuenitque opera Dei, quæ cum ipso extra nihilum produxit. Secundò, tantam tamque mirabilem varietatem rerum commentatione & cogitatione adinuenit. Tertiò, veluti casu id fecit, hoc est, citra laborem & fatigationem. Quartò, quantum ad opera gratiæ, id fecit inuentione crucis; Ioan. 3. & Sacramentorum, Eucharistiæ præsertim, Ioan. cap. 6. & 13. ac sanctitatis animarum, quasi pulcharum pretiosarumque margaritarum; item resurrectionis, & exaltationis sui corporis veri & mystici, non sine labore, sudore, cruore, nece.

Sapientia inuentrix operum Dei multiformiter.

Verùm alij passim legunt ἀιγετὶς, id est *electrix*. q. d. Sapientia præest omnibus Dei operibus; quare ex variis quæ sese offerunt, meliora seligit: licèt enim duplex sapientiæ, quatenus prudentiam tangit, munus sit, scilicet Primò, per eubuliam, id est consultationem & consilium, inquirere & inuenire; Secundò, per synesin, id est iudicium, commodiora & meliora ex iis seligere, teste Aristotele 6. Ethicor. ca. 5. tamen hoc illo potius & præstantius est. Vnde S. Hilar. in psal. 127. vertit, *in labore vtilium operum valida*. q.d. Sapientia in mediis ad finem vtilibus eligit magis valida & efficacia. Noster Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis c. 3. n. 6. vertit, *ponderatrix*. q.d. Sapientia creaturas Dei pro dignitate tractat, eligit optima, negligit viliora: rursum æquissima rationis trutina, cuiusque merita atque dignitatem ponderat & examinat, ac cuique id, quod exigit vel meretur, assignat. Sic Christus ex tot millionibus hominum, ex mera gratia duodecim Apostolos elegit, qui conuerterent totum orbem. Sic & hodie eligit viros Apostolicos ad infidelium & hæreticorum conuersionem, illisq; gratias & dotes ad tantum opus necessarias, vel opportunas liberaliter attribuit & assignat.

VERS. 5. ET SI DIVITIÆ APPETVNTVR IN VITA, QVID SAPIENTIA LOCVPLETIVS, QVÆ OPERATVR OMNIA?] Græcè, *& si opes sunt appetibilis possessio in vita*, &c. opes enim ab omnibus appetuntur ad victum & vestitum, & ad vitam honestè & splendidè transigendam: ipsæ ergo sunt fulcra & nerui vitæ, baculi & viaticum vię: tanto ergo sunt in amore diuitiæ, quanto quæ earum subsidio præsente floret, vigente præstat; absente verò languet, flaccescit, decidit vita. Sensus ergo est q.d. Sapientia ipsa diuitias operatur, & est quasi scaturigo auri, argenti & gemmarum; qui illâ possederit, omnes diuitias possidebit. Confert sapientiam cum rebus omnibus, & ab ea docet omnes, etsi præstantissimas, superari, quòd illa sola habeat eorum omnium vsum. ita à Castro.

Est hæc quinta dos sponsæ, putà sapientiæ, quòd sit opulenta, opesque sapienti afferat, ex eo quòd *operatur omnia*, hoc est Primò, quòd sit operosa, non deses & otiosa, suosque stimulet ad laborandũ, nec sinat otiari: labor autem parit opes, otium verò inopiam, iuxta illud: *Egestatem operata est manus remissa, manus autem fortium diuitias parat*, Prouerb. 10. 4. Secundò, *operatur omnia*, id est est prudẽs, solers, industria, efficax in operando: scit enim omnia ea opera seligere, quę plus lucri afferant, nec desistit donec lucrum, quod optat, assequatur. Tertiò, *omnia operatur*, quę in mundo sunt, nimirum Deus & sapientia diuina, ergo & opes, primùm spirituales, deinde corporales, iuxta illud Christi: *Quærite primùm regnum Dei, & hæc omnia adiicientur vobis*, Matth. 6. & illud Isaiæ ca. 33. *Diuitiæ salutis, sapientia & scientia*. Vide dicta c. 7. v. 8. & seq. & Prou. 8. v. 18. Exemplo sit Salomon, cui Deus sapiẽtiam postulanti cum ea opes tantas dedit, quantas hemo vmquam regum habuit, 2. Paral. 1. 12. Hinc alchimistæ censent Salomonem peritum fuisse artis chimicæ, quę alia metalla in aurum transmutat, indeque tãtas opes sibi parasse: illam artem Salomonis quo in vsu fuisse colligunt ex illo psal. 118. v. 119. *Prævaricantes reputaui omnes peccatores terræ*: vbi pro *prævaricantes* hebr. est סיגים *sigim*, quod S. Hieron. vertit, *scorias*; Augustinus verò Nebiensis Episcopus vertit, *alchimias*.

An Salomon alchimista?

Verùm errant; tum quia nulla est ars, quæ metalla possit in aurum, cuius forma est nobilissima, transmutare; tum quia etiamsi id posset præstare ars, tamen tantos ad id requirit sumptus, vt quicumque ea vtuntur, depauperentur, & ex opulentis fiant inopes, vt constat experientiâ. Vnde Ioannes XXII. c. *Spondent*, in Extrauag. l. 5. de crimine falso: *Sponsent*, inquit, *quas non exhibent diuitias pauperes alchimistæ; pariter qui se sapientes existimant, in foueam incidunt quam fecerunt*. Et nonnullis interiectis: *Alchimistæ verbis dissimulant falsitatem, vt tandem quod non est in rerum natura, esse verum aurum vel argentum, sophistica transmutatione confingant*. Hinc nonnulli artem chimicam cant chamicam, id est inuentam à Cham filio Noë impio, quem putant fuisse eumdem cum Zoroastre mago. Plura hac de re vide apud nostrum Delrio lib. 1. Disquis. Magic. c. 5. Pererium de Magia, Conimbr. lib. 2. Physic. ca. 7. Pinedam lib. 4. de Rebus Salomon. cap. 21. Sapientia ergo alias verasque artes & modos ditescendi docuit Salomonem, nimirum mittẽdo classes in Ophir, effodiendo aurum & argentum è venis terræ autiferis, quas ipse sua sapientia deprehendit, indicendo vectigalia maiora, agros & vineas totius regni solertiùs excolendo, mercimonia quæstuosa instituendo, atque omnibus ex rebus sagacitet captando lucrum.

Resp. negatiuè.

VERS. 6. SI AVTEM SENSVS OPERATVR: QVIS HORVM, QVÆ SVNT, MAGIS QVAM ILLA EST ARTIFEX?] Græcè, τεχνίτης, id est opifex, faber, artifex, qui artificiosa adinuenit & operatur. Pro *sensus* græcè est, φρόνησις, id est prudentia, intelligentia, industria.

Iam Primò, per φρόνησιν, siue sensum, aliqui accipiunt ipsam sapientiam. Vnde Vatabl. vertit, *& si opifex omnium est sapientia, quid illa in rerum natura est artificiosius?*

Secundò & potiùs, alij per φρόνησιν, id est prudentiam, vel sensum, accipiunt artem & industriam operandi: sic prudentia pro arte capitur

Exodi

Exodi 28.3. ita Ianſen. Loquitur, inquit, de prudentia artificum & operariorum, cum qua comparat ſapientiam Dei, docens eam magis eſſe induſtriam, quàm prudentiam artis. q.d. Si per artes mechanicas multa fiũt artificioſè, quanto artificioſior eſt ſapientia, quæ omnes artes adinuenit, & plures adinuenire poteſt? omnis enim ars, omnisque induſtria manat à ſapientia, eiusque eſt quaſi pars, vel ſpecies, vt dixi cap. 7. 21. Inducitur hîc ſapientia vt ſponſa. Mirè autem ornat ſponſam, quòd ſit artificioſa, ac manibus elaboret opera magnæ artis & induſtriæ. vti ſunt acupicturæ & phrygionica, iisq; conficiat pulcherrima & pretioſiſſima virorum ac mulierum ornamenta, iuxta illud quod de muliere ſapiente & ſtrenua dicitur Prouerb. 31. 13. *Operata eſt conſilio manuum ſuarum. Manum ſuam miſit ad fortia, & digiti eius apprehenderunt fuſum. Stragulatam veſtem fecit ſibi: byſſus & purpura indumentum eius*, &c. Ita à Caſtro, Lorinus, Ianſen. Ceruantius & Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis cap. 3. n. 6. & alij.

Sexta eſt hæc ſponſæ, putà ſapientiæ, dos, ſcilicet quòd mira ſit artifex; omnia enim artificia & artificioſa opera ſapientiæ diuinæ, à qua humana dimanat, ſunt aſſcribenda: quare ipſa eſt inuentrix & origo omnium artium. Loquitur toto hoc capite, æquè ac præcedenti, de ſapientia abſtractè & genericè, quatenus ipſa idea eſt & effectrix omnium, tam naturalium, quàm artificialium & moralium, ideoque artes omnes æquè ac virtutes complectitur, vti ſuperiùs monui, & idipſum hic locus euincit.

VERS. 7. ET SI IVSTITIAM QVIS DILIGIT: LABORES HVIVS MAGNAS HABENT VIRTVTES: SOBRIETATEM ENIM, ET PRVDENTIAM DOCET, ET IVSTITIAM, ET VIRTVTEM, QVIBVS VTILIVS NIHIL EST IN VITA HOMINIBVS] Græcè eſt, *labores huius ſunt virtutes*; & ita legit Clemens Alexan. li. 6. Strom. Quod verò Clemens addit: *Temperantia enim & prudentia docet iuſtitiam, & magni excelſiq; animi virtutẽ, quibus nihil eſt in vita hominibus vtilius*, quoad priorem partem diſſonat à Græco & à Vulgata, vt patet intuenti, ac proinde mendoſo S. Script. codice vſus videtur. Senſus eſt q.d. Sapientiæ labor conſiſtit in arduo, putà in exercenda, comparanda & augenda virtute qualibet, ac præſertim in agendo & patiendo dura & ardua, iuxta illud: *Agere fortia Romanum eſt, pati fortia Chriſtianum.* Hinc ἀρετὴ, id eſt virtus, alludit ad Ἄρης, id eſt Mars, quòd virtus ſit Martia, & fortes heroicosque animos requirat.

Ab arte tranſit ad prudentiam & virtutem, putà à factiua ad actiuam, docetque ſapientiam eſſe matrem omnium virtutum, æquè ac artium, quæ eſt ſeptima dos ſapientiæ. Nominat dũtaxat quatuor virtutes principales, quæ primò quod ſciam, à S. Ambroſ. lib. 5. in Lucam, vocatæ ſunt cardinales, quaſi cardines ceterarum omnium: omnes enim aliæ ad has quatuor, velut ad ſuos fontes & capita, reuocantur, atque in his velut cardinibus honeſtas omnis noſtra reuoluitur. Iuſtitiam ergo, quæ hîc primo loco ponitur, generalem intellige, quæ eſt complexio virtutum omnium, cuius partes ſiue ſpecies primariæ ſunt ſobrietas, prudentia, iuſtitia ſpecialis, & virtus, græcè ἀνδρεία, id eſt fortitudo. Quocirca ex hoc loco Theologi colligunt quatuor eſſe virtutes cardinales, ſcilicet prudentiam, iuſtitiam, fortitudinem & temperantiam, quæ ſubinde naturales ſunt & per actus naturales acquiſitæ, vti fuere in Philoſophis: aliquando verò ſupernaturales, & à Deo in iuſtificatione cum fide, ſpe & charitate fidelibus infuſæ, eò quòd ad finem ſupernaturalem dirigantur, vti docet D. Thom. 1. 2. qu. 63. art. 3. imò Concil. Trid. ſeſſ. 6. cap. 7.

SOBRIETATEM] Græcè σωφροσύνην, quæ vox propriè temperantiam in vſu tam cibi, quàm veneris ceterarumque voluptatum aliquo ſenſu ſenſibilium, indeque ſapientiam & prudentiam ſignificat (vnde interpres Anaſtaſij Niceni qu. 78. in Script. vertit hoc loco, *ſapientiam & prudentiam docet*: ſed parùm appoſitè, vt patet) hanc enim parit temperantia, quæ proinde dicta eſt σωφροσύνη, quaſi σώζουσα τὴν φρόνησιν, id eſt ſeruans prudentiam vel ſapientiam: vnde & σώφρων dicitur temperans, quaſi σαόφρων, hoc eſt σῶος vel σῶς τὴν φρένα, id eſt ſanus mente. Temperantia enim eſt mentis ſanitas. Ex aduerſo Euripides in Hecuba teſte Ariſtot. 2. Rhetor. c. 24. aptè dixit Venerem vocari Ἀφροδίτην, quòd ἀφροσύνης, id eſt inſipientiæ & amentiæ, ſit parens. S. Auguſt. lib. 1. de Moribus Eccleſ. ca. 16. legens, *ſobrietatem ſapientia docet*, per *ſobrietatem* accipit veritatem contemplationis; ſed meritò idipſum retractat lib. 1. Retract. cap. 7. vbi docet legendum eſſe, *ſobrietatem & prudentiam docet*, vti habent Græca & Noſter.

PRVDENTIAM] φρόνησιν paulò antè vocauit artem, hîc verò vocat *prudentiam*, quæ eſt antiſtes & auriga virtutum, vraiebat S. Antonius, teſte S. Athanaſio in eius Vita, quin & Socrates omnes virtutes vocabat prudentias. Vide Ariſtot. 6. Ethic. cap. 5. & ſeq. & S. Thom. 1. 2. q. 57. & 2. 2. q. 47. & ſeq.

VIRTVTEM] Græcè ἀνδρίαν, id eſt fortitudinem, ſiue virilitatem, ἀπὸ τοῦ ἀνδρὸς, id eſt à viro: fortitudo enim eſt virorum, non feminarum, ac virile requirit robur, quale inter feminas quoque præſtitere viragines. Fortitudo autem, partim eſt actiua, qualis eſt militum, qui ardua in bello aggrediuntur; partim & potiùs paſſiua, qualis eſt patiẽtium & Martyrum, qui dura & atrocia forti & inuicto animo ſuſtinent: vnde eius partes potentiales vel integrales ſunt, fiducia, magnanimitas, ſecuritas, magnificentia, patientia, longanimitas, perſeuerantia, conſtantia, ait D. Thom. 2. 2. q. 123. & ſeq. quem vide.

Omittit hîc Sapiens tres virtutes Theologicas, fidem, ſpem, charitatem, quarum pariter mater eſt ſapientia; vnde eius alluſione S. Sophia, id eſt ſapientia, mater & Martyr, tribus filiabus ſuis harum trium virtutum nomina indidit, vocauitque eas, Fidem, Spem, Charitatem, ac vnà cum eis nobile martyrium obiit, vti videre eſt in earum Vita, quæ extat apud Surium 1. Auguſti. Omittit autem eas Sapiens, quia agit hîc de virtutibus moralibus dumtaxat, quæ cõſiſtunt in operibus & laboribus externis. Hi enim ſunt ſapientiæ *labores*, qui, vt ipſe ait hoc verſu, *magnas habent virtutes: bonorum* autem *laborum glorioſus eſt fructus*, vti dixit cap. 3. 15.

ET SI MVLTITVDINEM (perperam Hugo Ve[illegible] 8. & Idacius lib. 3. contra Varimadum legunt, *ſimi-*
litudinem)

litudinem) SCIENTIÆ DESIDERAT QVIS, SCIT PRÆTERITA, ET DE FVTVRIS ÆSTIMAT: SCIT VERSVTIAS SERMONVM, ET DISSOLVTIONES ARGVMENTORVM: SIGNA ET MONSTRA SCIT ANTEQVAM FIANT, ET EVENTVS TEMPORVM ET SÆCVLORVM] Clarè Vatabl. ex Græco vertit, *si quis item multarum rerum peritiam desiderat, hæc antiqua nouit, & futura coniectat: hæc sermonum strophas callet, & ænigmatum explicationes: signa & prodigia præsagit, euentusq; tempestiuitatum & temporum.*

Contulit sapientiam cum artibus & virtutibus, iisq; omnibus eam prętulit, nunc eam confert & præfert scientiis quibuslibet, imò illas omnes à sapientia eminenter contineri, ac nimiam sciendi curiositatem ab ea temperari asseuerat. Est ergo hæc dos nona sapientiæ. Vnde Clemens Alex. lib. 6. Strom. citato toto hoc versu, concludit: *Vides fontem disciplinarum manare à sapientia.*

Pro *multitudinem scientiæ*, græcè est πολυπειρίαν, id est *multorum experientiam*; Vatabl. *multam peritiam.* hanc enim gignit experientia. Vnde Plato lib. 7. de Legibus, πολυπειρίαν & πολυμαθίαν, quasi matrem & filiam associauit. Et Sallustius in Iugurtha asserit, nil esse sapientius experientia. Quocirca Philosophi à rerum experientia cœperunt philosophari, & rerum causas indagare.

Historiæ commodæ.

SCIT PRÆTERITA] Græcè, τὰ ἀρχαῖα, id est *antiqua.* q.d. Sapientia nouit historias antiquas & diu præteritas. *Historia enim est testis temporum, lux veritatis, vita memoriæ, magistra vitæ, nuncia vetustatis*, ait Cicero lib. 2. de Oratore. Et S. Gregor. Nazianz. ad Nicobulum: *Historia*, inquit, *est conglobata quædam ac velut coaceruata sapientia, hominumq; multorum mens in vnum collecta. Iucundum & securum est ex alienis euentibus, vel lætis, vel tristibus, discere quid tibi in simili casu agendum sit. Salubre est*, ait Liuius initio lib. 1. *omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri, vt inde tibi tuæq; reipublicæ, quod imiteris, capias. Inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites.* Quocirca Basilius Imper. ita præscribit Leoni filio cap. 56. *Per veteres*, inquit, *historias ire ne recusa: ibi enim reperies sine labore, quæ alij cum labore collegerunt; atque illinc haurias, & bonorum virtutes, & improborum vitia; varias humanæ vitæ mutationes, & rerum in ea conuersiones, mundi huius instabilitatem, & inperiorum præcipites casus: & vt verbo complectar, malorum facinorum pœnas, & bonorum præmia, quorum illa fugies, ne in diuinæ iustitiæ manus incidas; hæc amplecteris, vt præmiis, quæ ea comitantur, potiaris.*

DE FVTVRIS ÆSTIMAT] Græcè, εἰκάζει, id est assimilat, comparat, cõiectat, viuam formam exhibet, repræsentat. Ex præteritorum enim experientia, vel cognitione historica fit coniectura prudens de euẽtu futurorum. ita Cantacuz. Prudentes enim comparando præterita similia cum futuris, facilè de eorum exitu coniiciunt: eorum enim formam & viuam imaginem repræsentant præterita. Vnde Idacius li. 3. contra Varimadum vertit, *de futuris præsaga est*; Clem. 6. Strom. *coniicit futura*; Anastas. Nicen. qu. 78. *futura exquirit*; Pagnin. *futura imaginatur*: ergo præter *effata sapientum*, qui anticipatione sapientiæ futura sagaciter præuident, ac salubriter præcinunt, *fata reliqua fatua sunt delirantium pronunciata.*

SCIT VERSVTIAS SERMONVM] Græcè, τροφὰς, ἀπὸ τρέφω (id est verto, verso, versutè ago, torqueo, circumago) sicut versutiæ dicuntur à verto vel verso, quòd per eas plana res vertatur in obscurum & alienum sermonem, siue per acutas & subtiles sententias, quales sunt parabolæ, vt patet Eccli. 39. v. 9. & 2. Reg. 14. 20. siue per verba dolosè & fraudulenter ad fallendum composita, quales fuere quæstiones captiosæ à Pharisæis Christo propositæ, vt eum caperent in sermone; sed à Christo per sapientiam deprehensæ & dissolutæ, Matth. 22. 15. & seq. Talia quoque sunt sophismata sophistarum, præsertim hæreticorum, quę dissoluit & resoluit Dialectica: vnde eius cognitionem sapienti commendat auctoritate & exemplo Christi & Pauli, S. August. lib. 1. contra Cresconium c. 10. & seq.

Audi Clementem Roman. lib. 1. Constit. c. 6. vbi lectorem à lectione Gentilium ad lectionem S. Script. traducit: *Nam quid*, inquit, *in lege Dei desideras? siue enim historias legere cupis, habes libros de Regibus; siue sophistica, id est quæ argutè ad sapientiam referuntur, & Poëtica, habes Prophetas, Iob, Prouerbia, in quibus plus acuminis, quàm in omni poësi & sapientia sophistarum reperies; quòd is, qui solus sapiens est, illa effatus est.* Vbi per sophisticam intelligit Dialecticam, qua sophistæ ad sophismata contexenda abutebantur.

DISSOLVTIONES ARGVMENTORVM] ingeniosorum, occultorum & argutorum: vnde græcè est *ænigmatum*, id est quæstionũ obscurarum & difficilium explicatu, *solutiones*: ænigma enim est gryphus siue scirpus, id est sermo nodosus & inuolutus, siue, vt Valla interpretatur, allegoria obscurior, quam diuinare magis, quàm interpretari oporteat, qualis est illa Samsonis de fauo mellis in ore leonis inuento: *De comedente exiuit cibus, & de forti egressa est dulcedo*, Iudic. 14. Vide dicta Prouerb. 1. 6. Hinc 3. Reg. 10. *Regina Saba audita fama Salomonis, venit tẽtare eum in ænigmatibus: & docuit eam Salomon omnia verba, quæ proposuerat; non fuit sermo, qui regem posset latere, & non responderet ei.* Et Iosephus ænigmatum certamen à Salomone cum Hiram rege Tyri initum narrat lib. 8. c. 2. *Quæstiones ænigmaticas Tyrius rex ad Salomonem transmisit. At ille callens huiusmodi rerum ac prudentissimus, nihil inexplicatum relinquebat, sed omnia ratione peruincens apertissimè declarabat.* Et Eccles. c. 47. 16. *Terram*, inquit, *retexit anima tua, & repleti in comparationibus ænigmata.*

SIGNA ET MONSTRA (græcè, τέρατα, id est prodigia) SCIT ANTEQVAM FIANT] q. d. Sapientia præsagit futuras eclipses, æstus, frigora, pluuias, ventos, tempestates, sterilitatem, fertilitatem, pestem, morbos, &c. ex mathesi, & signis meteorologicis ac prognosticis. ita Cantacuzenus. *Prodigia* dicuntur monstra, quòd futura præmonstrent. Audi Ciceronem lib. 2. de Natura deorum: *Prædestinationes, prædictiones & præsensiones rerum futurarum, quid aliud declarant hominibus, nisi ea quæ fiunt ostendi, monstrari, portendi, prædici?* &c. *ex quo illa ostenta, monstra, portenta & prodigia dicuntur.* Prodigium autem, ait Seruius in 3. Æneid. est, quod *in longum tempus dirigit significationem*; ita dictum *quasi porrò adigendum*, ait Nonius Marcel.

EVENTVS TEMPORVM ET SÆCVLORVM] Græcè, καιρῶν καὶ χρόνων, id est opportunitatum & temporum. q. d. Sapientia solerter præuidet & prospicit futuras rerum opportunitates, commodaque tempora ex signis præuiis, præsertim meteorologicis iam dictis: vnde iis ad suum & reipubl. bonum prudenter & fructuosè vtitur.

VERS. 9. PROPOSVI ERGO HANC ADDVCERE MIHI AD CONVIVENDVM: SCIENS QVONIAM MECVM COMMVNICABIT DE BONIS, ET ERIT ALLOCVTIO COGITATIONIS ET TÆDII MEI] Perperam Lyran. Dionys. & Glossa legunt, *ad conuiuandum*: legendum enim, *ad conuiuendum*. Nam græcè est πρὸς συμβίωσιν, id est *ad conuictum*, hoc est, ad contubernium, ad familiarem conuersationem; S. Ambros. lib. de Viduis legit, *proposui ergo adducere eam mihi in coniugium.* B Coniunx enim est perpetuus conuiua suæ coniugi. Nam S. Ambrosius eo loco magis videtur ad hunc v. respicere, quàm ad v. 2.

COMMVNICABIT DE BONIS] Græcè, ἔσται σύμβουλος ἀγαθῶν, id est erit consultrix bonorum, quæ scilicet mihi bona dabat consilia, ait Vatabl. vel potiùs *erit communicatrix bonorum.* Symbola enim vocantur collationes, v. g. conuiuia, in quibus quisque conuiuarum suum confert epulum in commune symbolum, de quibus Prouerb. 23. 21.

ET ERIT ALLOCVTIO COGITATIONIS (græcè φροντίδων, id est *curarum*: cogitatio enim ex etymo est mentis agitatio, collectio, coactio, ait S. Augustinus 10. Confess. 11. Hinc *cogitatio* in Script. sæpè notat anxiã mentis intra se fluctuantis disceptationem, vt patet Matth. 21. 25. & c. 15. C 19. Lucæ 1. 29. & alibi) ET TÆDII MEI] *Allocutio*, id est consolatio: blanda enim allocutio est consolatio afflicti. Græcè παράκλησις, id est *exhortatio, consolatio, admonitio*, vt vertit Iansen. *moderatio*, vt Clarius; *lenimentum*, vt Vatabl. *alleuiatio*, vt Glossa. Est hæc decima dos sponsæ, putà sapientię, quòd sponso suo communicet sua bona, eiusque solicitudines, labores, dolores & mœrores, suaui prudentique alloquio & consilio leniat & soletur: ad hoc enim vxor data est viro, vt sit ei in adiutorium vitæ, tam miseræ & calamitosæ, Genes. 2. Hinc illud Osee 2. 14. *Ducam eam in solitudinem, & loquar ad cor eius*, id est blandè consolabor eam. Adde ex Agrest. Grammat. *Vt loqui est hominis, eloqui oratoris, obloqui obtrectatoris, sic alloqui est suadentis, vel hortantis, vel blandientis.* Hoc est illud celebre: *Laborantis visitatio* (& magis allocutio) *laboris est subleuatio.* Id videre est in ægris & agricolis. Audi S. Gregor. lib. 5. Moral. cap. 5. *Laborantem consolari, est pariter in labore persistere: quia subleuatio est laboris, visitatio collaborantis: sicut cùm in itinere comes iungitur, via quidem non abstrahitur, sed tamen de societate comitis leuatur labor itineris*: iuxta illud, *Comes facundus in via pro vehiculo est.* Talis est sapientia.

TÆDII MEI] Græcè λύπης, id est tristitię, doloris, mœroris mei. Idipsum expertum se fatetur Seuerinus Boërius in carcere, scribens libros de Consolatione philosophica, ęquè ac Thomas Morus in carcere Anglicano commentans in Passionem Christi. Idem experiuntur omnes sapientiæ studiosi. Si tantam voluptatis dulcedinem, ait Ceruantius, ob amorem sapientiæ ex Ciceronis Hortensio hausisse se fatetur S. Augustinus lib. 3. Confess. c. 4. *vt fastidium ac tædium ex aliarum rerum studio, vnius philosophiæ amore leuaret*: quam Cicero 2. Offic. vocat *oblectationem animi, requiem curarum, non modò à solicitudine abducentem, sed contra omnes fortunæ impetus strenuè armantem*; & lib. 12. epist. fam. in 23. & Tusc. 5. *vitæ tranquillitatem largientem*; quanto, quæso, id omne præstantiùs præstat, non studium adumbratæ sapientię, quæ est philosophia, sed sophia ipsa, suo contubernali & sponso, seipsa & allocutione sua? Et quàm bellè hæc omnia conueniunt in eamdem increatam, incarnatam, in Eucharistia nos ad suum contubernium, conuictum, coniugium, conuiuium, communionem, consilia, munera, communicationem bonorum omnium, allocutionem inuitantem, & admittentem cupidum sui?

HABEBO PROPTER HANC, CLARITATEM AD TVRBAS, ET HONOREM APVD SENIORES IVVENIS] Pro *claritatem* græcè est δόξαν, id est gloriam, splendorem, maiestatem. Pro *honorem* græcè est, τιμὴν, id est honorem, pretium, existimationem inclytam. Decem sponsæ dotibus hucusque recensitis, deinceps quatuor alias adiungit. VERS. 10.

Vndecima sapientiæ dos hæc est, quòd sponso, licet iuueni, conciliet gloriam apud populum, & honorem apud seues. Exemplo sit Salomon, toto orbe, per omnia sæcula, ob sapientiæ famam celebris & glorioſus. Sic Plato in Sophista ait, sapientem esse diuinum ac diis simillimum, ideoque summis honoribus decorandum.

IVVENIS] Multi id referunt ad sequentia, *Et acutus inueniar.* Verùm obstat τὸ &. Quare Romani cererique emendatiores referunt ad τὸ *seniores*, quod præcessit. q. d. Sapientia facit, vt sapiens, licèt ætate iuuenis, honoretur, non tantùm à iuuenibus sibi coæuis, sed etiam à senibus: à quibus licèt superetur ætate, eosdem tamen superat sapientia, vti contigit Salomoni, Iob, Danieli, Ioanni Baptistæ, Christo & Apostolis. Ita Cantacuz. Vatablus, Osorius, Clarius, Iansen. à Castro & alij.

Mysticè: sapiens, id est virtute pollęs, vocat se iuuenem, esto senex sit, quia in virtute nũquam flaccescit, in feruore numquam tepescit, numquam in bonis operibus fit imbecillior, sed dum quotidie proficere satagit, & robustior in bono fieri, floridam sapientiæ iuuentam retinet & conseruat: iuxta illud, *Ibunt de virtute in virtutem: videbitur Deus deorum in Sion*, psal. 83. 8.

ET ACVTVS INVENIAR IN IVDICIO, ET IN CONSPECTV POTENTIVM (græcè, δυναστῶν, q. d. Dynastarum) ADMIRABILIS ERO, ET FACIES PRINCIPVM ADMIRABVNTVR (Arias, *stupebunt*) ME] Vltima hęc pars deest in Græco. Sapientia enim facit homines acutos, vt rectè de re qualibet in iudicio, siue forensi, siue priuato iudicent, ipsumque punctum difficultatis sagaciter tangant & acutè resoluant, vti fecit Salomon in iudicio meretricũ, 3. Reg. 3. De quo appositè S. Ambros. 2. Offic. c. 8. *Propterea scriptũ*, ait, *Audiuit omnis Israel iudicium, quod iudicauit rex; & timuerunt regem, videntes sapientiam Dei esse in eo ad faciendum iudicium. Nec immeritò*, inquit, *æstimatus* VERS. 11.

mātus est intellectus Dei esse in eo in quo occulta sunt Dei. Quid autem occultius, quàm internorum viscerum testimonia, in quæ sapientis intellectus, velut quidam pietatis descendit arbiter, & velut quamdam genitalis alui vocem eruit, qua maternus patuit affectus? & cap. 10. *Iustum & sapiētem* appellat *Salomonem in hoc iudicio, iustæ censuræ & callidæ inuentionis pleno.* & lib. 3. de Spiritu sancto cap. 7. *non nisi Spiritus sancti munere Salomonem potuisse*, dicit, *feminarum latentem conscientiam penetrare, idq; gladio spiritus acutissimo.* Addit Iosephus: *Ex illa die populus velut diuinâ mente prædito obtemperabat.*

ADMIRABILIS ERO] Id est me meamque sapientiam mirabuntur & obstupescent, ideoq; hianti ore excipient & venerabuntur potentes & dynastæ. *Gloria summa*, ait Cicero 2. Offic. *constat ex tribus his, si diligit multitudo, si fidem habet, si cum admiratione quadam nos honore dignos putat.* Græcè est θαυμασθήσομαι, id est admirationi ero, admirationem mei concitabo, portentosus ero, instar cælestis iridis, quæ ab admiratione hominum, tātam eius colorum varietatem & speciem admirantium, Græcis dicta est *Thaumātias*, quasi *admiranda.* Sicut enim iris ex reuerberatione radiorum solis suam formam haurit admirabilem: sic ego ex irradiatione sapientiæ diuinæ hauriam omne meum iudicij & ingenij splēdorem, quem omnes admirabuntur. Quare Seuerus Sulpitius lib. 1. Sacr. histor. in Salomone sic ait: *Ita in admiratione ingenij prudentiæq; eius reges vicinarum gentium amicitiam ab eo fœdusq; petiere, parati imperata facere.* Longè veriora sunt hæc in Christo, qui est Sapientia incarnata, cuius sapientiam obstupuerunt turbę, iuxta illud: *Omnis enim populus suspensus erat, audiens illum*, Lucæ 19. 48. græcè, *pendebat suspenso animo*; Syrus, *pendens erat ab eo ad audiendum eum.* Et ministri ad eum capiendum missi, rogati à Scribis, cur eum non adduxerent, respondērunt: *Numquam sic locutus est homo, sicut hic homo*, Ioan. 7. 46.

Hac ingenij & acuminis dote inter omnes Patres & Doctores Ecclesiæ, velut aquila excelluit S. Augustinus, cui proinde iure meritoque hæc elogia assignat S. Prosper lib. 3. de Vita cōtempl. cap. 31. *Sanctus Augustinus Episcopus, acer ingenio, suauis eloquio, sæcularis litteraturæ peritus, in Ecclesiasticis laboribus operosus, in quotidianis disputationibus clarus, in omni sua actione compositus, in expositione sua fidei nostræ Catholicus, in quæstionibus soluendis acutus, in reuincendis hæreticis circumspectus, & in explicandis Scripturis Canonicis cautus.* Et Concil. Toler. VIII. c. 2. anno Domini 653. *Sanctissimus Augustinus*, inquit, *vestigationis acumine cautus, inueniendi arte præcipuus, asserendi copia profluus, eloquentiæ flore venustus, sapientiæ fructu fœcundus.*

VERS. 12. TACENTEM ME SVSTINEBVNT (expectabunt vt loquar) ET LOQVENTEM ME RESPICIENT, (græcè, *loquenti attendent*, id est ore & oculis intenti in me, loquentem audient) ET SERMOCINANTE ME PLVRA (diutiùs me perorante) MANVS ORI SVO IMPONENT] silentium sibi indicentes me attentè auscultabunt, præ voluptate & admiratione mearum sententiarum. Audi Cantacuzenum hęc paraphrasticè explicantem: *Ero coram dynastis in admiratione, dum ad meam solertiam industriamq; respicient, rerum ingeniosam interpretationem, & promptam quæstionum facilemq; declarationem. Me tacente præstolabuntur, & me loquente attendent, neque tumultuabuntur; vel dum me ipse colligo, ac tacitus ad memoriam reuoco, quæ sunt mihi dicēda, vel dum pergo dicere, resq; illis gratissimas ac iucundissimas porrigo: quòd si contigerit, vt in his quoque sim longior, diligenter tamen ad ea, quæ dicentur attendent, & ne hiscent quidem: quin etiam si adhuc longiùs feramur impetu quodam, sibi ipsi ora obstruent admotâ manu.* Sic Ænea perorante, Dido eiusque assecłę admirantes *conticuere omnes, intentiq; ora tenebant*, ait Virgil. Æneid. 2. Magna enim vis est in ore, oculis & vultu dicentis, ait Plutarch. opusc. de Auditu, atque in ipsa actione & pronuntiatione, quæ oculis magis, quàm auribus percipitur: vnde intentos in se rapit auditorum aspectus. Quocirca, vt ait Cicero in Oratore, prima pars & laus oratoris est pronuntiatio: vnde idem in Catilin. 4. *Video*, ait, *in me omnium vestrūm ora atque oculos esse conuersos.* Sapiens enim orator debet conari, vt vel rerum nouitate & insolentia, & gratia & energia dicendi; vel materiæ grauitate, iucunditate & pondere suspensos & intentos in se detineat auditorum animos; sic enim eos faciet sibi beneuolos & attentos. Talis erat Iob, qui de se perorante ait cap. 29. 9. *Principes cessabant loqui, & digitum superponebant ori suo*, &c. *Auris audiens beatificabat me, & oculus videns testimonium reddebat mihi*, annuendo & applaudendo. Et Paulus, cuius facundiam & energiam dicendi stupentes Lycaonij, eum quasi Deum cælo lapsum vocabāt Mercurium, Act. 14. Et S. Maurilius, qui indicio columbæ designatus Episcopus Andegauensis, & à S. Martino consecratus, sanctitate & miraculis crebris illustris, omnium in se ora aures que rapiebat. Vnde erat *sermone silens, & silentio loquens, nihilq; eius iucunditate seuerius, & seueritate iucundius*, ait Fortunatus in eius Vita.

PRÆTEREA HABEBO PER HANC, IMMORTALITATEM: ET MEMORIAM ÆTERNAM HIS, QVI POST ME FVTVRI SVNT, RELINQVAM] vti de facto Salomon reliquit. *Immortalitatem*, græcè ἀθανασίαν, accipe, tum nominis & famæ, tum vitæ æternæ, q.d. Nanciscar per sapientiam vitam immortalem apud Deum, & memoriam æternam apud homines, iuxta illud psal. 111. 7. *In memoria æterna erit iustus.* Sic de Iosia rege ait Eccles. c. 49. 1. *Memoria Iosiæ in compositione odorū facta opus pigmentarij. In omni ore quasi mel indulcabitur eius memoria, & vt musica in conuiuio vini.* Mirè enim recreat & animat sapiētem, quòd memoria eius erit laudi & exemplo apud posteros; immortalitas enim nominis magnum est mortalitatis vitæ lenimentum: imò Cicero Tusc. 1. inde colligit animæ immortalitatem. Anima enim non desideraret memoriam æternam, nisi ipsa esset æterna, vt sentire posset, quid de ea dicturi sint posteri: quid enim ad illam pertinerent laudes hominum, si nullus illarum in ea foret sensus? Est hæc duodecima dos sponsæ, id est sapientiæ, scilicet immortalitas vitæ æquè ac famæ. VERS. 13.

DISPONAM POPVLOS, ET NATIONES MIHI ERVNT SVBDITÆ] Est hæc decima tertia dos sapientiæ, quòd doceat sapienter regere populos & subditos quoslibet. Per *populos* accipe Israëlitas; per *nationes*, græcè ἔθνη, id est gētes, accipe Idumæos, Moabitas, Ammonitas, ceteras que vicinas VERS. 14.

vicinas gentes Salomoni subditas, 3. Reg. 4. 24.

DISPONAM] Græcè, διοικήσω, id est administrabo, œconomicè regam, gubernabo, ordinabo, ordinatè collocabo, per ordines digeram, cuique suum locum, munus, officium & gradum assignabo. Optima enim gubernandi ratio est, si omnes ordine suo collocentur, & omnia ordine suo gerantur. S. Augustl. libr. de Opere monach. cap. 18. ait: *Ipsa est optima gubernatio, vt omnia suis temporibus* (sub quibus ceteras intelligit circūstantias personarum, ætatum, virium, locorum) *distributa gerantur ex ordine* (*qui*, vt idem ait lib. 1. c. 10. ex duobus libris, quos de Ordine scripsit, *est per quem aguntur omnia quæ Deus constituit*) *ne animum humanum turbulentis implicationibus inuoluta perturbent.*

Vide dicta Prouerb. 8. 15. ad illa: *Per me reges regnant, & legum conditores iusta decernunt.* Vide & Clement. Alex. in Apologia, vbi Amphionis & Orphei incantationes, orationes sapiētiæ & eloquentiæ plenissimas fuisse ait, quarum vi homines, qui antea sub humana figura speciem ferinam belluinis moribus gerebant, ad concentum politicæ disciplinæ redacti sunt; quibus præfert, vt lucē vmbris, vt veritatem mēdacio, Christum Dominum, quem *sanctum & cælestem animarum incantatorem* appellat; Anastas. verò Sinaita lib. 4. Hexam. eumdem *lyram cælestem* nuncupat. Denique ex hoc v. 14. Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis c. 34. colligit Salomonem regem regum, sapientiæ beneficio, non solùm exteris, sed & suis ius dixisse, iudicando, decidendo lites, & cuique ius suum attribuendo; idque per se, non tantùm per iudices à se constitutos.

VERS. 15. TIMEBVNT ME AVDIENTES REGES HORRENDI: IN MVLTITVDINE VIDEBOR BONVS, ET IN BELLO FORTIS] Sapientia enim subditis est mansueta, at rebellibus & hostibus, præsertim tyrannis, horrendis & formidabilibus, est terribilis & horrenda, iuxta illud Virgil. 6. Æneid. de arte regnandi:

Hæ tibi erunt artes, &c.
Parcere subiectis, & debellare superbos.

Sic Moses metum & horrorem incussit Pharaoni, Exodi 7. & seq. Iosue Chananæis ca. 2. 10. Daniel c. 2. 46. Nabuchodonosori; Ioānes Baptista Herodi, Marci 6. 20. Hinc & sponsa, putà Ecclesia, vocatur *pulchra vt luna, electa vt sol, terribilis vt castrorum acies ordinata*, Cant. 6. 9. Nam, vt ait Nyssen. orat. 13. in Cant. *Ecclesiæ fabricatio ad instar fabricationis est mundi.* Et Cant. 7. *Quid videbis in Sulamite, nisi choros castrorum?*

BONVS] Id est beneuolus, beneficus, clemens, liberalis. Hæ ergo sunt duæ præcipuæ principis dotes, scilicet beneficentia & fortitudo, iuxta illud Homeri: *Vtrumque, rex est bonus, & fortis miles*; quod assiduè in ore habebat Alex. Magnus, teste Plutarcho in Moral. rex enim in pace bonus & pacificus sit oportet, in bello verò fortis. Huc facit illud Plutarchi lib. Ad principem ineruditum, & lib. *cum principe philosophandum*: *Succenset Deus tonitrua & fulmina, radiorumq; proiectus minitantibus; qui verò recta ratione præditi, honestate humanitateq; ipsum referre conantur, hos studio eorum delectatus, auget, suaq; eos æquitate, iustitia, veritate ac mansuetudine impertit, quibus nihil est diuturnius.* Vide Dionem orat. 2. de regno, & orat. 49. quæ

Princeps sit benignus & fortis.

Gnoma.

A incipit, *Humanis & eruditis hominibus, neque inuitcundum magistratum gerere, neque difficile.* Et Aristot. in Quæst. Politic. vbi ait: *Princeps inimicis formidolosus est, si armis & exercitu, multoq; veluti ad bellum apparatu instructus fuerit; ea tamen omnia diutiùs, ceu vana, priùs quàm his vtatur, detineat. Nam & Deus ipse antequam maiestatis suæ trepidationem incutiat, indutias quasdam præbet.* Quòd si id non iuuet, tum demum sua in reos iacula & fulmina contorquet. Audi ex Legibus Visigothorum lib. 1. tit. 2. ca. 6. sanctionem: *Ex institutione morum, ex mansuetudine principum, eaq; ex dispositione legum oriente, & concordia sit ciuium, & triumphus hostium; atque sic bonus princeps interna regens, & externa conquirens, dum suam pacem possidet, & alienam litem abrumpit, celebratur in ciuibus rector, & in hostibus victor.* Audi & Senecam Tragœdum in Octauia colloquentem cum Nerone: *N. Ferrum tuetur principem. S. Meliùs fides. N. Decet timeri Cæsarē. S. At plus diligi. N. Metuant necesse est. S. Quidquid exprimitur graue est. N. Iussiq; nostris pareant. S. Iusta impera.* Et Isocratem orat. 2. ad Nicoclem: *Bellicosus sit scientia rei militaris & apparatu, sed pacificus, vt nequid præter ius & æquum concupiscat sibiq; vendicet.* Et Musonius apud Stobæum serm. 48. *Commodum est principi, inquit, vt subditis amandus potiùs, quàm metuendus sit.*

B

C

INTRANS IN DOMVM MEAM, CONQVIESCAM CVM ILLA: NON ENIM HABET AMARITVDINEM CONVERSATIO ILLIVS, NEC TÆDIVM CONVICTVS ILLIVS, SED LÆTITIAM ET GAVDIVM] Vatabl. *nihil enim habet amaritudinis eius commercium, nec quidquam doloris conuictus eius, sed lætitiam & gaudium*; cùm ex aduerso hominum, licèt amicissimorum, conuictus & nimia familiaritas, sæpè pariat tædium, imò aculeum afferat stimuletque ad iram vel tristitiam. VERS. 16.

D

Est hæc decima quarta sapientiæ laus, quòd sapienti, à publicis priuatisque negotiis animum ad sapientiam seuocanti, illa afferat ipsi pacem & lætitiā, ac tædia & mœrores ex negotiis contracta, leniat vel abstergat. Ita læto semper animo æquè ac vultu apparuere S. Antonius, S. Romualdus, S. Franciscus, S. Dominicus, S. Ignatius, ac prisci Essæi, Anachoretæ & Religiosi, sapientiæ & contemplationi dediti. Vide S. Basilium de Constit. monast. c. 13. & 14.

Causa huius pacis & gaudij est prima, serenitas & sanctitas bonæ conscientiæ. *Secura enim mēs est quasi iuge conuiuiū*, Prouerb. 15. Secunda, amor & confidentia in Deum. Tertia, spes futuræ gloriæ, quæ omnes vitæ sanctę, licèt asperę, labores & dolores absorbet. Huc facit illud Eccli. 15. v. 6. *Iucunditatem & exultationem thesaurizabit super illum.* Et illud sapientiæ de seipsa: *Spiritus enim meus super mel dulcis, & hereditas mea super mel & fauum*, Eccli. 24. 27. Discāt à sapientia viri sapientes in conuersatione non esse tetrici, austeri, abstracti, duri; sed amœni, hilares, iucundi, faciles, obsequentes, vt omnibus libenter aures præbeant, eorumque postulatis beneuolè, quoad possunt, satisfaciant.

Denique ex τῷ *non habet amaritudinem conuersatio illius, nec tædium cōuictus illius*, D. Thomas 1. 2. q. 35. art. 5. probat delectationem contemplationis esse meram ac puram, nec vllam habere tristitiam

stitiam sibi oppositam. Experiuntur hoc Ascetæ, qui iugiter cum Deo, cum Christo, cum B. Virgine, cum angelis & Sanctis versantur: hi enim in terrestri quasi degunt paradiso, & quasi terrestres angeli, cælestium delicias in carne prælibant, iuxta illud: *Quàm magna multitudo dulcedinis tuæ Domine, quam abscondisti timentibus te!* psal. 30. 20. & illud: *Inebriabuntur ab ubertate domus tuæ, & torrente voluptatis tuæ potabis eos*, psal. 35. 9.

VERS. 17. HÆC COGITANS APVD ME, ET COMMEMORANS (græcè φροντίσας, id est *curans*, hoc est cum cura studiosè & sollicitè considerans) IN CORDE MEO: QVONIAM IMMORTALITAS EST IN COGNATIONE SAPIENTIÆ] Ita legendum cum Græcis & Roman. Perperam ergo Hugo & Dionys. imò S. Fulgent. lib. 3. ad Monimum c. 6. legunt, *quoniam immortalitas est in cogitatione sapientiæ*; & alij, *in cognitione sapientiæ*: quam lectionem secutus Idacius Clarus lib. 3. contra Varimad. vt probet Filium esse Patri æqualem & coæuum, *id clariùs affirmari* inquit à Salomone Sap. 8. *his verbis*: *Immortalitas est in cognitione sapientiæ, & amicitiæ illius delectatio bona: item in operibus manuum sapientiæ honestas sine defectione, & in certamine sermonum eius immortalitas, & vita æterna, in cõmunicatione verborum eius claritas perpetua.* Vbi pariter addit τὸ *perpetuâ* & τὸ *immortalitas*, quorum neutrum est in Græco, sed ipse τὸ *immortalitas* hoc v. 17. positum, in ceteris, quæ sequuntur v. 18. repetendum censuit.

Sensus est q. d. Ego Salomon studiosè considerans sapientiam esse immortalem, & eamdem immortalitatem communicare suis cognatis, id est suis filiis & sponsis, qui eam arctè associare & quasi despõdere satagunt; facereque vt sibi cognati, id est coniuncti, affines & deuincti, sint immortales; hac de causa ardenter concupiui eam mihi assumere in matrẽ, imò in sororem & sponsam, iuxta illud Prouerb. 7. 4. *Dic sapientiæ, Soror mea es: & prudentiam voca amicam tuam.* Græcè sũt aoristi, λογισάμενος & καὶ φροντίσας, id est cùm reputassem, & sollicitè cogitassem, quòd sapientia immortales faciat eos, qui secum cognationem vel affinitatem contrahunt, qui scilicet eam sibi deuincire & despondere satagunt, iuxta illud cap. 15. 3. *Scire iustitiam & virtutem tuam, radix est immortalitatis.* Repetit id, quod dixit v. 13. *Præterea habebo per hanc, immortalitatem, & memoriam æternam*, &c. Huc alludens Thalassius centuria 4. num. 56. *Lignum vitæ*, ait, *est scientia Dei, cuius purus particeps, permanet immortalis.*

VERS. 18. ET IN AMICITIA ILLIVS DELECTATIO BONA, ET IN OPERIBVS MANVVM ILLIVS HONESTAS SINE DEFECTIONE, ET IN CERTAMINE LOQVELÆ ILLIVS SAPIENTIA, ET PRÆCLARITAS IN COMMVNICATIONE SERMONVM IPSIVS: CIRCVIBAM QVÆRENS, VT MIHI ILLAM ASSVMEREM] Hæc quoque superiùs recensuit, sed hîc repetit per conglomerationem, vt sapientiæ dotes inculcet, & omnes ad eius studium magis accendat.

DELECTATIO BONA] id est honesta, non turpis; item *bona*, id est *iucunda*, vt vertit Vatabl. iuxta illud: *Ecce quàm bonum, & quàm iucundum habitare fratres in vnum!*

HONESTAS SINE DEFECTIONE] Id est opulentia inexhausta, diuitiæ indeficientes, siue perennes, vt vertit Vatabl. Vide dicta v. 11. & 14. & Prou. 3. 16. ad illa: *Longitudo dierum in dextera illius, & in sinistra illius diuitiæ & gloria.*

IN CERTAMINE LOQVELÆ ILLIVS SAPIENTIA] Græcè ἐν συγγυμνασίᾳ ὁμιλίας αὐτῆς φρόνησις, id est, *in coëxercitatione conuersationis illius prudentia*; Vatabl. *in vsu colloquij* (ὁμιλία enim, id est colloquium, dicitur ab ὁμοῦ λαλεῖν, id est à simul loquendo) *illius prudentia.* q. d. ait Iansen. Per hoc, quòd quis exercetur cum ea colloquendo, disserendo & conuersando, acquiritur sapientia & prudentia: sicut qui cum viris doctis in gymnasiis colloquuntur & disputant, eorum doctrinam expiscantur & hauriunt: & sicut in disputationibus scholasticis, vbi argumentans rationibus certat cùm defendente, acuitur ingenium & veritas elucescit. Vnde Eccli. 51. 25. dicitur: *Colluctata est anima mea in illâ.* Hinc manarunt Collationes Patrum, de quibus Cassianus, Climacus & alij in Vitis Patrum, in quibus mutua collocutione, & quasi dissertatione de virtutibus, Ascetæ easdem sibi suisque discipulis validiùs & ardentiùs imprimebant. Quamquam hîc, non tam doceatur quomodo acquiratur sapientia, quàm quid fructus & commodi illa acquisita præster, nimirum illam efficere, vt nostri sermones, discursus, dialogismi, disputationes sint sapientes, ac sapientiam vbique spirent, omnibusque aspirent, vti faciebant Patres in suis Collationibus.

PRÆCLARITAS (græcè εὐκλεία, id est celebritas, nomen, laus, claritas famæ, splendor: vnde κλυτὸς est inclytus, celebris, præclarus, splẽdidus) IN COMMVNICATIONE SERMONVM IPSIVS] q. d. ait noster Lorinus: Bene audit vbique sapiens, eiusque verba tamquam axiomata, apophthegmata & gnomę audiuntur, circũferuntur, laudantur. Dum communicat sermones, inde præclarè celebratur: vel etiam decus lausque habetur, cum illo conferre & colloqui. Anagog. id longè verius erit apud Beatos in cælo. Huc facit illud Daniel. 12. v. 3. *Qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti: & qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates.* Minùs rectè Lyran. Dionys. & Hugo *præclaritatem* exponunt claritatem & elegantiam sermonis. q. d. Sapiens clarè & eleganter sermones suos eloquitur.

CIRCVIBAM] Hæc vox notat ingens & assiduum in Salomone sapientiæ desiderium: sic enim sponsus circuit, vt sponsam quam ambit nanciscatur. Porrò circuiuit ipse, ait Cãtacuzenus, *dum diu multumq; elaboraret, dum se in omnibus honestis actionibus exerceret, dum omnes, qui sapientia virtuteq; præditi essent, alios obseruaret atque suspiceret, alios etiam in magistrorum ac pædagogorum haberet loco, ac prorsus in hoc studium totus incumberet.*

VT MIHI ILLAM ASSVMEREM] in sponsam & contubernalem, vt dixit v. 2. Confert enim sapientiam cum sponsa carnali, eamque illi præfert. Primò, quòd hæc sæpè mortem marito affert, vti attulit Eua Adamo, & Dalila Samsoni: at sapientia immortalitatem cõciliat sibi deuincto & coniuncto, & quasi cognato. Secundò, in amicitia ceterarum nuptarũ, sæpè est delectatio turpis: at in sapientia est honestissima. Rursum, ceteræ maritis sæpè exhibent curas, molestias, tædia, iurgia: at hæc iugem sponso præstat delectationem,

præstat aliis — *Sponsis.* — *Primo.* — *Secundò.*

tionem, eamque bonam, id est iucundam & exi-
Tertiò. miam. Tertiò, aliæ sponsæ, ait Ceruātius, desidia
languent, otioque torpent, ac defluunt in deliciis
totæ, sæpè illis nulla cura rerum domesticarum,
non filiorum filiarumue, non famularum, non
item eorum quæ ad victum, quæ ad cultum per-
tinent, quæ ad opes cōseruandas, nedum augen-
das; magni thesauri vix sufficere possunt earum
vestibus, monilibus, cupediis: at *in operibus*, siue
ex laboribus manuum illius (sapientiæ) *diuitiæ, the-*
sauri indeficientes, & hos non minori virtute ipsa
suis manibus, quasi aureis adamantinisque mœ-
Quartò. nibus tuetur, *honestas sine defectione.* Quartò, *in*
certamine loquelæ: ceterarum enim vxorum con-
tubernio, colloquio, vsu, consuetudine & con-
gressu, in palæstra ipsa coniugali, planè virile ro-
bur ingeniumque viri languescit: vnde suspicien-
di admirandique sunt illi, tametsi pauci, qui vxo-
rati vnâ liberis atque libris strenuè vacauerunt;
eis tamen cælibes & numero & sapientia longè
fuere & sunt maiores: at in *certamine loquelæ*
sponsæ huius cælestis, *sapientia* atque prudentia
Quintò. florent vigentque. Quintò, ex collatione sermo-
num cum aliis feminis coniugibus, & earumdem
cōsortio & societate, vir velut ignis cinere obdu-
citur & obscuratur: quid enim è femina & mu-
liere, nisi femineum & molle? Sit exemplo Salo-
mon ipse 3. Reg. 11. cuius opulentiæ, potentiæ
& magnificentiæ splēdores inaurare non value-
runt, quæ deaurauit societas feminarum contu-
bernalium, ait Ceruantius. *At præclaritas est in com-*
municatione sermonum sapientiæ, coniugis omnium
purissimæ, quam proinde sibi in sponsam assu-
mere sategit Salomon.

Hæc omnia mystice ritè adaptes B. Virgini,
quæ fuit sponsa sancti Ioseph, estque etiamnum
quasi sponsa omnium fidelium & piorum.

VERS. 19. PVER AVTEM ERAM INGENIOSVS, ET SORTITVS SVM ANIMAM BONAM] Syrus, *puer eram lucidus*, vel *clarus*; Arabicus, *puer eram sub-*
tilis, solers, acutus. Ostendit se ex natura & indole
bona ac ingeniosa capacem fuisse sapientiæ. q.d.
Cùm essem bonæ indolis & ingenij, facilè intel-
ligebam quanta esset dignitas sapientię, quanta
eius commoda iam à me recensita: quare cùm
illa propensiùs optarem; cognoscerem tamen me
illa viribus meis non posse assequi, adij Domi-
num, eumque vt illa mihi largiretur deprecatus
sum. Sapienter Tertull. *Deus*, ait, *ita naturam dis-*
posuit, vt ea gratiæ aptissimum fundamentum existeret.
Vide S. August. lib. 22. contra Faustum c. 70.

INGENIOSVS] Id est boni, magni, acuti & acris ingenij ad res intelligendas & diiudican-
das. Vnde Cicero lib. 5. de Finib. *Prioris generis*,
ait, *est docilitas & memoria, quæ ferè omnia appellan-*
tur vno ingenij nomine; casq; virtutes qui habent, inge-
niosi vocantur. Et S. Isidor. lib. 10. Etymol. litt. I. *In-*
geniosus dictus, inquit, *quòd intus habet vim gignendi*
quamlibet artem. Et S. August. lib. 10. de Trinit.
cap. 11. *In his tribus*, inquit, *memoria, intelligentia, vo-*
luntate inspici solent etiam ingenia paruulorum, cuius-
modi præferant indolem. Quanto quippe tenaciùs &
facilius puer meminit, quantoq; citiùs intelligit, & stu-
det ardentiùs, tanto est laudabilioris ingenij.

Sub ingenio ergo hic iudicium, memoriam
& voluntatem intellige. His enim quatuor ex-
celluit Salomon, cùm alioqui sæpè pollentes in-
genio, non polleant iudicio, & vice versa. Ingenij
enim parens est temperies calida, iudicij frigida.
Ingenium lumen est animi: sed huius ipsius lumi-
nis lumen, & oculus oculi est iudicium. In inge-
niosum cadit subinde error mentis & stultitia,
numquam in iudiciosum. Malim hebes haberi,
quod vitium pugnat cum ingenio, quàm insipiēs
& stultus, quod aduersatur iudicio. Audi Maxi-
mum Tyrium dissertatione 34. *Plerumq; id euenit*
homini, vt quo facundior est ingenio, eo minùs valeat
iudicio. At Salomon ingenio excelluit æquè ac iu-
dicio, vt patet 3. Regum 3. & seq.

Pro *ingeniosus*, græcè est εὐφυής. quæ vox tria
significat, Primò, eum qui industrius est ac amœ-
ni & acris ingenij, vti iam explicui; Secundò,
eum qui bona est indole, ac natura ad virtutem
propensus: εὐφυὴς enim idem est, quod bene
natus, natura habilis, beneformatus, benè à natu-
ra compositus, ingeniosus, id est naturali quā-
dam ingenij dexteritate ad omnia comparatus:
nam φύσις est indoles, putà naturalis ingenij ani-
mique bonitas: φύω enim est gigno, produco,
planto, in lucem edo. Vnde φύσις est natura, po-
tentia rei innata, ingenium, indoles, vis natiua,
naturæ habitus & mores. Ingenium enim pro-
priè à Latinis vocatur natura cuique ingenita, à
gignendo; ea verò in pueris indoles dicitur, est-
que non solùm probitatis, sed industriæ quoque
iudiciique index. Vnde S. Isidor. lib. 10. Etymol.
cap. 11. sub finem, *genium* deriuat ex eo, *quòd vim*
habeat omnium rerum gerendarum, seu à gignendis li-
beris: vnde & geniales lecti dicebantur, qui nouo mari-
to sternebantur. Et Festus: *Geniales deos*, inquit, *di-*
xerunt aquam, terram, ignem, aërem: ea enim sunt se-
mina rerum. Genium appellabant deum, qui vim obti-
neret rerum omnium gerendarum: Ausustius: Genius,
inquit, *est deorum filius, & parens hominum; ex quo*
homines gignuntur; & propterea genius meus nomina-
tur quòd me genuit. Alij genium esse putarunt vniuscu-
iusque loci deum. Et Nonius Marcellus cap. 4. *In-*
genium, inquis, *est naturalis sapientia. Sallust. Catili-*
næ bello: Ingenium nemo sine corpore exercebat. Inge-
nium veteres dixerunt & sua sponte, vel natura. Næuius
Lycurgo: Vos, qui regalis corporis custodiam agitis, ite
actutum in frondiferos lucos; ingenium arbusta vincta
sunt, non obscuritas. Sallust. Histor. lib. 3. Castrisq; col-
latis, pugna tamen ingenio loci prohibebatur. Virgil.
Geor. lib. 2. Nunc locus aruorum ingeniis, quæ robora
cuique, Quis color. Hoc significatum secutus Petrus
Nannius hoc loco vertit, *puer eram dexteræ indo-*
lis; Vatabl. *dextero ingenio præditus.*

Tertiò, εὐφυὴς, teste Hesychio, est arbor, na-
tura aut ingenium virescens, bene germinans, co-
piosè succrescens. Id etiam huic loco conuenit.
q.d. Salomonis natura instar boni soli, radiis cæ-
lestis solis, putà gratiæ Dei, calefacta, probitatis
& sapientiæ semina probè cōcipiebat, concepta
confouebat, confota explicabat, & increscentia
in dies promouebat: quare maiora in dies suæ
bonę indolis & ingenij documenta edebat, in-
star Christi, qui proficiebat ætate, sapientia &
gratia apud Deum & homines, Lucæ 2. ita à
Castro & Pineda lib. 1. de Rebus Salomonis,
cap. 18. *Vt dij immortales*, ait Seneca epist. 96. *nul-*
lam didicere virtutem, cum omni editi: & pars natu-
ræ eorum est, esse bonos: ita quidam ex hominibus egre-
giam sortiti indolem in ea quæ tradi solent peruenium
sine

Ingenij genius quis?

sine longo magisterio, & honesta complectuntur, cùm primùm audierint.

Denique Aristotel. 3. Ethicorum cap. 9. Is, inquit, est εὐφυὴς, cui est quid innatum bene, qui sit bene à natura formatus & propensus. quemadmodum enim arbor virescens, & copiosè succrescens & germinans, ac coalescens dicitur εὐφυὲς φυτὸν: ita ingenium amœnum & acre, quod virescit, germinat, & coalescit in virtute, & in his quæ cum virtute & sapientia coniuncta sunt, dicitur bene à natura institutum, & ad bonum procliue.

SORTITVS SVM, hoc est, inquit Pineda loco iam citato, non voluntate, non merito meo, sed Dei nutu, qui velut sors in manu nostra non est, accepi ANIMAM BONAM] *Solent*, inquit S. Augustl. lib. 10. de Genes. ad litt. c. 18. *quæ sorte dantur, diuinitus dari.* Et inferiùs: *Ad auferendam suspicionem præcedentium meritorum, sortis nomen accesit.* Vera hæc omnia, si sortis nomen presè accipiatur: nam, si ex vsu sacri sermonis, sors non sonat illud fortuitum, sed aliquid proprium & velut hereditarium. Mihi, inquit, attribuit supremus rerum arbiter Deus optimam corporis & animæ portionem, præclaram quasi hereditatem & sortem possessionis meæ.

ANIMAM BONAM] Id est bonæ indolis, ad bonum omne propensam, bonitate naturali, moderatione affectionum, & candore morum præditam. Ita Dionys. Pineda, Ianscn. Lorinus, à Castro & alij.

Minùs rectè Hugo ingenium naturæ, animæ bonam gratiæ attribuit: sic & Bonauent. qui id probat ex voce sortis: & Lyran. qui animam bonam assignat puritati affectus, què hausit Salomon ex institutione Nathan, qui propterea cognomen ei imposuit, *Amabilis Domino*, 2. Reg. 12. 25. Et Holcot, qui putat voce *puer* (puer enim dicitur à puritate) notari munditiem corporis: voce *ingeniosus*, peritiam intellectus: per τὸ *sortitus sum animam bonam*, innui gratiam supernaturalem. Et Hugo Ætherianus lib. de Regressu animarum c. 32. ait, Salomonem sortitum esse animam bonam, per datam sibi sapientiæ abundantiam, per quam factus sit magis bonus.

Peiùs alij censentes animam esse ex traduce, id est animam filij seminari & traduci ab anima parentis, sicut lumen vnius candelæ traducitur & accenditur ab alia candela, sic exponunt q. d. *Puer eram ingeniosus*, græcè εὐφυὴς, id est bonæ naturæ & indolis, quia à natura & indole bona animæ parentis mei sortitus sum & accepi pariter animam bonam, iuxta illud Lucani lib. 5.

Indole si dignum Latia, si sanguine prisco
Robur inest animis.

Horum sententiam recensens, & cum dubio sequens S. Augustl. lib. 10. de Genes. ad litt. cap. 17. *Puer autem eram ingeniosus*, inquit, *idipsum explicas, quibus causis ingeniosus esset, continuò subiungit, Et sortitus sum animam bonam, videlicet ex paterno ingenio vel corporali temperamento. Denique cùm essem, inquit, magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum; quòd si maternum intelligatur, ne hoc quidem, quod dictum est Veni ad corpus, huic opinioni refragabitur, cùm ex anima & corpore paterno venisse ad maternum corpus, accipitur, incoinquinatum videlicet, vel à cruore mestruo: dicuntur enim ex hoc ingenia grauari; vel à contamination*e adulterina, quæ sæpè obest moribus filiorum, & suam pruriginem in illos transfundit. Verùm tradux animarum ab Ecclesia iam velut error damnatus est. Docet enim illa omnes hominum animas à Deo creari infundendo, & creando infundi: atque error iste hîc satis refellitur ex eo quod subditur: *Et cùm essem magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum.* quæ verba innuũt animam priorem fuisse corpore non tempore, sed naturâ, priusque habuisse suam bonitatem, de qua dixit, *Sortitus sum animam bonam*, ac deinde venisse in corpus incoinquinatum; non igitur à semine corporeo, nec per semen parentis transfusa est anima patris in corpus filij.

Præclarè Seneca libr. 4. de Benef. cap. 6. *Insita sunt nobis*, inquit, *omnium ætatum omniumq; artium semina, magisterq; ex occulto Deus producit ingenia.*

Mysticè S. Augustl. ibidem c. 18. hæc omnia accipit de Christo, qui verus fuit Salomon, id est pacificus & pax nostra: *Quid ingeniosius*, inquit, *illo puero, cuius in annis duodetim seniores sapientiam mirabantur?* Et inferiùs: *Et quid incoinquinatius illo vtero Virginis, cuius caro etiamsi de peccati propagatione venit, non tamen de peccati propagine concepit?* Et pluribus interiectis: *Et fortassè ideo ait, Sortitus sum animam bonam: si tamen hoc de illo oportet intelligi, quia solent, quæ sorte dantur, diuinitus dari: aut quod fideliter dicendum est, ne vel illa anima aliquibus operibus præcedentibus ad tantum apicem subuecta putaretur, vt cum ea Verbum caro fieret, & habitaret in nobis: ad auferendam suspicionem præcedentium meritorum, sortis nomen accesit.* Et S. Cyprian. libr. Testim. contra Iudæos c. de Natiu. Christi: *Quis*, inquit, *ante natiuitatem erat bonus? & quis venit in corpus incoinquinatum & impollutum?* nisi solus Christus, vtpote instar roris in Virginem illapsus, in eaque conceptus ex Spiritu sancto.

ET CVM ESSEM MAGIS BONVS, VENI AD CORPVS INCOINQVINATVM] Syrus, *& propter gratiam meam veni in corpus purum*; Arabicus, *cùm essem bonus, intraui in corpus illius*, scilicet sapientiæ. Hinc Origenistæ docebant animam extitisse ante corpus, & pro meritis vel demeritis detrudi ac venire in corpus purum, vel maculatum. Verùm hic est error iam olim ab Ecclesia damnatus.

VERS. 20.

Interpretes Orthodoxi hîc se torquent & variè exponunt. S. Bonauentura: *Cùm essem magis bonus*, inquit, per gratiam supernaturalem, quàm essem priùs ex industria naturali. Holcot: *Cùm essem magis bonus*, nempe, quàm ingeniosus, & magis in me emineret bonitas moralis, quàm bonitas naturalis ingenij (*veni ad corpus incoinquinatum*) id est proficiendo attigi perfectionem virtutum moralium, ita vt seruarem corpus incoinquinatum à passionibus vitiorum. Carthusianus: *Cùm essem magis bonus*, proficiendo in virtutibus, *veni ad corpus incoinquinatum*, conseruans me ab impuritate.

Verùm nihil horum satisfacit, nihil hoc loco germanum est & appositum.

Græcè est, μᾶλλον δὲ, id est *magis verò*, vel *imò potiùs, cùm essem bonus*, vt sit correctio; vnde Vatabl. vertit, *imò bonus ipse cùm essem, corpus incontaminatum adeptus sum*; Osorius, *aut vt rectiùs dicam, cùm ipse naturâ bonus essem*, nimirum secundùm animam, *nactus sum corpus immaculatum*: aut μᾶλ-

λον δ', id est *amplius*, vel *insuper*. q. d. Cùm essem bonus, scilicet quoad animam, quam sortitus sum bonam à Deo, amplius vel insuper veni ad corpus incoinquinatum: bonæ enim animæ, bonum corporis temperamentum proportionaliter respondet, ideoque naturaliter quasi debetur, ac reipsa à Deo datur. ita Nannius, Vatabl. & Iansenius, quem audi: μᾶλλον δ' videtur positum hîc, vti & sæpè alibi, pro *vel potiùs*, vt sit quodammodo corrigentis quod dixerat, & sit sensus: *Aut potiùs cùm essem bonus, veni, id est deueni, ad corpus incoinquinatum. Dixerat: Puer eram ingeniosus, & sortitus sum animam bonam. Ex quibus verbis cùm intelligi posset, eum significasse se suo ingenio consecutum animam bonam, idcirco veluti corrigit illum sermonem, dicens: Aut potiùs cùm essem bonus, vel quia eram bonus, perueni ad corpus incoinquinatum. Significans animæ bonitatem, quam ex Dei munere habuit, fuisse causam munditiæ corporis, non contrà corporis dotibus animæ bonitatem esse paratam, & animæ bonitatem præcessisse, non secutam esse.*

Alij, quibus fauet S. Augustin. 10. de Genesi ad litt. c. 17. vertunt, *vt essem bonus, veni ad corpus incoinquinatum.* Hæc expositio satis Græco textui respondet, at non Latino Vulgato; habet enim: *Et cùm essem magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum.* quæ verba licet aliqui, vt sensui iam dato accommodent, exponant per traiectionem τῦ *magis.* q. d. *Et magis*, id est insuper, *cùm essem bonus, veni ad corpus incoinquinatum*, atque dent exemplum Prouerb. 30. 31. *Nec est rex, qui resistat ei*, hoc est, *& rex, nec est qui resistat ei*, vti hæc verba transponendo exponunt Lyran. Dionys. & Iansen. rex enim est quartum animal inter ea, quę bene gradiuntur; tamen traiectio hæc dura videtur & violenta.

Vulgatæ ergo versioni duplex dari potest sensus magis appositus & concinnus.

Prior est, q. d. Sortitus sum animam bonam, nec tantùm animam bonam, sed & corpus bonum. Quare cùm magis essem bonus, id est cùm à Deo destinatus essem ad maiorem plenamque bonitatem, vt essem magis magisque bonus, id est melior, imò completè, per omnia scilicet, tam quoad corpus, quàm quoad animam bonus, *veni ad corpus incoinquinatum.* Vnde græcè est, *magis autem bonus existens, veni ad corpus incoinquinatum*, id est melior, imò perfectè bonus extiti, cùm anima in se bona, venit pariter ad corpus bonum & incoinquinatum: corpus enim bonum addidit, & perfecit animæ bonitatem: hæc enim ex corpore bono suæ bonitatis complementum accepit; nam animæ officina est corpus; per illud enim ipsa operatur omnia sua. Quocirca ego Salomon, cùm quoad animam essem bonus, ex Dei creatione & dono, eiusdem munere adeptus sum corpus optimè tēperatum, & cum anima mirificè congruens, scilicet affectibus moderatum, & animæ cōforme ac obediens: hoc enim vocat hîc incoinquinatum; passiones enim turbant & inquinant animam. Vnde aliqui vertunt, *quia consequebar maiorem bonitatem, veni ad corpus incoinquinatum.*

Posterior, q. d. *Cùm essem magis bonus*, id est cùm magis magisque in bonitate crescerem, cùm indies in bonitate per actus virtutum proficerem, cùm maiora in dies probitatis & præclaræ indolis indicia ederem, cùm adolescerē animo æquè ac sapientiæ studio, *veni ad corpus incoinquinatum*, id est tunc consecutus sum corporis munditiem & donū castitatis, primò virginalis, deinde coniugalis, in eaq; assiduè profeci & creui: nam cùm scirem hoc esse donum Dei, illud instanter toto corde à Deo expetij, vt sequitur, & impetraui. Hic sensus est accommodus, eumque multis probat & explicat noster à Castro, cuius verba paucis comprehensa hunc dant sensum, q. d. Ego quidem, cùm à puero bona indole præditus fuissem, bonaque mente & ad virtutem propensa, imò quo magis bene eram institutus, eo magis creui in corpus immaculatum, illud impollutum conseruans: nam bona illa indoles, qua me Deus sua miseratione donauit, me inducebat ad conseruandum corpus meum incoinquinatum vsque ad ætatem nubilem; vt ita aptior fierem ad postulandam impetrandamque sapientiam, quæ non habitat in corpore subdito peccatis. Id fecit Salomon inuenis: nam senex corpus suum & animam libidinibus inquinauit.

Mysticè: Verbum in incarnatione assumpsit animam bonam, imò optimam, ac, vt illa omni ex parte esset in bonitate completa, adaptauit ei corpus optimum, id est purissimum & perfectissimum: Verbum enim mediante animâ assumpsit corpus; quare priùs natura (non priùs tempore) assumpsit animam, quàm corpus, vt docet D. Thom. 3. p. q. 6. art. 3.

Ex hac gnome multi probabiliter colligunt, animas humanas, licèt omnes eiusdem sint speciei, non tamen in naturæ dignitate esse pares, sed vnam aliâ esse meliorem & perfectiorem essentialiter; intra tamen latitudinem eiusdem speciei; atque animam Christi nobilissimam esse præ animabus omnium hominum: non autem à corpore solo melius organizato, hanc animæ & indolis diuersitatem prouenire, vti volunt Durandus, D. Soto, Soncinas, Henricus à Gandauo, Toletus, & nostri Conimbricenses in lib. 2. de Anima cap. 1. quæst. 5. ac Philippus Solitarius in Dioptra c. 2. & seq. vbi docet eam, quæ in hominibus est, functionum diuersitatem, oriri non ex anima, sed ex varia corporis crisi seu temperamento: sicut imber idem, aliud operatur in olea, aliud in vite, & sic de aliis: & sicut sol idem, nunc illuminat magis, nunc minùs, si liber sit à nube vel caligine, aut iis obductus: & sicut eadem aqua per varios cuniculos, hîc amara, alibi dulcis est.

An anima vna sit per se melior alterâ?

Verùm Salomon videtur hîc contrarium significare. Ait enim se sortitum esse animam bonam præ ceteris, id est ceteris meliorem à Deo inditam accepisse. Rursum ingeniosum ait se fuisse ex anima bona & ingeniosa. Vnde ex Græco εὐφυὴς, sic vertas, *puer eram bona indolis, & (id est quia) sortitus sum animam bonam.* Nec dicas hanc animę bonitatem illi à corpore prouenisse; subdit enim: *Et cùm essem magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum.* q. d. Priùs natura in me fuit bona indoles ex anima bona, deinde ea perfecta fuit per corporis bonitatem & puritatem, cùm in corpus hoc anima ingressa est.

Resp. affirm.

Ratio est Prima, quia, si in corpore humano vnum alio est melius & perfectius, ergo idē longè magis dicendum in anima. Vnde S. Thomas 1. p. qu. 85. art. 7. in corp. *Manifestum est*, ait, *quòd quanto*

Probatur Primò.

quanto corpus est melius dispositum, tanto meliorem sortitur animam: tum quia Deus animas attemperat corpori; ergo in nobilius corpus nobiliorem animam infundit: tum quia si corpus habet hanc graduum latitudinem, pulchramq; varietatem; ergo multò magis eamdem habet anima, quæ longè corpore est præstantior & sublimior. Secundò. Secunda, quia in angelis eiusdem chori & speciei, vnus, v.g. summus, angelus, est præstantior alio, v.g. vltimo: id autem prouenit ex anima, vt ita dicam, angeli; non autem à corpore, vtpote quo carent. ergo idem dicendum de anima hominis, quæ est naturæ intellectualis & angelicæ. Licèt enim D. Thomas opinetur omnes angelos inter se specie differre, tamen alij passim aliter sentiũt, docentque in eadem specie plures esse angelos sola differentia indiuiduali discretos. Ita censent Alensis, Albertus, Bonauent. Scotus, Gabriel, Durandus, Marsilius, Molina, Vasquez & Suarez lib. 1. de Angelis c. 15. Tertia, quia in geminis, v.g. in Esau & Iacob, vbi idem est semen, sæpè est diuersissima indoles: ergo illa prouenit ex anima dispare. Quarta, quia animas feminarum dispares esse ab animabus virorum, imò initio dispares fuisse in creatione Adami & Euæ, nemo negarit. Et quis dicere audeat Iudam habuisse animam tam nobilẽ, quàm habuit Christus. Quinta, id ipsum arguere videtur tanta ingeniorum, indolis, studiorum, inclinationum varietas & propensio. Videmus enim alios ad studium philosophicum & theologicum, alios ad medicinã, alios ad eloquentiam, alios ad matheſin esse propensos & aptos; ad alias verò scientias ineptos, imò auersos: alios ad speculationem ferri, alios ad praxim: alios ad misericordiam procliues, alios ad seueritatem & rigorem: alios ad castitatem, alios ad libidinem: in aliis summam esse memoriam, sed parum acuminis & ingenij; aliis magnum esse acumen ingenij, sed parum iudicij & memoriæ: quæ omnia non videntur à solo corpore prouenire. Denique si aurum auro præstat, bos boui, aqua aquæ, terra terræ, lapis lapidi, cur non & anima vna præstantior sit alterâ; præsertim cùm anima spiritalis sit, ideoque eleuatior & magis illimitata. Accedit articulus Academiæ Parisiensis, quem recitat Henricus Gandauen. quodl. 3. qu. 5. & Durand. in 2. d. 32. q. 5. qui sic habet: *Si quis dicit omnes animas ab origine esse æquales, errat: quoniam aliàs anima Christi non esset perfectior, quàm anima Iudæ.* Ita docet Magister Sententiarum in 2. distinct. 32. & ibidem S. Bonau. Albertus, Richard. Ioannes Maior, Capreolus, Ægidius, Ferrar. li. 1. contra Gentes c. 3. Caietan. 1. p. qu. 85. a. 7. Abulens. in c. 15. Matth. qu. 656. ac Petrus Nannius, Iansen. & Vatabl. hîc, atque fauet S. August. lib. 4. contra Iulian. cap. 3. dum ait: *Cuius (Dei) occulto iudicio, nec iniusto, alij fatui, alij tardissimi ingenij & ad intelligendum quodammodo plumbei, alij obliuiosi, alij acuti memoresque nascuntur, alij vtroq; munere præditi*, &c.

Secundò.

Tertiò.

Quartò.

Quintò.

Sextò.

CORPVS INCOINQVINATVM] Id est Primò, castum & purum; Secundò, carens labe, vitio & imperfectione, quæ nocere ingenio aut indoli posset; sed perfectum, bene constitutum, bonæ habitudinis, idoneum frugibus sapientiæ virtutisq; secundùm aptam symmetriam & proportionẽ, vt regi aptariq; facilè posset ab anima.

Corpus incoinquinatum triplici.

A Tertiò, per catachresin & metalepsin, *corpus incoinquinatum* est corpus integrum, perfectum, pulchrum, elegans, formosum æquè ac vegetum, validum, neruosum, robustum, ideoque pulchra validaque sponsa, putà sapientia, dignum. Nam *gratior est pulchro veniens de corpore virtus.*

Castitas enim, quæ sapientiæ est soror, valdè promouet speciem, decus & formam, æquè ac robur corporis. Hinc similis est amianto (quæ vox hîc est in Græco) lapidi, qui igne non læditur, illiúque resistit, & integer in igne perdurat, teste Plinio lib. 36. c. 19. *Castitas facit formosos.*

Huc facit illud Boëtij l. 4. de Consol. prosa 6. *Sacri hominis corpus*, inquit, *virtutes ædificarunt.* Et nonnullis interiectis: *Est alius cunctis virtutibus absolutus sanctusq;, ac Deo proximus: hunc contingi quibuslibet aduersis, nefas prouidentia iudicat; adeò vt ne corporis quidem morbis agitari sinat.* Hinc & Plato dialog. 6. initio, & vberiùs in fine dial. 3. Heroas vocat diis genitos, eorumque conflandis corporibus materiam non nostratem, sed humanâ nobiliorem, & quasi lapsam è cælo assignat: iisque non inquinatam communi fæce mortalium, sed fictam ex purissimo diuinitatis auro mentem afflat. Vt enim idem in Opificio mundi philosophatur: Ex anima lectissima, simul & corpore præstantissimo, raritatis excellentia paribus, oritur in homine primùm admirabilis ille concentus & harmonia valetudinis optimè temperatæ, & pulchritudinis augustæ, quæ separati non possunt: tum exquisita solertia sensuum, & affectionum moderata tranquillitas: tum etiam ad intelligenda diuina, & ad humana tractanda, miræ celeritatis & capacitatis ingenium: & ex his ingenuus ac castus philosophiæ & Musarum amor, sine quo nec aliquis potest esse pulcher, nec bonus. His autem si proba educatio & doctrinæ lumen accesserit, extolli ait altius humana dignitate fastigium, hominemq; diuinæ musicæ participem, ad commune generis humani bonum bonarum artium choros in terris, & virtutum omnium choreas instituere. hæc Plato. Corpus ergo integerrimum est viuum Dei templum, diuina fundens oracula.

ET VT SCIVI (ex inspiratione sapientiæ, vt sequitur, putà Dei) QVONIAM ALITER NON POSSEM ESSE (græcè, *aliter nõ ero*) CONTINENS, NISI DEVS DET, ET HOC IPSVM ERAT SAPIENTIÆ, SCIRE CVIVS ESSET HOC DONVM: ADII DOMINVM, ET DEPRECATVS SVM ILLVM EX TOTIS PRÆCORDIIS MEIS] Pro *continens* græcè est, ἐγκρατὴς, quod significat, Primò, voti compotem; Secundò, castum; Tertiò, continentem: quæ tria huic loco congruunt. VERS. 21.

Continens tria significat Prim.

Primò ergo & genuinè, sensus est, q. d. Vt cognoui, quòd non possem esse continens, id est compos voti, potens, & in potestate habens sapientiam, vt scilicet obtinerem illam adeò desideratam; nisi Deus eamdem mihi daret, ipsum adij & pro ea deprecatus sum. Totum enim Salomonis votum erat de sapientia consequenda, vt patet ex dictis. Vnde & c. seq. orans & hoc votum suum explicans, non nisi sapientiam à Deo postulat. Ita Nannius, Vatabl. Iansen. Cantacuz. Osorius, à Castro, Emman. Sà, Lorin. & ceteri. *Continens* enim idem est, quod tenens, compos, possidens.

UNIVERSIDAD DE MURCIA

possidens. q.d. Cùm scirem me meis viribus non posse obtinere sapientiam, nec obtentam retinere, nec retentâ bene vti, nisi per Dei gratiam, hanc imploraui. Sic Eccli. 6. 28. dicitur: *Et continens factus eius*, id est tenens vel possidens sapientiam, *ne derelinquas eam*. Et c. 15. v. 1. *Et qui continens est iustitiæ*, hoc est compos iustitiæ, vel qui adeptus fuerit iustitiam, *apprehendet illam*, sapiẽtiam. Et c. 27. 33. *Ira & furor, vtraq; execrabilia sunt, & vir peccator continens erit illorum*, id est compos aut particeps illorum erit, vel illis obnoxius. Hinc Arabicus hoc loco vertit, *& cùm cognouissem me non alio modo tenere illam, si Deus non dedisset mihi.*

Secundò. Secundò, *continens*, idem est, quod castus, qui se continet & refrænat à libidine, cuius stimuli sunt vehementissimi. Salomon enim postulare videtur castitatem, quasi indiuiduam sapientiæ comitem, metuens ne per libidinem, ad quam naturâ propendebat, perderet sapientiam, vti in senio eam perdidit: quod hîc præsagire videtur. Pertinet ergo τὸ *continens* ad id, quod præcessit, *Veni ad corpus incoinquinatum*: illud enim in puritate sua continere & conseruare satagebat. *Continens* igitur idem est, quod in potestate tenens, frænans & coërcens venereas corporis voluptates, earumque dominator, victor & dominus (hoc enim est ἐγκρατὴς) quod fit virtute castitatis. ita Glossa, Dionys. Holcot, Hugo Æther. de Regressu animarum ca. 32. ac Tertull. de Veland. virginib. c. 13. & S. Augult. lib. 6. Confess. c. 11. & epist. 89. quæst. 2. vbi ex hoc loco docet, continentiam nõ esse virium liberi arbitrij, sed gratiæ Dei: *Cùm scirem*, inquit, *quòd nemo esse potest continens, nisi Deus det. Iubet ergo Deus continentiam, & dat cõtinentiam. Iubet per legem, dat per gratiam: iubet per literam, dat per spiritum.* Et epist. 143. ad Iulianam matrem Demetriadis, cui virginitatis propositum gratulatur, sed monet hoc esse insigne donum Dei, ideoque ab eo infimis precibus lachrymisque postulandum. Idem docet Prosper contra Collat. ca. 36. Continentia ergo hîc significat castitatem, non solùm virginalem, sed & vidualem & coniugalem. Triplex enim hæc castitas est donũ Dei, imò cõiugalis sæpè maius est donum, quàm virginalis. Experientia enim libidinis in coniugio, vehemens est stimulus ac tentatio ad eam extra coniugium ex speciosioribus corporibus captandam. Salomon enim cùm postulauit hanc continentiam & sapientiam, iam erat maritus, adeoque iam genuerat Roboam, vti superiùs ostendi. Ita Bellarm. lib. 2. de Monachis ca. 31. & [illegible] de Gratia & lib. arb. c. 7.

Rursum loquitur hîc Salomon, non solùm de actu continentiæ siue castitatis, sed etiam de habitu, siue ille sit acquisitus, siue infusus: omnes enim habitus, licèt acquisiti, sunt dona Dei, qui est auctor omnium bonorum naturalium. Minùs rectè ergo Scholastici nonnulli, ex hoc loco probant præter virtutes acquisitas, dari virtutes morales à Deo infusas. Etsi enim id verius sit; tamen non satis solidè ex hoc loco & similibus probatur. Ita Gabriel Vasquez 1. 2. disp. 86. n. 12. Magis tamen loquitur hîc Sapiens de actu continentiæ, qui quotidie homini exercendus est, inter tot tamq; graues libidinis occasiones & tentationes: ad quas superandas non sufficit natura, nec habitus naturalis, sed opus est peculiari gratia Dei, eaque frequenti & potenti, vti docet S. Augustl. locis iam citatis, qui ex hoc loco idipsum probat.

Superbia mater libidinis, humilitas castitatis. Gnoma. Moraliter hîc disce, quòd humilitatis humilisq; orationis præmium est castitas, sicut superbiæ condigna castigatio est luxuria, vti docet S. Gregor. 26. Moral. 13. *Nam multis*, inquit, *sæpè luxuriæ seminarium superbia fuit; quia dum eos spiritus quasi in altum erexit, caro in infimis mersit. Hi enim secretò priùs eleuantur, sed postmodum publicè corruũt; quia dum occultis intumescunt motibus cordis, apertis cadunt lapsibus corporis.* Humilitas ergo est custos pudicitiæ. Quocirca S. Ignatius epist. ad Philipp. *Qui castus est, vel continens*, inquit, *non extollatur, ne perdat mercedem suam.* S. Hieron. epist. ad Demetriadem: *Non solùm putes tuum esse, quod tuum est, sed earum, quæ suam in te expressere pudicitiam* (matris atque auiæ) *& honorabilium nuptiarum, cubilisq; immaculati pretiosissimum germinauere te florem, qui perfectos afferet fructus, si humiliaueris te sub potenti manu Dei.* S. August. serm. 53. de Verbis Domini: *Audeo dicere: superbis continentibus expedit cadere, vt in eo ipso, in quo se extollũt, humilientur.* S. Fulgent. epist. 3. ad Probam, de virgin. ca. 18. *Vt integra permaneat Deo dicata virginitas, sicut custoditur integritas corporis, multò ampliùs custodienda est humilitas cordis. Si qua enim verè virgo est Christi, non potest Christo nisi humilitate cõiungi*, &c. S. Bernard. hom. 1. super Missus est: *Pulchra permixtio virginitatis & humilitatis; nec mediocriter placet Deo illa anima, in qua & humilitas commendat virginitatem, & virginitas exornat humilitatem.* Et paulò pòst: *Vt placeret virginitas, humilitas procul dubio fecit. Quid dicis virgo superba? Maria virginem se oblita gloriatur de humilitate, & tu negligendo humilitatem, blandiris tibi de virginitate? Respexit humilitatem ancillæ*, &c. *Expedit tibi virginem non esse, quàm de virginitate insolescere.* Rursum Cassianus lib. 2. de Institut. renũ. c. 18. *Sicut*, ait, *sine humilitate castitas obtineri non potest, ita sine castitate scientia obtineri nequit*; vtriusque ergo, imò omnis virtutis, omnisque boni centrum est humilitas, humilisque oratio. Vnde S. Chrysost. apud Antonium in Melissa p. 1. ca. 46. *Oratione*, inquit, *acquiritur conuersatio Dei, seiungitur autem à Deo, qui non se coniunxerit ei per orationem. Qui verò separatur à Deo, illum prorsus necesse est aduersario coniungi. Oratio custodia est temperantiæ, virginitatis sigillum, iræ castigatio, superbiæ moderatio, animæ memoris iniuriarum expiatio, inuidiæ demolitio, pacis confirmatio.*

Exempla. Vis exempla? Accipe. Abbas Serenus apud Cassian. collat. 7. ca. 2. cùm pro perfecta castitate impetranda *iugi supplicationi ac lacrymis indefessus insisteret, aduenies ad eum angelus in visione nocturna, eiusq; velut aperiens vterum, quãdam ignitam carnis strumam de eius visceribus auellens, ac proiiciens, suisq; omnia vt fuerant locis intestina restituens: Ecce*, inquit, *incentiua carnis tuæ abscissa sunt, & obtinuisse te noueris hodierna die perpetuam corporis puritatem, quam fideliter poposcisti.*

S. Thomas Aquinas iuuenis tentatus à scorto, à fratribus submisso, titione illud fugauit, moxque orans pro dono castitatis, vidit angelum zona sibi renes stringentem, dicentemque: *Accipe cingulum castitatis*, ac deinceps per omnem vitam sensu libidinis caruit, vti habet eius Vita.

S. Cæ-

S. Cæcilia cilicio armata, cum gemitu orans cum Psalte psal. 118. *Fiat Domine cor meum immaculatum in iustificationibus tuis, vt non confundar*, castitatem angelicam, eiusque custodem angelum meruit obtinere; quin & eadem Valeriano sponso, Tiburtio eius fratri, multisque aliis aspirauit, ac velut apis argumentosa, virginum mella fauosque contexuit.

Simile exemplum de Abbate Mose recenset Palladius in Lausiaca c. 22. de Pacone c. 29. Vide S. August. de S. Virgin. c. 39.

Illustre recensque exemplum extat in Vita S. Elzearij Comitis Arriani cap. 36. Hic enim cum sponsa sua Dalphina in flore ætatis, ipso festo S. Magdalenæ post Synaxim flexis genibus, iunctisque super Missale manibus, perpetuam Deo vouit virginitatem, hac forma: *Domine Iesu Christe, à quo omne bonum & donum proficiscitur, ego peccator fragilis & infirmus, sine tuo speciali dono non possum caste & continenter viuere: sed de tuo singulari adiutorio confidens, voueo & promitto tibi, & sanctissimæ matri tuæ, atq; omnibus Sanctis, toto tempore vitæ meæ me caste victurum, & virginitatem seruaturum, quam huc vsque tua benignitate in me custodiuisti. Atque huius promissionis exequendæ causa, paratus sum quascumque afflictiones & pœnas, atque etiam mortem ipsam perpeti.* Deniq; S. virgo Dalphina consimili modo virginitatis votum, quod iam antè secretò fecerat, publicè repetiuit. Subiunxit D. Garsenda eius nutrix, illud S. Vrbani Pontif. de sancta Cæcilia: *Domine Iesu Christe seminator casti consilij, suscipe seminum fructus, quos in Dalphina virgine seminasti.*

Porrò mirè ad castitatem iuuat implorare opem B. Virginis: hanc enim statuit virginum reginam & castitatis præsidem: vnde Ecclesia eam inuocans supplicat: *Nos culpis solutos, mites fac & castos: vitam præsta puram.*

Tertiò. Tertiò, *continens* hic non solùm castum, sed & à quolibet alio vitio continentem & abstinentem significat. Vnde Syrus vertit, *agnoui autem, quòd non possem domare animam meam.* Continentia enim generalis est virtus, quæ, vt docet Arist. toto li. 7. Ethic. iram, gulam, superbiam, auaritiam, accidiam, omnemq; aliam prauam mentis affectionem, siue concupiscentiam, coërcet & refrænat, facitque vt homo in suis actionibus sit moderatus, modumque debitum in omnibus teneat. Huiusmodi autem moderatio est vera sapientia, quam sequenti petit oratione. Vnde dicit de sapientia: *Deducet me in operibus meis sobriè*, id est temperatè & moderatè, ita scilicet, vt in omnibus modum teneam. Hinc Lyran. bene exponit: *Non posse in esse continens à vitiis.* Et S. August. lib. 10. Confess. c. 29. locum hunc tractans, *continentiam* interpretatur abstinentiam ab omnibus vitiis: sic enim Deum alloquitur & obsecrat: *Et tota spes mea non nisi in magna valdè misericordia tua. Da quod iubes, & iube quod vis. Imperas nobis continentiam. Et cùm scirem, ait quidam, quia nemo potest esse continens, nisi Deus det, & hoc ipsum erat sapientia, scire cuius esset hoc donum. Per continentiam quippe colligimur & redigimur in vnum, à quo in multa defluximus. Minùs enim te amat, qui tecum aliquid amat, quod non propter te amat. O amor, qui semper ardes, & nunquam extingueris, charitas Deus meus, accende me. Continentiam iubes, da quod iubes, & iube quod vis.*

A *Iubes certè, vt contineam à concupiscentia carnis, & concupiscentia oculorum, & ambitione sæculi; iussisti à concubitu, & de ipso coniugio melius aliquid, quàm concessisti, monuisti.* Similia habet lib. 4. contra Iulian. c. 3. & lib. de Peccat. merit. ca. 5. & lib. de Continentia c. 1. Porrò Aristot. lib. 7. Ethic. distinguit continentiam à temperantia, quòd hæc plena & perfecta sit virtus; illa verò inchoata dumtaxat, eò quòd adhuc versetur in lucta & pugna vitij contrarij, ac cum rebellione, & quasi seditione passionum confligat. Verùm Salomon hæc duo non distinguit, sed continentem vocat temperantem & moderatum in omnibus.

ET HOC IPSVM ERAT SAPIENTIÆ, SCIRE CVIVS ESSET HOC DONVM] Ita lege cum Roman. & Græcis: quare minùs rectè alij legunt, *& hoc ipsum erat summa sapientia*; alij, *sapientia*. Pro B *sapientia*, græcè est, Φρόνησις, id est prudentia, intelligentia, sapientia. Pro *donum* græcè est χάρις, id est *gratia*; castitas enim est donum gratiæ Dei, idque vnum è maximis, ob eius difficultatem, & tentationes carnis assiduas & periculosissimas. Quàm hoc verum sit docet S. August. qui in cõcubinatu & hæresi existens, putabat continentiam à concubitu sibi esse impossibilem, eò quòd illam quæreret in viribus liberi arbitrij. Sic enim ait lib. 6. Confess. ca. 1. *Propriarum virium credebam esse continentiam, quarum mihi non eram conscius, cùm tam stultus essem, vt nescirem, sicut scriptum est, neminem posse esse continentem, nisi tu dederis. Vtique dares, si gemitu interno pulsarem aures tuas, & fide solida in te iactarem curam meam.* Vnde idem cõuersus iam sapientior factus, epist. 143. *Non tantùm*, inquit, *in hoc nos adiuuat Deus sua gratia, vt amando agamus,* C *quod discendo iam scimus; sed vt sciamus, quid agendum sit. Ita vt nemo possit esse continens, nisi Deus det, & neque hoc ipsum sciens.* Quin & Cassian. Collat. 12. ca. 4. *Sciens*, inquit, *impurissimæ colluuionis aspergine se protinus maculandum, si vel paululùm quid ab eo protectio diuina discesserit, ac proinde pro perpetuitate eius, cum omni contritione & humilitate cordis indefessis est orationibus excubandum.*

Hinc & S. August. eâdem epist. 143. docet, non tantùm in fidelibus, sed etiã in Gentilibus, continentiam esse donum gratiæ Dei, affertq; exemplum Polemonis, qui audiens Xenocratem de abstinentia differentem, ex ebrioso factus est sobrius.

EX TOTIS PRÆCORDIIS MEIS] Græcè, *ex toto corde meo*, id est ex toto cordis mentisq; affectu, gemitu, desiderio & suspirio, additis quoque ieiuniis, vigiliis, chameunia, id est humi cubatione (hæc enim carnem macerant, orationem alunt, & ad castitatem disponunt) ait Cantacuzenus. Qui sic seriò, ardenter, & quasi toto corde petunt à Deo donum castitatis, impetrant: qui verò frigidè, dubiè & dimidio dumtaxat corde petũt, non impetrant, quia impetrare nolunt. Talis ante conuersionem erat S. August. quem audi lib. 8. Confess. cap. 7. *At ego adolescens miser valdè, miser in exordio ipsius adolescentiæ, etiam petieram à te castitatem, & dixeram: Da mihi castitatem & continentiam; sed noli modò* (en cor non integrum, duplicem animum, inconstantem in viis suis, non directum à Deo) *timebam enim, ne me citò exaudires, & citò sanares à morbo concupiscentia, quam malebam expleri, quàm extingui.*

Hæc

Hæc oratio Salomonis est illa de qua 3. Reg. 3. Ex hoc loco discimus, eum multis antè diebus in desiderio habuisse ac in votis sapientiam, eamque à Deo postulasse: vnde in nocte dormienti in Gabaon, volens Deus votis eius satisfacere, iussit vt peteret quod vellet: & postulauit sapientiam, vt sæpè aliàs postulauerat, ac data est illi tam eximia, vt præiret omne genus hominum, vt ait S. Hieron. in 12. Eccles. (etsi in ca. 2. eiusdem libri dicat, Salomonem non fuisse sapientiorem Abraham, Mose & cæteris Sanctis, sed iis qui fuerunt ante se in Ierusalem) quia *postulauit in fide, nihil hæsitans, & postulauit à Deo, qui dat omnibus affluenter, & non improperat*, vt dixit c. 1. suæ Canonicæ S. Iacobus. ita à Castro.

CAPVT NONVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

ORatio Salomonis pro impetranda sapientia, cuilibet religioso & sapientiæ studioso, præsertim Prælato & principi, vsurpanda. Est enim oratio hæc piis affectibus, æquè ac rationibus efficacissimis plena, docens sapientiam esse necessariam, tam ad se, quàm ad populum sapienter regendum, eò quòd ipsa norit omnia, ac sine ea homo ignorans & imbecillus nihil efficiat, quod feliciter succedat. Videtur hæc esse illa oratio quâ Salomon impetrauit sapientiam, de qua 3. Regum 3. 9. Ex hac oratione D. Henricus Suso sub annum Domini 1350 confecit Horas de æterna Sapientia, eius studiosis perutiles æquè ac pias. Extant inter opera eius, & in Hortulis animæ.

1. DEus patrum meorum, & Domine misericordiæ, qui fecisti omnia verbo tuo, 2. & sapientia tua constituisti hominem, vt dominaretur creaturæ, quæ à te facta est, 3. vt disponat orbem terrarum in æquitate & iustitia, & in directione cordis iudicium iudicet: 4. da mihi sedium tuarum assistricem sapientiam, & noli me reprobare à pueris tuis: 5. quoniam seruus tuus sum ego, & filius ancillæ tuæ, homo infirmus & exigui temporis, & minor ad intellectum iudicij & legum. 6. Nam & si quis erit consummatus inter filios hominum, si ab illo abfuerit sapientia tua, in nihilum computabitur. 7. Tu elegisti me regem populo tuo, & iudicem filiorum tuorum, & filiarum: 8. & dixisti me ædificare templum in monte sancto tuo, & in ciuitate habitationis tuæ altare, similitudinem tabernaculi sancti tui, quod præparasti ab initio: 9. & tecum sapientia tua, quæ nouit opera tua, quæ & affuit tunc cùm orbem terrarum faceres, & sciebat quid esset placitum oculis tuis, & quid directum in præceptis tuis. 10. Mitte illam de cælis sanctis tuis, & à sede magnitudinis tuæ, vt mecum sit & mecum laboret, vt sciam quid acceptum sit apud te: 11. scit enim illa omnia & intelligit, & deducet me in operibus meis sobriè, & custodiet me in sua potentia. 12. Et erunt accepta opera mea, & disponam populum tuum iustè, & ero dignus sedium patris mei. 13. Quis enim hominum poterit scire consilium Dei? aut quis poterit cogitare quid velit Deus? 14. Cogitationes enim mortalium timidæ, & incertæ prouidentiæ nostræ. 15. Corpus enim, quod corrumpitur, aggrauat animam, & terrena inhabitatio deprimit sensum multa cogitantem. 16. Et difficilè æstimamus quæ in terra sunt: & quæ in prospectu sunt, inuenimus cum labore. Quæ autem in cælis sunt quis inuestigabit? 17. Sensum autem tuum quis sciet, nisi tu dederis sapientiam, & miseris spiritum sanctum tuum de altissimis: 18. & sic correctæ sunt semitæ eorum qui sunt in terris, & quæ tibi placent didicerint homines? 19. Nam per sapientiam sanati sunt quicumque placuerunt tibi Domine à principio.

VERS. 1. DEVS PATRVM MEORVM, ET DOMINE MISERICORDIÆ, QVI FECISTI OMNIA VERBO TVO] Τὸ *meorũ* non est in Græco: Holcot legit, *nostrorum*, putà Dauidis & Patriarcharum, præsertim Abrahæ, Isaac & Iacob, qui totius Israelis, id est populi fidelis & religiosi, fuere patres, eumque optimè & sapientissimè rexerunt; qua in re ipse illos imitari cùm velit, iure idem sapientiæ donum ab eodem auctore Deo postulat. Rursum hi ob fidem & sanctitatem Deo fuere charissimi, adeò vt Deus eorum nomine glorietur, eoque vocari & inuocari voluerit, dicens ad Mosen & Hebræos Exodi 3. 15. B *Dominus Deus patrum vestrorũ, Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob misit me ad vos: hoc nomen mihi est in æternum, & hoc memoriale meum in generationem & generationem.* Atque sic Deus humano generi suum nomen elargitus est, auctore Philone in libro de Abrahamo, vt habentes refugium ad preces & supplicationes, à spe bona non excluderétur, tribus illis patribus ob Dei oculos præmissis. quod melius facit nunc nomen Iesu Christi Domini nostri, quo nostras omnes preces claudimus & obsignamus. Nam maiorum merita, & præcipuè Sanctorum, Deo proponere ad postulandum quidpiam, consueuere probi in primis

primis viri. Ita Cantacuzenus, à Castro, Pineda & alij: Deus enim patrum, est pariter Deus filiorum, quos ipse patribus dedit, vt filiis propter patrum merita, se æquè ac patribus Deum propitium exhibeat; præsertim quia id olim ipse promiserat patribus, vt cùm dixit Abrahæ: *Statuam pactum meum inter me & te, & inter semen tuum post te in generationibus suis fœdere sempiterno: vt sim Deus tuus, & seminis tui post te*, Genes. 17. 7. Et: *Benedicam tibi, & multiplicabo semen tuum sicut stellas cæli*, &c. *& benedicentur in semine tuo omnes gentes*, Genes. 22. 17.

DOMINE MISERICORDIÆ] Vatabl. *beneficentiæ*; Pagnin, *pietatis*, id est summè beneficus, pius, misericors & miserator, qui peccatum homicidij & adulterij patri meo Dauidi, & matri meæ Bethsabee misericorditer remisisti, ait Lyran. Vnde Lucifer Calar. legit, *Domine misericordiarum*. Hoc titulo gaudet Deus, eoque inuocatus postulata audit & exaudit. Misericordiæ enim proprium opus est, miserorum misereri, eisque opem ferre; atque omnes indigent Dei misericordiâ, vt eam velut sibi patrocinantem coram Deo allegare possint & debeant. Sic pauperes, vt stipem emendicent à diuitibus, solent eorum misericordiam & liberalitatem allegare & dilaudare. Emphasim habet τὸ *Domine*. q.d. Tu es Dominus, ac dominaris infinitæ tuæ misericordiæ, æquè ac immensæ miseriæ nostræ: illam ergo velut ditissimus & liberalissimus Dominus in nos eroga, vt miseriæ tantæ succurras: abyssus enim miseriæ nostræ inuocat abyssum misericordiæ tuę. Tu enim es primus & summus omnium eleëmosynarius, imò *tu es pater misericordiarum, & Deus totius consolationis*, 2. Cor. 1. 3.

Rursum, Deus propriè dicitur *Dominus misericordiæ*, quia dominium suum ostendit miserendo potiùs, quàm puniendo, vel aliud quid agendo, iuxta id quod orat Ecclesia: *Deus, qui omnipotentiam tuam parcendo maximè & miserando manifestas*: patiens enim & clemens est potens iræ, animique sui & rerum omnium, vti ostendi Prouerb. 16. 32. ad illa: *Melior est patiens viro forti*.

QVI FECISTI] Conciliat sibi hoc versu Dei beneuolentiam tribus Dei attributis, scilicet Primò, allegando Dei amorem & fidelitatem, quòd scilicet, sit Deus patrum suorum, eisq; promiserit se eorum posteris benedicturum, id est benefacturum: rogat ergo, vt idipsum nunc fideliter, ac reipsâ posteris egentibus & inuocantibus præstet, ac amorē, quo prosequitur patres, testetur & extendat in filios. Secundò, allegando Dei misericordiam, vt eam sibi misero, eam poscenti more suo exhibeat. Tertiò, allegando Dei potentiam, quòd scilicet omnia verbo suo fecerit & crearit, ac proinde ei perfacile sit, rem hanc petenti annuere. Docet ergo nos hisce tribus titulis stringere, & quasi cogere Deum ad præstandum id, quod petimus: vult enim efficaci ardentique oratione & desiderio stringi & quasi cogi Deus à nobis.

VERBO TVO] solo iussu tuo, putà in mente dicendo: Fiat lux, fiant luminaria, &c. Genes. 1. Mysticè, Verbo, id est Filio, tuo: per hunc enim Deus Pater fecit omnia. Itaque *verbum* notat tum facilitatem, tum sapientiam, qua Deus cuncta creauit. Vide dicta Genes. 1. Verbum deni-

A que, id est Filium Dei, tacitè doctorem sibi posuit Salomon, qui per incarnationē futurus erat doctor Israelis, & gentium omnium. Vnde 3. Reg. 3. 9. cùm apparuit Deus Salomoni, non Patrem, sed Filium apparuisse censet Pineda & alij. Imò Concil. Sirmiense, docet in omnibus Dei apparitionibus veteris Testamenti, Filium dumtaxat apparuisse, vt suæ incarnationi, qua visibilis hominibus appariturus erat, præluderet.

Præclarè S. Basilius lib. 1. contra Eunomium: *Nónne*, inquit, *cùm de Deo audimus, quòd in sapientiâ omnia fecit, conditricem tunc eius artem docemur? cùm verò quòd aperuit manum suam, & implet omne animal benedictione psal. 144. prouidentiam eius, quæ per omnia tranſit? cùm verò, quòd posuit tenebras latibulum suum psal. 17. 12. inuisibilis naturæ eius admonemur? Cùm rursus è persona ipsius Dei dicitur Malach.* B 3. 6. *Ego sum, & alteratus non sum, identitatem æternam, incommutabilitatemq; diuinæ substantiæ discimus?* Quin & Plato: Bonus, inquit, est Deus: omnia ergo sibi simillima fieri voluit: nam bonus nullius vmquam rei inuidia tangitur. Et Seneca lib. 4. de Benef. *Non mentiar, si dixero neminem non amare beneficia sua, cui non causa sit iterum dandi beneficij, semel dedisse. Cui initio non fuisset ratio præstandi, aliquid ei præstamus, quia præstitimus.*

ET SAPIENTIA TVA CONSTITVISTI HOMINEM, VT DOMINARETVR CREATVRÆ, QVÆ A TE FACTA EST] Græcè, *creaturis à te factis*. Incipit iam vrgere Deum rationibus ad sapientiam sibi communicandam, vt officio regnandi sibi à Deo imposito, rectè perfungatur. Vnde ablatiuus *sapientia tua* potest referri, tum ad Deum, qui sapienter hominē creauit velut mundi regem & dominum, vt illum regeret; tum potiùs ad hominem, quem Deus sapientiâ imbuit, vt sapienter mundum gubernaret: id enim magis seruit Salomonis proposito, quo Deum stimulat ad sapientiam sibi dandam, velut sibi debitam ad sapienter regendum. Vnde pro *constituisti*, græcè est, κατασκευάσας, id est reformasti, adornasti, concinnasti, docuisti, instruxisti rebus necessariis, sicut vas (hoc enim græcè dicitur σκεῦος) aliquod plenè per omnia formatur, cōcinnatur, adornatur, vt sit elaboratum, perfectum & expolitum ad suos vsus. Sic enim Deus in hominis corpus ex limo plasmatum, infudit animam rationalem, eique sapientiam indidit, vt homo esset perfectus, & idoneus ad regendum orbem.

Prima ergo est hæc ratio, q.d. Domine, qui ineffabili tuâ sapientiâ Adamum creasti velut regem mundi, vt dominaretur ceteris creaturis, ne illæ ratione æquè ac rectore destitutæ, inter se confligerent, aut carerent debita subordinatione, dispositione & gubernatione, ideoque Adamum, vt idipsū præstaret, sapientia tua ipsi indita adornasti & instruxisti; quæso te, vt eamdem mihi quoque indas & communices: me enim constituisti regem Israelis, id est populi fidelis & Ecclesiæ tuæ: vt ergo munus regium mihi à te impositum ritè obeam, sapientiam ad hoc debitam & necessariam mihi elargire: ego enim sum filius heres Adæ, ac non solùm vrbis tuæ sanctæ, putà Hierosolymæ, sed & quodāmodo orbis totius à te constitutus sum rector; tum quia me destinasti orbis magistrum, vt rerum om-

VERS. 2.

nium naturas perſcruter & hominibus explicem: tum quia me vrbis tuæ ſapientis & ſanctæ regem deſignaſti, vt ex me orbis totus veri regis ideam, verumque regendi exemplar hauriat & capiat. Quocirca Salomon Adæ in ſapientia, æquè ac iure regnandi fuit par vel ſuppar. Facilius enim fuit Adæ in iuſtitia originali, regere creaturas ratione carẽtes ad nutum obedientes, quàm Salomoni poſt lapſum regere Hebræos duræ ceruicis, & cõcupiſcentiis ſuis addictos. Vnde apud interpretes problema eſt, vtrius ſapientia fuerit maior, Adæ, an Salomonis? & adhuc ſub iudice lis eſt, aliis Adæ, aliis Salomoni primas ſapientiæ aſſignantibus.

VERS. 3. VT DISPONAT ORBEM TERRARVM IN ÆQVITATE (græcè, ἐν ὁσιότητι, id eſt *in ſanctitate*) ET IN IVSTITIA, ET IN DIRECTIONE CORDIS IVDICIVM IVDICET] *Diſponat*, id eſt gubernet: gubernatoris enim eſt omnia ſuis locis, ordinibus, gradibus, temporibus, modis & conditionibus ordinare & diſponere. Simile eſt v. 12. Vnde græcè eſt διέπῃ, id eſt diſpenſet, adminiſtret, curet, præſit, moderetur, regat: hinc Deus ab Ariſtotele (ſi tamen is eſt auctor) lib. de Mundo, vocatur ὁ τὸ σύμπαν διέπων, id eſt omnia adminiſtrans, diſponens, gubernans. Talis fuit Adam velut Dei vicarius in terra, iuxta illud Geneſ. 1. 26. *Faciamus hominem ad imaginem & ſimilitudinem noſtram, & dominetur* ſeu *præſit piſcibus maris, & volatilibus cæli, & beſtiis, vniuerſæq; terræ, omniq; reptili, quod mouetur in terra.* Hoc eſt, faciamus hominem præditum libero arbitrio, ratione & ſapientia, in quo ſit nobis ſimilis, vt gubernet mundum in ſanctitate & iuſtitia, hoc eſt in cultu & religione veri Dei, & in conſeruatione iuſtitiæ erga alios homines.

ET IN DIRECTIONE CORDIS IVDICIVM IVDICET] Græcè, ἐν εὐθύτητι ψυχῆς, id eſt *in rectitudine animæ*, vel, vt Lucifer pro S. Athanaſ. legit, *animi*: per quam S. Bonauent. & Hugo intelligunt rectam intentionem, Holcot clemẽtiam, Lyran. dictamen rectæ rationis. Meliùs Oſorius animi æquitatem & rectitudinem accipit. q. d. Adam conſtitutus eſt à Deo rector mundi, vt animo æquo & recto, ac ab omni ſiniſtro affectu, paſſione, perſonarum acceptione libero, in neutram partem propendendo, iuſtum ſuum iudicium exerceret, & ius ſuum cuique diceret ac tribueret: rectitudo enim hæc aduerſatur obliquitati, qua quis ob metum vel fauorem deflectit à recta iuſtitiæ norma & regula, cuius fons & origo eſt lex æterna in mente Dei: qui proinde iudicii [illegible] aſſiduè cogitandus eſt, vt rectè iudicet, iuxta conſilium Ioſaphat regis 2. Paral. 19. 6. Vnde Iob c. 34. 14. *Si direxerit*, inquit, *ad eum cor ſuum, ſpiritum illius & flatum ad ſe trahet.* Addit noſter Lorinus, rectitudinem vel directionem cordis, poſſe ſignificare promptitudinem, facilitatem, ac quaſi explanationem & leuitatem aſperitati, hæſitationi & obſcuritati contrariam. Multi enim in iudicando ſunt obſcuri, implexi, hæſitantes, tardi, aſperi, cùm iudex debeat eſſe clarus, reſolutus, expeditus, planus, æquus & facilis.

Hinc Tropolog. infert Cantacuzenus: Ille, inquit, erit perfectus rex, qui ex prima mundi adminiſtratione & regno hominis à Deo commendato, rationem addiſcit gubernandi *in æquitate*, id eſt ſanctè quoad ſe; *in iuſtitia*, quoad cognoſcendas aliorum naturas & neceſſitates, ad reddendum vnicuique quod ſuum eſt, inſtar Adami cognoſcentis ſingula, & dominantis in omnia; & *in directione cordis*, ſe omniaque ſua conferentis in veri Dei religionem & cultum: hoc enim affert *cor rectum*. Rectus enim illud totum, quãtum quantum eſt, dirigit in Deum.

DA MIHI SEDIVM TVARVM ASSISTRICEM SAPIENTIAM] Syrus, *da mihi ſapientiam à conſpectu ſedis tuæ*; Arabicus, *da mihi ſapientiam eorum qui frequentant te*; græcè, δὸς μοι τὴν τῶν σῶν θρόνων πάρεδρον σοφίαν, id eſt, *da mihi tuorũ thronorum paredram*, id eſt *aſſidentem, ſapientiam*. Cantacuzenus per *thronos* accipit tertium ordinem angelorum primę hierarchiæ, qui vocantur Throni: his enim inſidet Deus poſt Seraphim & Cherubim, iuxta illud pſal. 79. 2. *Qui ſedes ſuper Cherubim, manifeſtare coram Ephraim.* Magis ad litteram per *thronos* accipias ſedes regales: reges enim ſedent in thronis regiis: vnde in iiſdem metaphoricè ſedere dicitur Deus, qui eſt Rex regum & Dominus dominãtium, quo ſignificatur ſumma & eminentiſſima Dei poteſtas & dominium in omnes reges & principes, imò in omnes angelos, totumque orbem. VERS. 4.

ASSISTRICEM] Græcè, πάρεδρον. Alludit ad aſſeſſores Iuriſperitos, qui ex veteri more dantur iudicibus iunioribus vel imperitioribus, vt ex eorum admonitu ſententiam rectam dicant: hi enim vocabantur πάρεδροι, deinde συγκάθεδροι, teſte Vlpiano ff. de excuſ. lib. 10. & Modeſtino ff. de offic. Aſſeſſ. li. 1. niſi malis alludi ad angelos vel genios paredros: ſic enim reges habent ſuos Archangelos paredros, qui eos in regendo dirigant. Vnde Michael Archangelus erat paredrus Hebræorum, alius Archangelus erat paredrus Græcorum, alius Perſarum, Daniel. 10. Sic & Socrati ſuus fuit genius paredrus, id eſt angelus vel dæmon, cuius conſilio omnia agebat, teſte Platone, & Laërtio in eius Vita. Sic magi habẽt paredros dæmones, qui eis arcana reuelant. Sic S. Irenæus lib. 1. cap. 9. & 20. docet, Simonem Magum & Marcum habuiſſe genios paredros, qui vtique non alij erant, quàm dæmones familiares: qualem etiam ſe habuiſſe aſſeruit Lutherus lib. de Miſſa angulari, & Zuinglius libr. de Supplemento Euchariſtiæ, & Caluinus epiſt. ad Bucerum. A Bucero enim monitus ipſe, vt conuitiis abſtineret, reſpondit, hunc ſui non ingenij, ſed genij eſſe morbum. Vide Feuardentium in Irenæum loco iam citato, vbi variis ex antiquitate exemplis docet, quòd, ſicut Eccleſiæ paredrus adeſt Spiritus ſanctus & ſapientia, ſic hæreſiarchis paredrus aſſideat dæmon. *Paredri iudices quid*

Eſt proſopopœia. Sapiẽtię enim hîc datur perſona, quaſi angeli vel conſiliarij, qui Deo aſſiſtat, vt ſapienter omnia diſponat, ac ab eo mittatur in terram, præſertim ad reges & principes, vt eos dirigat doceatque ſapienter munus ſuum obire, ac ſubditos regere, Prouerb. 1. 20. Iob 28. 12.

Sic Poëtæ fingunt Ioui aſſidere θέμιν καὶ δίκην, id eſt æquitatem & iuſtitiam, quam velut virginem integram, aſſerunt eſſe deam iudiciorum præſidem, quòd lites dirimat & decidat. Vnde Ariſtot.

Aristot. lib. de Mundo : Deus, ait, è vestigio comitem habet iustitiæ præsidem, quam Δίκην nominant, diuinæ legis vindicem, simul ac quidquam sanctionum eius prætermissum est.

Orat ergo Salomon dicitque : Da Domine, vt sapientia, quæ tibi quasi summo omnium gubernatori assistit, mihi quoque regi consilij indigo assistat, tam in regendo, quàm in iure dicendo : nam sine sapientiæ consilio, reges nihil agere, nihil decernere debent. Da igitur mihi illam velut πάρεδρον, imò πρόεδρον, id est præsidem & antistitem, quæ mecum in solio regali sedeat, imò sola illud occupet : lubens enim omne illud ipsi cedam, vt iuxta eam confidentem, ego velut discipulus astem. Continuè ergo mihi adsit, adsideat & præsideat, nec vmquam à meo latere discedat, vt eius magisterio erudiar ; & discam quid dicere, quid decernere, quid iudicare debeam : illi enim velut magistræ in disciplinam me dedo, ipsi vt reginæ me subdo : illa ergo ceu regina à dextris mihi assistat, meque in omnibus regat & dirigat, necubi errem aut cespitem.

ET NOLI ME REPROBARE A PVERIS TVIS] *Puer* in Scriptura vel filium, vel seruum significat, electum & dilectũ. Sensus ergo est q.d. Noli me reiicere ex numero filiorum & famulorum tuorum, quos velut tibi dilectos, tua sapientia donasti & dotasti. nam ego sum tibi filius familias, natus ex ancilla tua, vt sequitur. Iam Primò, Cantacuzenus per pueros accipit angelos, præsertim supremos Deo assistentes, putà Cherubinos (qui à scientia & sapientia nomen acceperunt) & Seraphinos, qui à Deo lumen accipiunt, quo alios inferiores illuminent. Hi enim sunt proximi Deo, quasi primi eius familiæ pueri, id est filij vel famuli. Simili enim modo optat Salomon pro tanto regis munere, instar angeli Cherubini & Seraphini Deo familiarissimus esse, & lumen ab illo accipere, quod in sibi subditos & populares refundat. Secundò, & magis ad litteram, per pueros accipias patres & patriarchas diuinorum scientia præstantes, putà Abraham, Isaac, Iacob, Dauidem, &c. cum quibus etiam vt annumeretur velut filius & heres, ac sapientiæ dono insigniatur, Salomon obsecrat. Tertiò, alij appositè per pueros accipiunt reges, iudices & principes, qui familiares Dei esse videntur, & quasi à secretis, à consiliis, quibuscum prouidentię suæ arcana communicat, iuxta illud psal. 81. 1. *Deus stetit in synagoga deorum* (hebr. *elohim*, id est principum & iudicum) *in medio autem deos diiudicat.* Principes ergo & iudices sunt pueri è familia *elohim*, id est Dei omnia iudicantis & gubernantis : vt sensus sit q.d. Soles, ô Domine Deus, regibus assistricem tuam communicare sapientiam, vti Dauidi patri meo communicasti : noli ergo mihi eius filio & heredi, pariterque regi eam denegare, ne ineptus sim qui Israelem regam, ac regio munere & nomine indignus inueniar. Noli ergo me gradu hoc, ordine & potestate mouere : noli me eiicere, abdicare, ac veluti cẽsura notare, præterire, & inter eiectos præteritosque censere : hoc enim est ἀποδοκιμάζειν. vnde Senatores, qui ob insipientiam culpamue senatu submouebantur, vocabantur ἀποδεδοκιμασμένοι, teste Festo & Budæo in Comment.

Pueri triplices. Primò. *Secundò.* *Tertiò.*

Cornel. in Sapient.

linguæ Græcæ part. 68. Orat ergo, ne ex regum sapientum albo reprobetur & eradatur ob imperitiam, ignorantiam vel insipientiam, velut indignus & reiectaneus, iuxta illud Isaiæ 32. 5. *Non vocabitur vltrà is, qui insipiens est, Princeps; neque fraudulentus appellabitur, Maior : Stultus enim fatua loquetur*, &c.

Tropol. *Noli me reprobare à pueris tuis*, id est ne sinas me labi in peccatum, vt priuer tuâ gratiâ ac statu graduque filiorum Dei, fiamque seruus & mancipium diaboli, ac fomes mortis & gehennæ. Ita noster Aluarez de Paz, de Vita spirituali li. 1. p. 1. c. 7. Quid est, inquit, Noli me reprobare à pueris; nisi noli permittere, vt à sapientia derelictus, quæ omnis bonitatis est fons, serui & amici tui, ô Domine, dignitatem amittam ? Nam sine sapientia, id est sine luce diuinitus indita, nec peccatum agnosco, vnde nec detestor; nec virtutis decorem video, vnde nec amo, nec sequor, nec amplector. Non est autem aliquis seruus tuus & amicus tuus, sine odio peccatorum, & sine amore virtutum.

QVONIAM SERVVS TVVS SVM EGO, ET FILIVS ANCILLÆ TVÆ] Putà Bethsabee, quæ post adulterium cum Dauide pœnitens probam vitam duxit, nec tãtùm sapientiæ, sed & prophetiæ spiritu à Deo dotata fuit, vti ostẽdi Prouerb. 31. 1. Vsurpat verba patris sui Dauidis psal. 115. 6. Rursum & potiùs per *tò ancillæ* insinuat suam infirmitatem, & sapientiæ necessitatem. q.d. Ego sum filius *ancillæ tuæ*, id est mulieris miseræ, ex qua tamquam ex fõte quidquid infirmitatis, aut imbecillitatis, vel ignorantiæ est in me, profectum est. Nam vt dixit Iob c. 14. 1. *Homo natus de muliere, breui viuens tempore, repletur multis miseriis.* Vnde statim subditur : *Homo infirmus, & exigui temporis.*

VERS. 5.

Secunda est hæc ratio, qua Salomon vrget, & iure seruitutis obstringit Deum ad dandam sibi sapientiam. q.d. Ego in familia tua dego, & inter domesticos tuos censeor, imò quasi verna in tui obsequio & seruitute natus sum, quasi fidelium parentum te colentium fidelis filius, verusque tui cultor, sed ancillæ miseræ miser filius. Tua ergo interest, vt ego seruus tuus sapiam. & sapienter negotia mihi à te commissa administrem. Heri enim honor, vtilitas & lucrum, pendet ex serui sapientia & industria, si scilicet solerter res eius obeat, administret & peragat. Vnde Officium serui allegans Dauid orat : *Seruus tuus sum ego, da mihi intellectum, vt sciam testimonia tua*, psal. 118. 125. Heri enim est seruo de necessariis prouidere : prouide ergo mihi de sapientia necessaria ad regendum.

Porrò Salomon in hac oratione ita se amatorem sapientiæ cupidum prodit, vt eam tamen iam magna ex parte videatur consecutus (hæ enim rationes eius sapientissimæ sunt) perinde ac is, qui amorem Dei à Deo ardentissimis votis efflagitat, amoris diuini iam compos est. Is enim in eo inhabitans, ipsum ad tam ardentem postulationem exstimulat, summè desiderans, vt indies magnis incrementis augeatur & inardescat.

Tropolog. rex & princeps, qui seruit Deo, subditorum quoque se seruum agnoscat, vt eorum commodis seruiat : qui enim seruiunt Deo,

seruiunt & proximo propter Deum. Hinc Pontifex vocat se seruum seruorum Dei.

Allegor. Christus quatenus homo, est seruus Dei, Isaiæ 49. 5. & filius B. Virginis, quæ se vocat ancillam Dei, Lucæ 1. ita Glossa Interlin.

HOMO INFIRMVS, ET EXIGVI TEMPORIS, ET MINOR AD INTELLECTVM IVDICII ET LEGVM] *Infirmus*, græcè ἀσθενὴς, id est debilis viribus, tum corporis, tum animi, præsertim iudicij, ingenij, fortitudinis & constantiæ ad resistendum potentibus pauperes opprimentibus, ac ad ferendum tot tantaque regni onera.

ET EXIGVI TEMPORIS] Tum quia Salomon iuuenis, sub annum ætatis vicesimum iniit regnum, cùm sapientiam à Deo postulauit, vti hîc postulat. Vnde ipse pro ea orans ait 3. Reg. 3. 7. *Ego autem sum puer paruulus, & ignorans egressum & introitum meum*, hoc est, quid agam, quomodo rem ordiar, quomodo finiam nescio: modicam enim & pauci temporis habeo experientiam, & consequenter modicum prudentiæ & sapientiæ; hanc enim parit experientia: tum quia vita mea breuis est, ideoque non sufficit ad addiscendam sapientiam tam variam & multiplicem, quæ requiritur ad gubernandum, iuxta illud Hippocratis: *Ars longa, vita breuis*. Vnde Tigurina vertit, *breuique tempore duraturus, & minor ad intellectum iudicij & legum*; Vatabl. *adeoque iunior, quàm vt iustitiam legesque possim intelligere*. Rursum & potiùs *minor*, græcè ἐλάσσων, id est *minùs sufficiens, & succumbens intelligentiis iudicij & legum*, id est imbecillior, quàm vt iudicia & leges possim intelligere, quibus regem instructum esse oportet. Regem enim Israel oportebat nosse omnes leges Dei, morales, cæremoniales, & præsertim iudiciales (iuxta has enim iudicare debebat) vti iubet Deus Deuter. 17. 18. & Iosue 1. 8. Adde his leges municipales, & ius consuetudinum, ac similia, quorum rex & iudex peritus esse debet. Porrò leges à Deo Iudæis in Pentateucho sancitas, diuidunt Hebræi in affirmatiuas, easque numerant 218. & negatiuas, easque numerant 265. teste R. Mose in Duce dubiorum c. 56. & 57.

Est hæc tertia ratio vrgens Deum ad dandam sapientiam, petita ex humili confessione propriæ infirmitatis, indigentiæ & necessitatis. Confitetur enim suam ignorantiam, vt sapientiam nanciscatur. Nam *oratio humiliantis se penetrat nubes*, Eccli. 35. 21.

Moraliter Cantacuzenus censet, dici hominem infirmum, & minorem ad intellectum iudicij & legum; quoniam ex quo semel legem transgressus est, tum ad seruandam legem, tum ad exigendam legis obseruationem imbecillus & inefficax est: ergo sapientia, quæ legem seruare docet, eadem ipsa bene imperare docet; quæ à subditis legem exigit, priùs illam exigit ab ipso exactore, cui priùs imperat facienda, quàm subditis.

VERS. 6. ET SI QVIS ERIT CONSVMMATVS INTER FILIOS HOMINVM, SI AB ILLO ABFVERIT SAPIENTIA TVA, IN NIHILVM COMPVTABITVR] Est hæc quarta ratio petita à necessitate sapientiæ, q.d. Sapientia adeò homini, præsertim principi, necessaria est, vt, licèt sit vir, imò senex, omnibus corporis animique dotibus instructus; si tamen careat sapientia, nullius sit pretij, & nihili æstimandus; quantò magis ergo mihi, qui iuuenis sum infirmus, inexpertus, omniumque indigus, opus est sapientia? Huic affinis est gnome cap. 13. 1. *Vani sunt omnes homines, in quibus non subest scientia Dei*. Qui enim Deum practicè nosci, hic verè sapiens est, verè magnus, verè beatus, licèt cetera nesciat: qui verò Deum practicè nescit, nihil scit, etiamsi cetera sciat. Vnde illud:

Qui Iesum nosci, sapit, etsi cetera nescit:
Qui Iesum nescit, nil scit, si cetera nosci.

TV ELEGISTI ME REGEM POPVLO TVO, VERS. 7. ET IVDICEM FILIORVM TVORVM, ET FILIARVM] Quinta & potissima est hæc ratio, quòd Salomon à Deo electus sit rex non Gentilium, sed Israelis, id est populi sapientis, fidelis & religiosi: quare regem populo longè sapientiorem, fideliorem & religiosiorem esse oportebat, vt populum in sapientia, fide & religione promoueret; alioqui graue scandalum illi daturus, & graue supplicium in Dei iudicio subiturus. Hinc patet Salomonem à Deo electum esse in regem, vt Dauidi in regno succederet, idque satis insinuatur 1. Paral. 29. 1. quare licet ætate esset minor, prælatum tamen fuisse Adoniæ cetero sique; fratribus natu maioribus, ideoque; vnum ipsum è populo Dei electo fuisse electissimũ: vnus enim ex omnibus electus fuit in regem populi à Deo selecti & dilecti, quẽ proinde Deus hîc vocat suos filios & filias. quo significat eũ ipsos regere debere non vt tyrãnum, nec tam vt regem, quàm vt patrem, & patrem filiorum Dei, hoc est magno amore, cura & reuerentia. Quocirca ex hac electione Salomon Deum vrget ad dandam sibi sapientiam. q. d. Tu Domine me elegisti in regem Israelis; tuum ergo est dare mihi sapientiam ad hoc regimen non tantùm necessariam, sed & vtilem commodamque. Hinc rursum patet hunc librum esse Salomonis, eo modo & sensu, quo in proœmio exposui.

Moral. hîc disce, fidelis & Christiani esse regere Israelem, id est populum Dei, vt in Dei lege, cultu, obsequio eum cõtineat & promoueat, dirigatque ad veram salutem, & felicitatem æternam. Huius rei causâ voluit Deus Salomonem ædificare sibi templum, vt in eo coleretur, vt sequitur, adeoque templi fabrica præcipuum fuit Salomonis opus, ob quod Deus eum videtur regem creasse. Regum ergo fidelium est primò religionem, deinde iustitiam & rempubl. curare & stabilire. Huius enim basis & columen est religio & pietas. Ita fecere Constantinus Magnus, Theodosius, Carolus Magnus, &c. qui proinde felicissimi & gloriosissimi euasere.

Regum Angliæ pietas. Exempla.

Vt alios taceam, hac in re enituit olim Angliæ regum deuotio, qui regnum Angliæ Ecclesiæ & Pontifici Romano subiecerunt, ac tributarium effecerunt. Ita ad Leonem IV. Pont. sanctitate illustrem, qui vita functus est anno Domini 855. ex Anglia venit Agelolphus rex cum filio, regnumque suum Romanæ Ecclesiæ, singulis familiis nummo aureo in singulos annos imposito, tributarium fecit. Ita Platina, Baron. & alij.

S. Richardus Angliæ rex, dimisso regno, ac filiis apud S. Bonifacium Moguntiæ relictis, vili vestitu incognitus peregrinatus est, Romamque contendit; sed in itinere morbo correptus, Lucæ vita

UNIVERSIDAD DE MURCIA

vita functus, ad cæleste regnum migrauit anno Domini 771. ac miraculis claruit. Ita rex patriæ exul factus, mundi spretor, & sui contemptor, regiam coronam pro æterna vita deposuit, ac purpuram cum sacco commutauit. Filij eius fuere S. Willibaldus, qui deinde creatus est Episcopus Eistatensis, & alter Winibaldus electus Abbas Heidenheimensis: filia verò Walpurga facta monialis, creata est Abbatissa, atque omnes ob præclarè gesta Sanctorum catalogo asscripti sunt. Ita habet eius Vita, & Arnoldus Wion in Ligno vitæ li. 4. Philip. Ferrar. in Catalogo Sanctorum Italiæ, & alij.

Edouardus III. Angliæ rex, adeò in Deum & Ecclesiam Rom. pius extitit, vt cœleste à Deo priuilegium acceperit, illudque velut hereditarium ad posteros Angliæ reges transmiserit, nimirum vt manuum tactu sanent strumas, annulisque certo ritu consecratis, membrorum stupori medeantur, teste Polydoro Virgilio lib. 8.

Denique Anglia pios reges in Sanctorum catalogum asscriptos, numerat duos Eduardos, Edmundum Martyrem, duos Ethelbertos, Osualdum, Chenelmum & Richiardum iam recensitum. Qui præsens Angliæ schisma spectat, an non iure exclamet: *O domus antiqua, quàm dispare domino dominaris?* Considerèt hæc Angli, & postliminio ad auitam patrum fidem, pietatem, felicitatem, & gloriam reuertantur. Legant ampla duodecim priuilegia, olim Angliæ regibus Catholicis à Deo concessa, quibus iam per hæresim priuati sunt, apud Thomam Bozium de Signis Ecclesiæ signo 92. lib. 21.

VERS. 8. ET DIXISTI ME ÆDIFICARE TEMPLVM IN MONTE SANCTO TVO, ET IN CIVITATE HABITATIONIS TVÆ ALTARE, SIMILITVDINEM TABERNACVLI SANCTI TVI, QVOD PRÆPARASTI AB INITIO] Sexta est hæc ratio, quòd Salomon à Deo iussus sit ædificare ipsi templum, iuxta ideam à Deo Mosi in fabrica tabernaculi præscriptam: eius ergo symmetrię, id est proportiones & dimensiones, per omnia fuere diuinæ: quare ad hoc fabricandum magna opus erat sapientia. *Montem sanctum* vocat montem Moria, quem sanctificauit Abraham, offerèdo in eo filium Isaac; & postea Christus, dum in eius colle, putà in Caluaria, seipsum Deo obtulit ad nostram redemptionem & sanctificationem. Vide dicta Genes. 22. 14.

SIMILITVDINEM (græcè, μίμημα, id est imitationem) TABERNACVLI SANCTI TVI, QVOD PRÆPARASTI (id est priùs parasti, & iam antè fabricasti) AB INITIO] Synagogæ institutæ, quàdo scilicet per Mosen populum hunc ex Ægypto eduxisti, tibique in Ecclesiam selegisti. q. d. Iussisti me ędificare templum adinstar tabernaculi, quod Moses fabricauit, iuxta ideam ipsi à te in monte Sina ostensam, Exodi 25. & seq. Tabernaculi duæ erant partes, Sanctum & Sanctum sanctorum. In Sancto erat altare thymiamatis, candelabrum septem calamis & lucernis lucens, & mensa panum propositionis. In Sancto sanctorum erat arca testamenti (in qua erant tabulæ decalogi digito Dei inscriptæ, virga Aaron, & iuxta eam manna) cum Cherubim, & propitiatorio. Ante Sanctum sub dio erat altare holocaustorum, in quo Deo mactabantur victimæ. Vnde præ ceteris meminit hîc altaris, quia illud erat præcipuum templi decus & instrumentum ad sacrificandum colendumque Deum. Porrò altare Mosis in tabernaculo habebat quinque cubitos in longitudine, & totidem in latitudine. Verùm Salomon pro toto Israele, imò pro exteris è toto orbe religionis ergò ad templum confluentibus, maius & capacius altare erexit, seruatâ tamen proportione altaris tabernaculi. Nam vt dicitur 2. Paral. 4. v. 1. *Fecit altare æneum viginti cubitorum longitudinis, & viginti cubitorum latitudinis, & decem cubitorum altitudinis.* Vide dicta Exodi 25. & seq. Porrò templum erat domus Dei, & imago cæli, in quo Deus colebatur assiduis victimis & thure, siue thymiamate: idem erat imago regni sacri & diuini; in templo enim Deus, velut in suo regno, regnabat, omniaque suis legibus & cæremoniis dirigebat ad sui cultum, & populi religionem. Quare iussit Deus Salomoni fabricare templum, vt ex eo acciperet ideam regnandi. Nam in templo omnia erant suis locis, ordinibus, gradibus concinnè & religiosè disposita; ac pontifex velut vicerex Dei, imperabat tot millibus sacerdotum & Leuitarum, atque laicis omnibus ad templum venientibus: adeò vt aspicere Leuitarum & sacerdotum ordines idem esset, ac cernere militum sacrorum aciem optimè ordinatam. Hinc in templo summa erat quies, summa pax, summa vnio, quæ omnia in regno imitari & procurare debet rex. Vide nostrum Vilalpandum tom. 2. de Templo p. 2. li. 5 disp. 2. c. 29. 30. & 31. vbi docet templum habuisse similitudinem tabernaculi & castrametationis populi, idem quoque ad similitudinem mundi, cæli, & hominis extructum fuisse.

Tabernaculi partes & vasa.

VERS. 9. ET TECVM SAPIENTIA TVA, QVÆ NOVIT OPERA TVA, QVÆ ET AFFVIT TVNC CVM ORBEM TERRARVM FACERES, ET SCIEBAT QVID ESSET PLACITVM OCVLIS TVIS, ET QVID DIRECTVM IN PRÆCEPTIS TVIS] Τὸ *tua* non est in Græco. Nonnulli hanc gnomen absolutè sine nexu, vt per se consistentem accipiunt. q. d. Ac tecum, ô Domine ab olitanis temporibus erat sapientia, quæ nouit opera tua, & tibi adfuit cùm orbem creares, vti ipsa de se profitetur Prouerb. 8. 27. *Quando præparabat cælos, aderam, &c. cum eo cram cuncta componens*; Hebr. אָמוֹן *amon*, id est eram apud Deum, quasi alumnus & nutritius creaturarum, eas alendo, fouendo, gubernando. Illam ergo mitte è cælis ad me, vt mihi pariter sit *amon*, id est nutritius & rector.

Verùm aptiùs Græcoque consonantes, alij hanc gnomen nectunt præcedenti, putà fabricæ tabernaculi. q. d. Tu Domine olim fabricasti tabernaculum per Mosem, & nunc templum per me Salomonem, ac tecum idipsum fabricauit sapientia tua: hæc enim tibi suggessit ideam, & exemplar pulcherrimum tabernaculi & templi, iuxta quam ædificares illud. Hæc enim *nouit opera tua*, id est operum tuorum rationem, formam, dispositionem, æquè ac scopum & finem. Vnde eadem tibi *affuit tunc, cùm orbem terrarum faceres.* Meminit fabricæ orbis, quia hæc fuit idea fabricæ templi: mundus enim est imago templi; ac templum vicissim est quasi paruus mundus: vnde illud c. 18. 24. *In veste poderis, &c. totus erat orbis terrarum.*

rarum. Hinc sicut templum, sic & mundus est domus augusta Dei, &, vt Philo ait, *Mundus est templum sanctum Domini.* Rursum, sicut sapientia primitus condiderat & disposuerat mundum quasi regnum, in quo Adam siue homo, velut rex, omnibus creaturis dominaretur sobriè, modestè, sanctè, iustè & religiosè, vti dixit v. 3. Sic eadem hîc designat & disponit templum, siue Ecclesiam Israel velut regnum, in quo regnet Salomon pacificè, piè & iustè. Quare eamdem sapientiam ad perficiendam templi fabricam, æquè ac ad regni regimen iure sibi deposcit Salomon, præsertim cùm eamdem olim Deus indiderit Beseleel & Ooliab architectis ad fabricandum tabernaculum, Exodi 31. 2.

ET SCIEBAT, id est olim sapientia sciebat, cùm orbem cõderet, & etiamnum scit, QVID sit PLACITVM OCVLIS TVIS, ET QVID DIRECTVM; græcè, εὐθὲς, id est rectum, IN PRÆCEPTIS TVIS] Id est, quid rectissimè velis, decernas, iubeas & præcipias. q. d. Da ergo & mihi hãc sapientiam, vt sciam quid tibi sit placitum gratumque, quidque directè voluntati tuæ, legi & præceptis concordet & consonet, vt idipsum tum in fabricando templo, tum in administrando regno exactè sequar & exequar. Pro *placitum* græcè est ἀρεστὸν, vnde Gallicum *arrest*, id est decretum Curiæ, siue placitum. Significat sapientiam habere absolutissimam cognitionem voluntatis diuinæ, atque consiliorum & præceptorum eius, quæ vel nobis dedit, vel rebus à se factis indidit.

VERS. 10. MITTE ILLAM DE CÆLIS SANCTIS TVIS, ET A SEDE MAGNITVDINIS TVÆ] Græcè, *& à throno gloriæ tuæ mitte illam.* Τὸ enim *mitte* repetit, vt ardorem desiderij significet. Anthropopathῶς hæc dicuntur: Deus enim cùm sit purissimus spiritus, non eget throno, nec in eo sedere potest, cùm hoc sit corporum. *Thronus gloriæ* ergo vocatur locus, putà celsitudo cæli empyrei, vbi Deus Beatis gloriam suam ostendit & communicat. Inducitur ergo hîc sapientia vt persona sapientissima, quæ throno Dei assistat, illique suggerat omnia quæ agenda sunt, ac deinde eadem sapientissimè exequatur. Eamdem sibi mitti postulat Salomon, vt throno suo in terris assistat secum, seque in regendo dirigat, vt sciat quid agendum sit, ac deinde idipsum sapienter secum exequatur. Sapientiæ enim duæ sunt partes: Prima, prudenter rem mente concipere & designare: Secunda, rem sapienter cõceptam sapienter exequi & peragere. His omnibus significat se obsecrare, vt Deus increatâ suâ sapientiâ sibi assistat, eiusque riuulum & radium, scilicet sapientiam creatam, menti suę aspiret & indat, vt prudenter omnia prospiciat, ordinet & perficiat, tum quæ ad templi fabricam, tum quæ ad populi gubernationem spectant: certus nihil operari sine illa, ac per illam omnia referre ad Dei gloriam, ac suam populique salutem.

Symbolicè, petit Salomon sibi mitti Filium, cui ceu Verbo attribuitur sapiẽtia, vt eam se doceat. ita D. Thom. 1. p. q. 43. a. 5. Nam *mitti personam diuinam*, inquit, *ad aliquem per inuisibilem gratiam, significat nouum modum inhabitandi illius personæ, & originem eius ab alia*, quòd scilicet Filius oriatur & gignatur à Patre. Vide ibidem Scholast. &

A Magistrum li. 1. Sentent. dist. 14. & seq. Deus Pater enim per Filium sapientiam, gratiam, omneque bonum nobis elargitur. Hac de causa Ecclesia omnes suas orationes & Collectas ad Deum Patrem concludit hac forma: *Per Dominum nostrum Iesum Christum*, &c. Cuius consuetudinis origo antiquissima est, vt patet ex Canone Missæ, cuius auctor perhibetur S. Petrus: in eo enim omnes orationes claudunt hoc modo: *Per Christum Dominum nostrum.* Idem videre est in Liturgia S. Iacobi & S. Marci, licèt non tam crebrò quàm in Canone. Initium & radix huius formulæ, fuit illud dictum Christi: *Petite in nomine meo, & accipietis.* Et: *Si quid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis*, Ioan. 16. 23. & sequent. Vnde Christi præceptum secutus S. Paulus ita sancit Hebr. 13. 15. *Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis*
B *semper Deo, id est, fructum labiorum confitentium nomini eius.* Et alibi passim docet Christum esse nostrum mediatorem apud Patrem, intercedere pro nobis, &c. vnde ipse crebrò & alternis sæpè versibus interponit & ingeminat nomen *Iesu Christi.* Idem fecit S. Petrus ceterique Apostoli. Postea verò, cùm Pelagius hæresiarcha tempore S. Augustini gratiæ Christi detraheret, Ecclesia vt illum confutaret, omnes planè orationes concludit: *Per Dominum nostrum Iesum Christum*, &c. itaque fecit S. Gregorius, qui plurimas Officij Ecclesiastici Collectas composuit; vt patet ex eius Antiphonario. Plura vide apud Amalarium, Walafridum, Durandum, & ceteros qui de Officiis Eccles. scripsere.

Subtiliter S. Bonauent. *Sapientia increata*, in-
C quit, *dicitur esse in sinu Patris, gigni ex vtero, ex ore procedere: primum, propter occultationem: secundum, propter consubstantialitatem: tertium, propter manifestationem: at de cælo mitti, propter illuminationem: sedere in anima, propter tranquillitatem.*

VT MECVM SIT, ET MECVM LABORET, VT SCIAM QVID ACCEPTVM SIT APVD TE] & vbi sciuero exequar. Græcè, ἵνα συμπαρῇ σαί μοι κοπιάσῃ, id est, *vt simul præsens* vel *assistens mihi laboret*, id est *mecum laboret*, vel *collaboret*, vt legit Cantacuzenus. Sapientia enim & gratia Dei, non sola operatur bonum opus, vt vult Caluinus, sed simul cum mente & libero arbitrio hominis, cui illa cooperatur. A gratia enim habet opus, quòd sit sanctum gratumque Deo; à libero verò arbitrio, quòd sit humanum & liberum. Vnde huc alludens Paulus: *Abundantius, ait, omnibus laboraui, non ego autem* (solus) *sed gratia Dei mecum*, 1. Corinth. 15. 10. hoc est, vt explicat S. Augustinus lib. de Gratia & libero arbitrio c. 15. *Non autem ego, sed gratia Dei mecum, id est non sola, sed gratia Dei mecum, ac per hoc nec gratia Dei sola, nec ipse solus, sed gratia Dei cum illo.*

Græcum κοπιάσῃ significat laborem cum molestia & fatigatione: per hanc enim homini paranda est virtus: & seruorum (qualem se esse fassus est v. 5.) est assiduè laborare pro hero. Petit ergo sapientiam, quæ secum non solùm laboret, sed & laborare doceat, ac labori præsit, illumque vrgeat & exigat. Vnde noster Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis cap. 6. n. 3. censet esse metaphoram ab exactoribus, qui seruis laborantibus assistunt, opus exigunt, & in laborando instant, nec sinunt seruos aut dormire, aut segniter

gniter agere. Ait itaque, Nec me permittas torpescere aut dormitare in regio munere exercendo; quippe qui regnant, Dei munus & opus faciunt. Exigat igitur à me sapientia mei laboris pensum, instet; & sicut ego, quippe rex, in medio sum populi instar exactoris, & episcopi inspectantis subditos, atque vrgentis vt opus peragãt, ita que videor cum illis laborare: ita cùm *seruus sim ego tuus*, laboranti mihi, vt opus tuum peragam, adhibe exactricem, assistricem, inspectatricem sapientiam. Sapientia ergo est velut rex aut regina apũ, quæ assiduè alueare obit & circumit, vt omnes apes vrgeat ad laborem assiduum, vt scilicet fauos quasi domos continuè extruant, in iisque mella conficiant & condant. Eadem facit, vt labor suum sortiatur effectum & fructum. *Laboranti collaborat sapientia.* Nam sapientiâ adiuuante & dirigente, quis labor non felix, aut non fructuosus fuerit? Eadem cum laborante collaborans, magnum illi præbet solatium æquè ac auxilium. Quis enim laborem subterfugiat, cui secum humerũ subiicit, & quasi succollat Deus? *Magna corona est communionem habere cum Deo*, ait S. Chrysost. hom. 11. in epist. ad Rom. & S. Hieron. epist. ad Heliodorum, eum impellens ad vitam Religiosam: *Paupertatem*, inquit, *times? sed beatos Christus pauperes appellat. Labore terreris? at nemo athleta sine sudore coronatur. De cibo cogitas? sed fides famem non timet. Super nudam metuis humum exesa ieiuniis membra collidere? sed Dominus tecum iacet.* q. d. Hæc vna Dei societas, vt ceteræ absint consolationes, quidquid tibi laboriosum accidere potest, demulcebit. Et S. Ambros. lib. 2. de Abraham: *Exercitata*, inquit, *mens, non aquilarum præfert imagines, nec dracones, sed in cruce Christi, & in Iesu nomine progreditur ad prælium, hoc signo fortis, hoc vexillo fidelis.*

VERS. 11. SCIT ENIM ILLA OMNIA, ET INTELLIGIT, ET DEDVCET ME IN OPERIBVS MEIS SOBRIE, ET CVSTODIET ME IN SVA POTENTIA] Græcè, *in sua gloria*, id est gloriosa potentia: nam vt ait Sallust. proœmio in Catilinam: *In maximo imperio, maxima est gloria.* q. d. Sapientia me custodiet per suam potentem gloriam & maiestatem, vt gloriam sibi comparet vel ex meis actionibus, vel ex mei gubernatione & custodia, vt scilicet Deus gloriosus appareat in suo ministro.

Tria officia sapientiæ. Tria hîc munia sapientiæ notat, eaque sibi dari deposcit. Primum est, scientia & intelligentia rerum agendarum, siue per virtutem, siue per artem, putà architectonicæ & fabricæ templi. Secundum, in exequendo & operando, prudentia, discretio, regula, norma & modus: quem significat τὸ *sobriè*, græcè σωφρόνως, id est moderatè, discretè, sapienter, prudenter; postulat ergo auream mediocritatem, quæ omnium actionum nostrarum debet esse norma: hæc enim modum præscribit operationi, ne remissiùs aut ardentiùs quis operi incumbat, quàm recta ratio flagitat. Tertium est, actionis & operis custodia, ne ab hoste vel alia causa impediatur: hanc enim præstat peruigil sapientiæ prouidentia, indeque potentia, quę omnia impedimenta solerter prœuidet, & potenter discutit.

VERS. 12. ET ERVNT ACCEPTA (Deo & hominibus) OPERA MEA, ET DISPONAM (moderabor, administrabo, gubernabo, vt dixi v. 3. græcè, διακ-

A κρινῶ, id est diiudicabo, hoc est, ius suũ cuiq; tribuam: est enim hoc verbum forẽse & iudiciale) POPVLVM TVVM IVSTE, ET ERO DIGNVS SEDIVM (græcè, *thronorum*) PATRIS MEI] Sedes siue throni in plurali, notant multas prouincias & iudiciorum tribunalia, quibus per suos iudices & præfectos præsidebat Salomon. Optat ergo illa omnia à sapientia dirigi, quia omnium ei cura ex officio incumbebat, vt imitetur Dauidem patrem suum, qui sapienter & sanctè Israelem totum gubernarat. Nam sæpè filij à parentum, præsertim principum, virtute & moribus degenerant, cuius rei causam dedi in Proœmiis. Vnde illud: *Heroum filij noxæ.* Et illud Homeri Odyssea 2. *Principum filij degeneres.*

Pauci enim filij similes patri sunt,
Plures peiores, pauci autem patre meliores.

Augustus Cæsar, Iuliæ filię & neptis dedecora, quasi vomicas perosus, teste Sueton. exclamabat:

O vtinam cælebs vixissem, orbusq; perissem!

Plutarch. in Apophth. Lacon. narrat Damatriam filium, qui in bello inerter se gesserat, occidisse cùm diceret: *Nequaquam conuenire, vt ex fortissimis parentibus natus filius ignauus, superstes esset.* Idem fecit simili filio altera Lacæna, de qua hoc apud eumdem extat epigramma:

Germen iners abeas ad tartara, teq; perosus
Eurotas, ceruis nec det aquam timidis.
Ignauus catulus, mala sors, hinc vade sub orcum:
I Spartâ indignus, quem nec ego peperi.

QVIS ENIM HOMINVM POTERIT SCIRE CONSILIVM DEI? AVT QVIS POTERIT COGITARE QVID VELIT DEVS?] Septima est hæc ratio petita à celsitudine Dei. q. d. Rex à Deo constitutus est eius in terris vicarius & interpres: quare ex Dei voluntate & mente populum regat oportet. At quomodo illam adeò arcanam expiscabitur & resciet, nisi internunciâ eius sapientiâ? Illam ergo ô Domine mitte ad me. Ad hanc gnomen alluſit, imò eam quasi citauit S. Paulus Rom. 11. 34. dicens: *Quis enim cognouit sensum Domini? aut quis consiliarius eius fuit?* Et 1. Corinth. 2. 16. *Quis enim cognouit sensum Domini?* Hinc Moses in omnibus dubiis populi regimen concernentibus, confugiebat ad tabernaculum, ibiq; Deum consulebat, & ab eo responsa accipiebat. Idem à Deo iubetur facere Iosue per pontificem Eleazarum, Numer. 27. v. 21. Vtrumque imitentur Principes & Prælati, vt in rebus perplexis Deum per orationem consulant.

Pulchrè hunc locum perurget S. C[illegible]. de Singular. cleric. docetque Dei consilium & voluntatem, vnicam esse iustitiæ normam, iustique regiminis formam. Sic enim ait: *Cuius (Dei) ita sunt mandata seruanda, vt, si aliquid iusserit, quod secundùm homines iniustum esse videatur, iustum creda-* *i voluntas norma iusti-*
tur & fiat; & si iustum iusserit, iustum reputetur & fiat, cùm sine iustitia non possit esse, quod mandat, qui potens est iniustitiam iustificando vocare iustitiam, & iustitiam reprobando iniustitiam probare transuersam, cuius voluntas est sola & vera iustitia. Rationem subdit: *Si enim totum quod gerimus, ad hoc tantummodo gerimus, vt Domino placeamus; profectò hoc solum erit iustum, quidquid voluerit, & iusserit, & probauerit Deus, cui placere gestimus. Nam cùm serui non possint à semetipsis scire quid suis dominis placeat, nisi domi-*

uorum sequantur imperia: & vtique homines hominum similium sibi non valeant vtilitates agnoscere, nisi acceperint quod obseruent. Multò magis mortales nesciunt immortalis Dei iustitiam comprehendere, nisi ipse iustitiarum suarum dignetur iudicia demonstrare, sicut Salomon approbat, dicens: Quis enim hominum poterit scire consilium Dei? aut quis poterit cogitare quid velit Deus? Cogitationes enim mortalium timidæ, & incertæ prouidentiæ vestræ.

VERS. 14. COGITATIONES ENIM MORTALIVM TIMIDÆ, ET INCERTÆ PROVIDENTIÆ NOSTRÆ] Syrus, *cogitationes enim mortalium imbecillæ, neque firmæ sunt conceptiones eorum*; Arabicus, *cogitationes mortalium sunt timores, & conceptiones*, vel *visiones, eorum periculosæ*. Probat homines, præsertim reges, debere niti consilio sapientiæ & prouidentiæ Dei, eamque assiduè implorare, ex eo quòd hominum cogitationes; græcè λογισμοὶ, id est ratiocinationes, discursus & consilia sint timida; græcè δειλοὶ, id est misera, timida, debilia, ignaua, vt metuant de rei successu, ideoque tardè & segniter eam aggrediãtur & prosequantur, imò non audeant ardua tentare & moliri, præsertim quia nesciunt, an Deus id velit & gratum habeat, vt conatus nostros secundet & prosperet.

ET INCERTÆ PROVIDENTIÆ NOSTRÆ] Putamus enim nostris ratiunculis & consiliis inuenire media ad rem conficiendam appositа, & in executione inuenimus ea debilia, infirma, defectuosa, fallacia, ac in infelicem exitum desinere: quare consulere debemus Dei prouidentiam, vtpote securam & certam, ab eaque toti pendere. Græcè ἐπισφαλεῖς αἱ ἐπίνοιαι ἡμῶν, id est *fallaces nostræ opiniones*, vt vertit Vatabl. quia nil ferè certò scimus, sed tantùm opinamur; alij, *periculosæ adinuentiones nostræ*; alij, *instabiles conceptiones nostræ*; alij, *periculo subiacent excogitata à nobis consilia*: tum quia pendent à circumstãtiis plurimis & sæpè ignotis; tum quia mille casibus & modis impediri euertique possunt; tum quia in discursu sæpè hallucinamur, & paralogizamus ex mentis debilitate & cæcitate. Hinc interpres S. Chrysost. in psal. 143. vertit, *rationes hominum timidæ, & labiles inuentiones eorum*. Octaua est hæc ratio, petita ab infirmitate, ignorantia & improuidentia hominis: hæc enim directione sapientiæ & prouidentiæ Dei indiget. Vnde prudenter Iosaphat rex, *Cùm ignoremus*, ait, *quid agere debeamus, hoc solùm habemus residui, vt oculos nostros dirigamus ad te*, Paral. 20. 12.

VERS. 15. CORRVMPTIVS ENIM, QVOD CORRVMPITVR, AGGRAVAT ANIMAM, ET TERRENA INHABITATIO DEPRIMIT SENSVM MVLTA COGITANTEM] Syrus, *corpus enim corruptionis graue est anima*, vel *graue est aduersus animam*; Arabicus, *corpus corruptibile onerat animam, & terrenum habitaculum valdè aggrauat intellectum multiplicis sollicitudinis*, vel *anxietatis*; græcè, *corpus enim corruptibile degrauat animam* (incorruptibilem) *& terrenum habitaculum*, siue *tabernaculum, deprimit mentem* πολυφροντίδα, id est *multarum curarum, multa curantem*, vt legit S. Augustin. lib. 2. contra Iulian. Pelag. & multis curis æstuantem. Dat causam, cur cogitationes hominum sint timidæ, & incertæ prouidentiæ, quia scilicet corpus degrauat mentem, vt non videat verum spirituale, sed tantùm vmbras corporeas, quæ sæpè falsaces sunt, oculumque intuentis fallunt & decipiunt. Audi S. Bernard. serm. de Septuag. *Sanè non simpliciter corpus, sed corpus quod corrumpitur, aggrauat, vt immunem ab hoc grauamine primi parẽtis animam noueris extitisse, donec adhuc corpus gereret incorruptum. Nimirum in libertate posuit eum Deus, vt inter summa & infima versans, & in illa excederet sine difficultate, & ad hæc sine illecebra aut necessitate descenderet; illa penetrans naturali viuacitate & puritate mentis: hæc auctoritate diiudicans præsidentis. Denique adducta sunt animalia ad Adam, vt videret quid vocaret ea: non ipse aliqua curiositate ductus est, vt videret ea. Non sic in nobis libera ratio, sed vndique ei luctandum est. Sic enim & ab infimis visco quodam captiua tenetur, & à summis indigna repellitur: vt nec ab his sine dolore posit auelli, nec ad illa sine magno gemitu, vel rarò queat admitti.*

Pro *deprimit* græcè est βαρύνει (quasi βορίζει, à βορᾶ, id est cibus) id est præ grauedine cibi vel potus, quasi dormitat corpus, & mentem pariter dormitare facit, vt cæcutiat, & quasi somnians phantasmata cõfundat, vt vnum pro alio, falsum pro vero, dubium pro certo, fucatum pro sincero imaginetur, eligat & amplectatur. Sic enim prorsus experimur mentem, dum speculari vult verum, præsertim cæleste & diuinum, degrauari grauitate & pondere corporis, ac velut in somno variis phantasiis falsis & erroneis agitari, quibus offuscata dum credit & fidem adhibet, quasi nesciens & sopita decipitur, & in errorem inducitur, vti videmus fieri in phreneticis, & ebriis ac dormientibus: hi enim quod imaginantur & somniãt, licèt insulsum & stultum, verum tamen & prudens putant. Idem prorsus accidit homini vigilãti, præsertim curis & cupiditatibus æstuanti. Cupiditates enim phantasiam ita afficiunt & imbuunt, vt quod illæ cupiunt, hoc phantasiæ pulchrum, verum & eligendum videatur. Hinc sæpè bonus dormitat Homerus, mens scilicet alioqui sapiens obnubilatur, confunditur, hallucinatur & errat: videt enim rem quasi per nebulam & fumum vaporum, qui è stomacho ascendunt ad cerebrum, illudque miris phantasmatibus imbuunt, quibus res prorsus alia videtur, quàm in seipsa sit: nam pro vera rei specie phantasiæ, indeque menti (quæ tota pendet à phantasia) obtruditur fictum falsumque phantasma, pro vera ratione sophisma, pro vero syllogismo paralogismus, pro certa scientia opinio apparens, sed fallax: quo fit vt homines subinde, dum maximè sibi sapere videntur, tum maximè desipiant. *Corpus obnubilat mentem: cur?*

TERRENA INHABITATIO; græcè γεώδες σκῆνος, id est terreum tabernaculum. ita vocat corpus: in eo enim, quasi in tabernaculo modico tempore habitat anima, quia in eo peregrina est tenditque ad cælum, vnde originem accepit. corpus verò, quia terreũ, & ex terra factum, animam cęlestẽ ad terrena DEPRIMIT] *Sensum*, id est mentem, πολυφροντίδα, id est multarum curarum vocat, multasque res meditantem, & multis curis agitatam, anxiam & sollicitam, qualis est regum & principum, quæ proinde hinc curis pressa, inde corporis pondere degrauata, ponderi & errori succumbat oportet, ni sapientiæ & gratiæ diuinę præsidio erigatur & fulciatur; quam proinde

inde assiduè implorandam docet Salomon. Huc alludens S. Paulus 2. Corinth. 5. 1. *Scimus*, ait, *quoniã si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur, quòd ædificationem ex Deo habemus, domũ non manufactam, æternam in cælis: nam & in hoc ingemiscimus, habitationem nostrã, quæ de cælo est, superindui cupientes.* Vide ibi dicta. Hinc & Plato in Cratylo censet corpus dici σῶμα, quasi σῆμα, id est sepulchrum, tamquam in eo anima, eiusque vis quasi in tumulo sepulta iaceat. Vnde philosophus ille miseram animæ suæ sortem miserans, *Animula*, inquit, *sensitiuum cadauer gestas.* Porrò multiplex est analogia corporis & tabernaculi: nam instar tabernaculi corpus nostrum pelle tegitur, contra externas iniurias cæli: neruis ceu funiculis distenditur: ossa velut malus aliaúe armamenta sustentant illud: clauorum instar, quibus figatur firmeturque, videntur pedes: auellitur morte hoc tabernaculum: corrugatur cutis, laxantur nerui, nutant pedes. Ita Pineda in Iob c. 18. v. 14.

Ratio Prima. Corpus ergo aggrauat animam & mentem, quia eam vni rei, putà veritati & Deo, intentam, deorsum abstrahit ad res corporeas & sensibiles, eamque distrahit per varias imaginationes & phantasmata, quibus phantasia instar equi vagi in campo pabulum carpentis assiduè oberrat. Vnde S. Augustin. 10. Confess. c. 40. ad vniendam cum Deo mentem suspirans: *Neque in his omnibus*, ait, *quæ percurro, consulens te, inuenio tutum locum animæ meæ, nisi in te, quo colligantur sparsa mea, nec à te quidquam recedat ex me. Et aliquando intromittis me in affectum multùm inusitatum introrsus, ad nescio quam dulcedinem; quæ si perficiatur in me, nescio quid erit, quod vita ista non erit. Sed recido in hæc ærumnosis ponderibus, & resorbeor solitis, & teneor, & multum fleo, sed multum teneor. Tantum consuetudinis sarcina degrauat. Hîc esse valeo, nec volo; illic volo, nec valeo. Miser vtrobique.* Et Nazianz. in Carm. 9.

Nunc, ait, *cùm collecta est ratio, iamq; ipse senecta*
Ad metam accessi, miser heu, velut ebrius erro,
Ac scæua obliquus pugna me deprimit angui,
Et rectè consulta rapit furtimq; palamq;;
Interdum mea mens ad regem fertur olympi:
Interdum in mundum deuexo corpore vergit,
A quo animæ grauiter læsa est pars maxima nostræ.

Vide Cassian. collat. 23. c. 7.

Secunda. Secundò, quia corpus mentis aciem sua grauitate hebetat & obtundit, eamque sibi quasi similem, crassam, grauem & onerosam efficit, iuxta illud Virg. 6. Æneid.

Noxia corpora tardant,
Terreniq; hebetant artus, moribundaq; membra.

Tertia. Tertiò, quia eam fatigat & delassat, vt diu non possit continuare speculationem, orationem, meditationem: sicut lorica & arma Saulis degrauabant & lassabant Dauidem, vt non posset progredi.

Quarta. Quartò, quia eam suis phantasmatibus obnubilat, illudit & decipit, vti initio dixi. Ad hæc corpus animæ quasi vincula & compedes iniicit, ne sursum auolare possit.

Quinta. Quintò, quia cum mente appetitum & voluntatem ad bona spiritualia anhelantem, deprimit ad amanda sectandaque bona corporea, terrena & caduca. Vnde Apost. gemens suspirat: *Video aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meæ, & captiuantem me in lege peccati, quæ est in membris meis. Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius?* Rom. 7. 23. Et sponsa amore sponsi languens, ad eum suspirat, *donec aspiret dies* beatæ æternitatis, *& inclinentur vmbræ* corporis & miseræ mortalitatis, Cant. 2. 17. Et Iob c. 7. 20. *Factus sum*, inquit, *mihimetipsi grauis.* Vide S. Prosperum epist. ad Demetriad. non longè à fine, vbi docet, tentationes homini oboriri à corpore, eiusque concupiscentia degrauante, sed eas vinci à charitate mentem ad Deum subleuantem. Hinc videmus longè maiorem partem hominum, per omnem penè vitam occupari circa corpus, vt illi de victu, vestitu, ceterisque commodis & voluptatibus prouideant; ita vt parum & rarò de anima, eiusque æterna salute cogitent. Quocirca ex hac gnome S. Cyprian. de Singular. Cleric. probat cauenda esse feminarum consortia, ne iis Clerici cohabitent: *Tunc ergo*, inquit, *cauenda sunt feminæ participia, quando geritur carnalium curarum continua vnanimiter frequentia: quoniam inter curas suas caro semper incitamenta cupidinis prouocat, & illic parit fomenta peccandi, vbi pertractans commoda sua, temporalis vitæ cogitationibus senserit paululum relaxari, sicut Salomon asserit dicẽs: Deprimit terrena cogitatio sensum multa cogitantem.* Nam vt solerter aduertit S. Bernard. serm. 81. in Cant. *Peccato factum est, vt corpus quod corrumpitur aggrauet animam, sed amore, non mole. Nam quòd surgere anima per se iam non potest, quæ per se cadere potuit, voluntas in causa est, quæ corrupti corporis vitiato ac vitioso amore languescens & iacens, amorem iustitiæ pariter non admittit.* Deinde quomodo voluntas hæc fiat necessitas, pulchrè declarat: *Ita nescio quo prauo & miro modo ipsa sibi voluntas, peccato quidem in deterius mutata necessitatem facit: vt nec necessitas, cùm voluntaria sit, excusare valeat voluntatem; nec voluntas, cùm sit illecta, excludere necessitatem. Est enim necessitas hæc quodammodo voluntaria. Est fauorabilis vis quædam premendo blandiens, ac blandiendo premens: vnde sese rea voluntas, vbi semel peccato consenserit, nec excutere iam per se, nec excusare tamen vllatenus de ratione queat. Inde querula illa vox, veluti gementis sub onere necessitatis huius: Domine, inquit, vim patior, responde pro me.* *Gnoma.*

Hac de causa appositè S. Gregor. Nazianz. corpus vocat echeneïdem, siue Remoram: sicut enim hic piscis exiguus affigens se nauibus, earum cursum remoratur & sistit: ita & corpus animam. Sic enim canit in Præceptis ad Virgines:

Nec vitæ ipsa tuæ immittas echeneïda carnem
Quæ velut iniectâ properantem compede puppim
Detinet, ac tantam cogit subsistere molem.

Vnde suadet arctandam esse mentem & amorem: sicut enim arctata aqua in exiguo canali sursum exilit, ita arctata mens exilit ad Christum:

Non secùs, inquit, *ipse tuum qui sic arctatur, amorem*
Te iubeo ad Christum sublato tollere fluctu.

Porrò Remora est piscis magnitudine cubiti, fusco colore, similis anguillæ, ait Oppianus lib. 1. de Piscibus. Addit Plutarch. in Sympos. decade 2. cap. 7. Remoram retardare nauim, quia auget eius humiditatem: sic & corpus animam facit humidam, ideoque grauem & cæcam: nam anima sicca est sapientissima. Anima ergo in corpore velut

re velut in ergastulo inclusa tenetur, & membris eius quasi compedibus prægrauatur. Est animæ corpus pro nebula, quæ illam cælestia clarè videre non sinit. Est ei pro illecebra, quæ ad malum & vetitum pertrahit. Est ei pro catena, quæ affectuum pennis vix ad sublimia volare permittit. Vnde suspirat Psaltes: *Quis dabit mihi pennas sicut columbæ, & volabo, & requiescam?*

Denique audi S. Bernard. serm. 3. de Ascens. *Nos autem in regione ista sumus, vbi plurimum est malitiæ, sapientiæ parum, quia corpus quod corrumpitur, aggrauat animam, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem. Per sensum hîc arbitror intellectum designari, qui tunc verè deprimitur, cùm multa cogitat, cùm non colligit se circa illam vnam & vnicam meditationem, quæ concipitur de ciuitate illa, cuius participatio eius in idipsum. Huiusmodi intellectū oportet deprimi, & distrahi per multa multis & multiplicibus modis. Animam verò hîc æstimo dici affectiones, quæ corrupto corpore diuersis passionibus afficiuntur, quæ mitigari numquam possunt, ne dicam sanari, donec voluntas vnum quærat, & tendat ad vnum. Duo ergo sunt, quæ in nobis purganda sunt, intellectus & affectus; intellectus, vt nouerit; affectus, vt velit.* Subiicit deinde exēpla Eliæ & Henoch: *Felices & verè felices illi duo viri, Elias & Henoch, quibus omnes materiæ & occasiones ablatæ sunt, quæ eorum intellectum impediant aut affectum, quia soli Deo viuentes, nec nouerunt nisi Deum, nec cupiunt nisi Deum. Denique & de Henoch legitur, Quia raptus est, ne malitia mutaret intellectum eius, aut ne fictio deciperet animam eius: intellectus noster turbatus erat, ne dicam cæcatus, affectus inquinatus erat, & multùm inquinatus; sed Christus intellectum illuminat, Spiritus sanctus affectum purgat.*

Ratio à priori. Prima.

QVOD CORRVMPITVR] Dat causam, cur corpus aggrauet animam, quia scilicet est corruptibile. Nam Primò, quod est corruptibile, hoc est materiale & terrestre (res enim immateriales & cælestes sunt incorruptibiles) ideoque graue & ponderosum, sicut terra est grauis & ponderosa. Secundò, quia corpus corruptibile & terrestre in dies corrumpitur, & in terram, ex qua formatum est, deuergit, & in eam ceu matrem & originem suam redire gestit: vnde secū animam deprimit, vt in terrena deuergat & propendeat.

Secunda.

Tertia.

Tertiò, quia corpus corruptibile hominem occupat, vt corruptioni eius continuò occurrat, itaque à cælestibus auocat. Corpus enim dum famet, cogit hominem cibum sumere, vt fami succurrat; dum sitit, cogit hominem bibere; dum [illegible]igatur, cogit hominem quiescere; dum friget, cogit [illegible]facere; dum dormitat, cogit dormire, &c. Hæ sunt necessitates corporis, quibus anima inuita seruire cogitur. Vnde pro iis orādum cum Psalte: *De necessitatibus meis eripe me*, psal. 24. 17. Clarum hoc est in ægrotis, qui toti sunt in corpore curando, eiusque valetudine recuperanda, vt nec studere, nec meditari, nec laborare, nec quid aliud agere valeant. Imò & in sanis: hi enim tertiam ferè diei vitæque partem, dormiendo transigunt: duas reliquas diei partes sæpè labori manuali, prandio, cænæ, recreationi, confabulationi, &c. impendunt, vt vix dimidiam horam inueniant, quam dent orationi & Deo. Hinc Origenistæ & Pythagorici censuerunt, animam à Deo creatam perfectam ante corpus, sed ob peccata à se admissa detrusam in corpus quasi in carcerem, vt scelerum pœnas lueret. Manichæi verò, inquit S. August. lib. de Hæresibus, in 46. *etsi vtuntur coniugibus, conceptum tamen generationemq; deuitant, ne diuina substantia, quæ in eos per alimenta ingreditur, vinculis carneis ligetur in prole.* Verùm hæ sunt Manis manię & vesaniæ.

ET DIFFICILE ÆSTIMAMVS (græcè, εἰκάζομεν, id est imaginamur, coniectamus) QVÆ IN TERRA SVNT: ET QVÆ IN PROSPECTV (græcè, *quæ in manibus*) SVNT, INVENIMVS CVM LABORE. QVÆ AVTEM IN CÆLIS SVNT, QVIS INVESTIGABIT?] Græcè, ἐξιχνίασε, id est *inuestigauit*. q. d. Nemo inuestigauit, nemo etiam inuestigabit per se, sine duce sapientia. Cantacuzenus per εἰκάζομεν, id est *imaginamur*, censet notari sensus, tum externos, tum internos, per quos à rebus sensibilibus hauriuntur imagines, id est species, quæ menti imprimuntur, vt res cognoscat, non vti sunt in se suaque essentia, sed per species quasi per colores, quibus res vestiuntur, depinguntur & quasi colorantur: quare naturas & substantias rerum non cognoscimus, sed tantùm externas earum formas & picturas. Omnia hæc ostendunt, quomodo corpus degrauet animam & mentem. Vers. 16.

SENSVM AVTEM TVVM QVIS SCIET, NISI TV DEDERIS SAPIENTIAM, ET MISERIS SPIRITVM SANCTVM TVVM DE ALTISSIMIS?] Pro *sciet*, græcè est præteritum *sciuit*; S. Cyprian. de Singular. Cleric. legit, *scit*: per præteritum enim cetera tempora denotat, putà præsens & futurum. Hinc & S. Hieron. in c. 12. Zachar. pro *dederis & miseris* legit, *dedisti & misisti*. Pro *sensum*, græcè est βουλήν, id est consilium, mentem, volūtatem. Spiritus sanctus, tum creatus hîc sumi potest, putà gratia & charitas; tum increatus, putà tertia persona Sanctæ Trinitatis. Huic enim appropriatur illuminatio & sanctificatio: vnde Ecclesia eum inuocans ait:

Accende lumen sensibus,
Infunde amorem cordibus,
Infirma nostri corporis
Virtute firmans perpeti.

Vers. 17.

ET SIC (malè Lyran. & Dionys. legunt, *si*) CORRECTÆ SINT SEMITÆ EORVM QVI SVNT IN TERRIS, ET QVÆ TIBI PLACENT DIDICERINT HOMINES?] Notat duplicē effectum sapientiæ & Spiritus sancti. Primus est, quòd doceat ea, quæ sunt grata Deo. Secundus, quòd ad ea opere explendum, gratiam robūrq; suggerat, per quam mentes reformat, & mores corrigit. Pro *correcta*, S. Cyprianus de Singular. Cleric. legit, *directa*. Vers. 18.

NAM PER SAPIENTIAM SANATI SVNT QVICVMQVE TIBI PLACVERVNT A PRINCIPIO] Hęc vltima verba desunt in Græco. Pro *sanati sunt*, græcè est, ἐσώθησαν, id est seruati vel saluati sunt, hoc est, liberati sunt à periculis mortis, tum corporis, tum animæ. Vnde horum exempla deinceps recensēt vsque ad finem libri. Quocirca ab hoc versu caput decimum inchoāt nonnulli. Simili modo Sapientem imitatus S. Paulus Hebr. 11. toto capite probat omnes, qui ab origine mundi saluati sunt, per fidem fuisse saluatos. Vers. 19.

TERTIA

TERTIA PARS LIBRI:

In qua sapientiæ, eiúsque fructuum exempla, è patrum historia recensetur, quibus sapientiæ præstantiam ac dotes hactenus recensitas confirmat.

CAPVT DECIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Salutem, quam per sapientiam adepti sunt Adam, Noë, Abraham, Lot, Iacob, Ioseph, Moses, Hebræi transeuntes mare rubrum, mersis in eo Aegyptiis, commemorat.

1. HÆc illum, qui primus formatus est à Deo pater orbis terrarum, cùm solus esset creatus, custodiuit, 2. & eduxit illum à delicto suo, & dedit illi virtutem continendi omnia. 3. Ab hac vt recessit iniustus in ira sua, per iram homicidij fraterni deperiit. 4. Propter quem, cùm aqua deleret terram, sanauit iterùm sapientia, per contemptibile lignum iustum gubernans. 5. Hæc & in consensu nequitiæ cùm se nationes contulissent, sciuit iustum, & conseruauit sine querela Deo, & in filij misericordia fortem custodiuit. 6. Hæc iustum à pereuntibus impiis liberauit fugientem, descendente igne in pentapolim: 7. quibus in testimonium nequitiæ fumigabunda constat deserta terra, & incerto tempore fructus habentes arbores, & incredibilis animæ memoria stans figmentum salis. 8. Sapientiam enim prætereuntes, non tantùm in hoc lapsi sunt vt ignorarent bona, sed & insipientiæ suæ reliquerunt hominibus memoriam, vt in his, quæ peccauerunt, nec latêre potuissent. 9. Sapientia autem hos, qui se obseruant, à doloribus liberauit. 10. Hæc profugum iræ fratris iustũ deduxit per vias rectas, & ostendit illi regnum Dei, & dedit illi scientiam sanctorum: honestauit illum in laboribus, & compleuit labores illius. 11. In fraude circumuenientium illum affuit illi, & honestum fecit illum. 12. Custodiuit illum ab inimicis, & à seductoribus tutauit illum, & certamen forte dedit illi vt vinceret, & sciret quoniam omnium potentior est sapientia. 13. Hæc venditum iustum non dereliquit, sed à peccatoribus liberauit eum: descenditque cum illo in foueam, 14. & in vinculis non dereliquit illum, donec afferret illi sceptrum regni, & potentiam aduersus eos, qui eum deprimebant: & mendaces ostendit, qui maculauerunt illum, & dedit illi claritatem æternam. 15. Hæc populum iustum, & semen sine querela, liberauit à nationibus, quæ illum deprimebant. 16. Intrauit in animam serui Dei, & stetit contra reges horrendos in portentis & signis. 17. Et reddidit iustis mercedem laborum suorum, & deduxit illos in via mirabili: & fuit illis in velamento diei, & in luce stellarum per noctem: 18. transtulit illos per mare rubrum, & transuexit illos per aquam nimiam. 19. Inimicos autem illorum demersit in mare, & ab altitudine inferorum eduxit illos. Ideò iusti tulerunt spolia impiorum, 20. & decantauerunt Domine nomen sanctum tuum, & victricem manum tuam laudauerunt pariter: 21. quoniam sapientia aperuit os mutorum, & linguas infantium fecit disertas.

HÆc

VERS. I. HÆC ILLVM, QVI PRIMVS FORMATVS EST A DEO PATER ORBIS TERRARVM, CVM SOLVS ESSET CREATVS, CVSTODIVIT] *Hæc*, scilicet sapientia, de qua hîc omnis est sermo; græcè, *hæc protoplastum mundi patrem, solumq; creatum conseruauit.* q.d. Sapientia Adamum, qui primò solus à Deo fuit creatus & plasmatus, vt esset pater omnium hominum totius mundi, custodiuit, ne quo casu læderetur aut interiret, præsertim ne à feris, serpentibus, venenatis herbis, fulminibus & procellis, vel à dæmonibus occideretur, itaque tota hominum stirps extingueretur, sed vt viueret vegetus, sanusque perseueraret ad annum ætatis 930. itaque genus humanum per multos filios & filias, ac nepotes & neptes propagaret. Adam vocatur *protoplastus*, quia corpus eius à Deo ex luto plasmatum & efformatum est, sicut à figulo finguntur & formantur vasa & simulachra ex luto & creta: ac deinde Deus in plasma, siue corpus hoc, animam inspirauit & infudit, itaque factus est homo in animam viuentem, id est animal viuens, homoque rationalis. Vide dicta Genes. 1. & 2. Vnde homines Deo fictori & factori suo obmurmurantes, quòd alios se non formarit, nec alio meliore modo & conditione eos finxerit, vt aliam sortem, statum & gradum eis daret, redarguens Isaias cap. 29. 16. *Peruersa*, ait, *est hæc cogitatio: quasi si lutum contra figulum cogitet, & dicat opus factori suo, Non feciſti me; & figmentum dicat fictori suo, Non intelligis.* Quò alludens S. Paulus Rom. 9. 20. *O homo*, inquit, *tu quis es, qui respondeas Deo? Numquid dicit figmentum ei, qui se finxit: Quid me feciſti sic? An non habet potestatem figulus luti, ex eâdem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud verò in contumeliam?* Clarè verò & fusè Ieremias c. 18. 6. *Ait Dominus: Ecce sicut lutum in manu figuli, sic vos in manu mea domus Israel.* Et v. 11. *Ecce ego fingo contra vos malum.* Deus ergo est nostri corporis, conditionis & sortis plastes, siue figulus; lutum est terra & limus; plasma siue figmentum est corpus nostrum. Vide dicta locis iam citatis. Idem à Mose didicere Plato & Philosophi. vnde Aristophanes: πλάσμα, inquit, πηλὸς ἄνθρωπος, hoc est, *plasma*, siue *figmentum, luti est homo.* Et Lucianus in Prometheo ait, Mineruam, quæ est dea sapientiæ, finxisse hominem implendo spiritu lutum, & plasmata, hoc est simulachra, sua è luto efficta animando. & Cicero pro Mu[illegible] de Catone iuniore ait: *Finxit te ipsa natura ad hon[illegible]tem, grauitatem, temperantiam, magnitudinem animi, iustitiam, ad omnes denique virtutes magnum hominem & excelsum.*

A DEO] Concurrentibus tamen ad materiam præparandam angelis, vti dixi Genes. 1. & 2. τὸ ἀπὸ *Deo* iam deest in Græco.

PATER ORBIS TERRARVM] Id est, pater omnium terrigenarum, hoc est omnium hominum, qui ex terra formati, terræ destinati sunt incolæ & domini, ideoque propter eos terra, totusque hic mundus corporeus à Deo productus est. Denique tam Adam, quàm quisque homo ex eo prognatus, est mundi imago, imò microcosmus, id est paruus mũdus. Porrò hæretici Paterniani, inquit S. Augustl. lib. de Hæresibus in 85. inferiores partes humani corporis, non à Deo, sed à diabolo factas opinantur, & omnium ex illis partibus flagitiorum licentiam tribuentes, impurissimè viuunt. Hos etiam Venustianos quidam vocant. Verùm hæc est hæresis venerea.

Ad litteram ergo *pater orbis terrarum* fuit Adam, à quo omnes terrigenæ prognati sunt. Mysticè est Christus, à quo omnes terrigenæ redempti & regenerati sunt. Rursum, patres tales sunt Apostoli & viri Apostolici, qui orbem ad Christum conuerterunt. Ab vno exemplo discere omnes. Inter eos in Pentapoli Italiæ, vrbeque Fanensi (ita dicta à prisco Fortunę fano) eminuit S. Paternianus anno Domini 300. sub Diocletiano Imp. qui patre Quinio Paterno Consule Romano genitus, Diocletiani sæuitiam fugiens, angeli Raphaelis ductu, velut alter Tobias, in siluam semotam concessit, ibiq; cum multis assectis monasticen exercuit, suumque ductorem æmulatus, vixit purissimè instar angeli, ac creatus Abbas miram virtutum fragrãtiam per totam illam Italię oram sparsit: atque inter alia fortitudinis facinora, diabolum specie puellæ profugæ se ad nefas sollicitantem, manum igni ardenti imponens, velut fulgur in diabolum intorquens, eum fudit fugauitque. Insuper, dum rerum inopia cum monachis laboraret, patritius Senogallensis ab angelo monitus, iumenta cibis onusta ad eosdem misit, quæ, cùm locus esset incognitus, angelo duce rectà ad ipsum deducta sunt. Miraculis perpluribus claruit, claudis gressum, cæcis visum, energumenis libertatem sanitatemq; restituit. Creatus Fanensis Episcopus, quà verbo, quà exemplo, ac præsertim incensa in omnes charitate, velut pater omnium, solari singulos, hortari, instruere & ad salutem traducere sategit. Erat enim fide eximius, spe magnanimus, charitate flagrans, sapientia plenus, in eleëmosynis largus, humilitate mitis, iustitia seuerus, sanctitate singularis. Hinc factum vt omnes ei acclamarent: *Pater noster estu*, iuxta illud Elisei ad Eliam: *Pater mi, currus Israel, & auriga eius*, 4. Reg. 2. Quibus in laboribus pietatisque officiis cùm 42. annos sanctissimè exegisset, ab angelo mortis tempus modumq; edoctus, magno omnibus relicto sui desiderio, gloriosus ad Deum migrauit die 13. Nouembris, corpore suauem exhalante odorem. Quocirca è cælo paternum in suos Fanenses conseruans affectum, perspè factiones ciuium dissipauit, inimicitias sustulit, pacem redintegrauit, cædes impediuit, pestem famemque depulit: quin & hostes profligauit, ac nominatim cùm Vrbinates Fanum obsidione cinxissent anno Domini 1517. habitu pontificali vultuque augusto, spectãdum se exhibens, ciuibus animos addidit, hostesque terrore perculit & in fugam egit; perinde ac S. Iacobus sæpiùs Hispaniam, S. Ambrosius Mediolanum à Conrado Imp. obsessum, S. Benedictus Nursiam, S. Faustinus & Iouita Brixiam, ab hostium incursu defenderunt & propugnarunt. Sacrum eius corpus sepulchro eius reserato anno Domini 1551. sub Iulio III. Pont. post mille ducentos annos, repertum est integrum, vultu hilari & angelico; perinde ac si recenter sepulturæ fuisset traditum, miram vndique fragrantiam spargens, cuius odore multi ægri sanitati restituti sunt. Quocirca Fanenses imagini eius hoc epigramma supplices posuere:

S. Paternianus pater vrbis & orbis.

O *Pater*,

O Pater, ô custos, nostris qui raptus aboris,
Inuitus visus cedere, manè redis.

Cùm enim sacrum eius corpus Forosempronienses pio furto sustulissent, illudque tota nocte curru Forum Sempronij versus vexissent; manè tamen eodem loco vnde sublatum fuerat, inuentum est. Eius templum auxit & decorauit Iustinianus Imp. ad quod dum more suo deuotionis ergò contendit agricola, Argillam flumen sicco pede pertransiit. Hæc ex publicis Fanensium tabulis accepi, ac ingenti imagine expressa, Romęque excusa & approbata cõspexi. Basilica Sancti peramplis, tum prædiis, tum priuilegiis, dotata fuit à Zacharia aliisque summis Pontificibus, ac à Frederico Imper. diruta, restituta ab Innocentio IV. Pontif. Iure ergo S. Paternianus Italiæ, imò orbis terrarum, pater spiritalis & cælestis B nuncupari potest.

CVM SOLVS ESSET] Adam enim primò solus à Deo formatus est, deinde ex costa eius fabricata est Eua, vt ex ea filios procrearet & genus humanum propagaret, quę proinde dicta est mater viuentium; præsertim quia ex ea nascitura erat B. Virgo, quæ Christum auctorem vitæ erat paritura: Christus enim ex femina, putà ex B. Virgine, Euæ filia, natus est sine opera viri, ex virtute Spiritus sancti.

CVSTODIVIT] Adamum custodem paradisi, tum quoad corpus, ne quo casu lęderetur aut moreretur, vti dixi; tum quoad animam, ne peccaret in statu innocentiæ, antequam deciperetur ab vxore; ac, postquam ab ea deceptus peccauit, & innocentiam ac iustitiam originalem deperdidit, custodiuit eum ne planè interiret & damC naretur, sed gratiam & pœnitentiam ei suggessit, qua à peccato resurgeret & saluaretur. Vnde sequitur:

VERS. 2. ET EDVXIT ILLVM A DELICTO SVO] Complur. legunt, ἐξείλατο, id est exemit, extulit; alij, ἐξέτεινεν, id est extendit vel extraxit, asseruit, aut vindicauit eum à delicto & lapsu suo; Syrus, *liberauit eum à casu animæ illius*; Arabicus, *& redemit eum à seductione eius.* Hinc patet Adam pœnituisse de suo inobedientiæ, qua pomum à Deo vetitum comedit, peccato, ideoq; illud ipsi fuisse remissum. imò veteres ex communi Ecclesiæ traditione & consensu tradũt, Adamum esse saluatum: quare temerarium est id negare, & fauet hic Sapientiæ locus. Hęc omnia docet S. Augustinus epist. 99. ad Euodium, vbi sic ait: *De illo primo homine patre generis humani, quòd Christus, cùm descenD dit ad inferos, inde eum liberauerit, Ecclesia ferè tota consentit: quod eam non inaniter credidisse credendum est, vndecumque hoc traditum sit, etiamsi Canonicarum Scripturarum hîc expressa non proferatur auctoritas.* Idem tradit S. Irenæus li. 3. c. 34. Epiphan. hæresi 46. S. Hilar. in psal. 119. & Canone 8. in Matth. S. Hieron. in psal. 98. & in c. 20. Matth. Nazianz. orat. in S. Cyprian. S. Athanas. serm. de cruce, S. Basil. Exhortat. ad baptismum, Origen. in c. 5 ad Roman. S. Thom. lib. 4. contra Gentes cap 52. & 53. Hugo Victor. in Genes. cap. 3. qui id probat ex illis Dei verbis: *Inimicitias ponam inter te & mulierem*, &c. Genes. 3. 15. ac ceteri vnico excepto Ruperto in ca. 3. Genes. c. 31. cui assentiuntur veteres hæretici, vt Tatianus, Saturninus, Seuerus, Marcion, Valentinus, qui dixerunt Adamum esse

Adam est saluatus.

Hæc est traditio Ecclesia.

Cornel. in Sapient.

A damnatum, teste S. Epiphan. hæresi 46. & aliis. Addit S. Augustin. lib. 2. de Peccat. merit. ca. 34. (& refertur de Pœnitent. dist. 1. cap. 83. *Sicut primi homines*) quem sequitur S. Anselm. lib. *cur Deus homo* cap. 16. de vtroque parente, hoc est de Eua & Euæ. ęquè ac Adamo, meritò id credi. Probat idipsum Iren. lib. 3. c. 37. & Tertul. lib. de Pœnitentia in fi- *Rationes.* ne, ex eo quòd confessi sint peccatum, quodque induerint se perizomatis & foliis ficulneis, quasi sacco & cilicio in signum pœnitentiæ. Et S. Ambros. asserit Adam post culpam statim eiectum de paradiso, separatum à deliciis, & vt ageret pœnitentiam, vestitum tunicam pelliceam, non lericam. S. Chrysostomus idipsum probat ex singulari amore, quo Deus ipse conuenit lapsum & erexit. S. Gregorius lib. 6. epist. 31. ad Eulogium, B scribit Adæ animam in peccato mortuam, non à substantia viuendi, sed à qualitate viuendi; tamen postmodum per pœnitentiam ad vitam rediisse. Leo IX. cap. *Hi duo*, de consecr. dist. 1. reddit rationem, cur *Gloria in excelsis & halleluia* in Septuagesima intermittantur? Quia, inquit, peccauit primus homo: cur in Paschate repetantur? Quoniam Christo resurgente resurrexit ille lapsus protoplastus. S. Epiphanius quoque hæresi 46. *Castigatione*, ait, *non vulgari plexus est, & è regione paradisi in exilium actus, quò memor esset bonæ vitæ per pœnitentiam in memoriam reuocatæ.* Quin & Hebræorum sententia est, in suo diuturnissimo exilio Adam se consolatum psal. 92. *Dominus regnauit, decorem indutus est*, &c. à se compositio.

Denique communis est Patrum sententia, C Adamum in monte Caluariæ esse sepultum, vt *Adam sequi* primus peccati fuerat auctor, primus vim *pultus in* sanguinis Christi in eodem crucifixi sentiens sal- *Caluaria* uaretur. Ita censet S. Athanas. Orig. Basil. Chry- *monte.* sost. Epiphan. Tertul. Cyprian. Augustin. Ambros. Hieron. & alij, quos citat noster Pererius lib. 7. in Genes. cap. 46. Porrò quod obiicit Ruper. Adamum opponi Christo Roman. 5. & alibi, quòd Adam peccati, mortis & damnationis fuerit auctor; Christus verò gratiæ, vitæ & felicitatis eternæ, verum est quoad initia Adæ quando peccauit, non quoad sequentia, & præsertim exitum vitæ, quando per gratiam Christi illi promissi & ex illo nascituri, pœnitens veniam & salutẽ consecutus est. Decebat enim Deum, qui eũ crearat, non sinere opus suum, putà protoplastum, perdi, sed eum à lapsu eleuare, renouare & quasi recreare. Decebat quoque Christum, qui genus humanum redimere venerat, vt generis humani caput D & patriarcham, ideoque suum quoque proxi- redimeret & saluaret: *Vt cùm saluatur homo*, inquit S Irenęus lib. 3. c. 34. *oporteat saluari eum, qui prior formatus est homo.* Vnde Adamum à Christo de- *Resu* scendente in limbũ ex eo fuisse eductum, ac cum *exit* Christo resurrexisse, docent Origen. tract. 35. in *cum* Matth. S. Athanas. orat. de Passione, S. Augustin. q. 161. in Genes. S. Macarius hom. 11. Vide Bellarmi. lib. 3. de Amissione gratiæ & statu peccati cap. vlt. & Pererium l. 7. in Genes. Narratur in historia Passionis Christi, sub nomine Nicodemi, Christum in inferno, id est in limbo, manum Adam tenuisse & dixisse: *Pax tibi cum omnibus filiis tuis iustis meis*; Adamum verò respondisse Christi genibus aduolutum cum lacrymis & voce magna (ta-

men nondum receperat corpus, imò non certò constat adhuc, an receperit) *Exaltabo te Domine, quoniam suscepisti me, nec delectasti inimicos meos super me. Domine Deus meus, clamaui ad te, & sanasti me: eduxisti ab inferis animam meam, saluasti me à descendentibus in lacum*, psal. 29. 1. & seq. Verùmhic Nicodemi liber est apocryphus. Complut. & Regij, nec non Hugo, Lyran. Dionys. hîc addunt: *Et eduxit illum de limo terræ.* Verùm idipsum delet Græci & Roman. Probabiliter suspicatur Franc. Lucas in Notis hîc, verba hæc hoc modo irrepsisse. Quispiam, inquit, pro illis verbis, *Et eduxit illum à delicto suo*, supposuit, *& eduxit illum de limo terræ*; conueniunt enim litteris *delicto* & *de limo*. & in aliquibus libris legitur tantùm: *Et eduxit illum de limo terræ.* Postea retulit alius vtrumque in textum, nempe id quod iam dixi, & illud: *Et eduxit illum à delicto suo.*

ET DEDIT ILLI VIRTVTEM CONTINENDI (Syrus & Arabicus, *tenendi*) OMNIA] scilicet suo dominio & imperio: nã græcè est κρατῆσαι πάντων, id est *dominandi omnibus*, sicut rex dominans omnibus omnia continet arbitrio: Deus enim Adæ dedit potestatem in omnia animalia cetera quæ terrena, iuxta illud Genes. 1. 28. *Dominamini piscibus maris, & volatilibus cæli, & vniuersis animantibus, quæ mouentur super terram.* quæ potestas homini post peccatum reddita & renouata est, licèt non ea plenitudine & perfectione, qua data fuerat primitus Adæ, dum Deus post diluuium dixit Noë & filiis eius: *Terror vester ac tremor sit super cuncta animalia terræ, & super omnes volucres cæli, cum vniuersis quæ mouentur super terram; omnes pisces maris manui vestræ traditi sunt.*

Tropol. Deus dedit Adæ robur & vires κρατῆσαι, id est superandi omnia vitæ pericula, aduersa & tentamẽta, quæ post peccatum eum vndique inuaserunt & quasi circumuallarunt. ad illa enim vincenda, Deus illi gratiam & fortitudinem suggessit.

Quare immeritò Rupertus loco iam citato, auctorem huius libri errasse dicit, eò quòd Adæ tribuat virtutem continendi omnia, quæ soli Christo competit, ideoque librum hunc esse apocryphum. Iam enim ex decreto Concilij Trident. constat, hunc librum esse Canonicum.

VERS. 3. AB HAC VT RECESSIT INIVSTVS IN IRA SVA, PER IRAM HOMICIDII FRATERNI (malè aliqui legũt, *fraternitatis*; & alij, *fraternitas*) DEPERIIT] Græcè, *ab hac* (sapientia) *apostatans iniustus* (Cain) ἀδελφοκτόνοις συναπώλετο θυμοῖς, id est *fratricidalibus simul deperiit furoribus*, irarum passionibus & furiis, quia scilicet ira & furor Cain duos perdidit, nimirum Abelum cæde, & ipsum Cainum scelere, inquit Nannius: dum enim Cain Abeli corpus transfodit, suam ipsius animam confodit. Hinc Philo libr. *quòd deterius potiori insidietur*: *Insurrexit*, ait, *Cain in Abelem fratrem suum, & interfecit ipsum*: *Prima quidem specie Abelem occisum subindicat; sin autem diligentius rem expendas, ipsum Cain, à seipso; proinde sic legendum: Insurrexit Cain, & occidit seipsum*, &c. Ita ipse more suo symbolicè, non genuinè ad litteram. Nam Cain mox à cæde Abel cœpit cum iugi tremore & pauore, velut furiis agitatus, huc illucque vagari, omnibusque fuit abominabilis & execrabilis, vt tradunt Hebræi. Vnde videtur Cain in A scelere perseuerasse impœnitens, ac ex vno in aliud corruisse, ideoque periisse, esseque damnatus. Addunt Paulus Burgensis, Dionys. & Oleaster in Genes. ca. 4. Cainum mersum esse diluuio tempore Noë. Verùm hoc est improbabile. Sic enim Cain viuere debuisset plus mille & sexcentis annis: tot enim fluxere ab Adam & Cain vsque ad diluuium. Illud tamen verum est posteros Cain patris sui homicidium imitantes, omnes periisse diluuio, ac proinde Cainum pariter eo periisse, quia eo tota ipsius prosapia periit & extincta est: imò Cain suo scelere totum orbem perdidit diluuio, vti dicetur v. 4. Sensus ergo est q. d. Cain recedens à sapientia per iram, ex inuidia in Abelum fratrem concitatam; quia scilicet B respexit Dominus ad Abel & ad munera eius, ad Cain autem & ad munera eius non respexit; furore quo fratrem interfecit, & ipse periit, dum fraternę charitatis iura violauit, & prior ipse mortem peccato in orbem inductam intulit fratri, quàm ipsa natura. Itaque destitutus à sapientia fratrem interfecit, & ipse in grauissimum barathrum decidit fratricidij.

Ostendit sapiẽtiæ necessitatem & dignitatem à contrario, putà ex damnis insipientiæ: impij enim destituti sapientiâ, velut luce & duce, in grauissima scelera corruerunt: cuius rei exemplum est Cain primogenitus Adæ, qui per summam stultitiam fratrem suum Abel, non alia de causa occidit, quàm quòd Deus eius innocentia & sacrificio fuerit delectatus, & vt ait Ioannes sua epist. 1. c. 3. 12. *Quoniam opera eius maligna erant,* C *fratris autem iusta.* Vnde Paulus ad Hebr. 11. 4. *Fide*, ait, *plurimam hostiam Abel, quàm Cain, obtulit Deo, per quam testimonium consecutus est esse iustus, testimonium perhibente muneribus eius Deo; & per illam defunctus adhuc loquitur.* Refertur hæc historia fratricidij Cain Genesis 4. cap. Sicut ergo Romulus Romæ conditor, Remum occidens fratricida fuit: sic & primus Adæ filius, & primus vrbis Henoch in orbe conditor, perempto Abele fratricida extitit. Addit Cantacuzenus, Cainum simili nece punitum; occisum enim esse eum casu à Lamech nepote suo in venatione, cùm Lamech cæcutienti Tubalcain filius Cainum sub herbis latitantem pro fera ostendisset, ideoque & ipsum Tubalcain à patre Lamech indignante interfectum. Verùm hæc habent parum probabilitatis, vti ostendi Genes. 4. 23. Vide de scelerata vita Cain Iosephum 1. Antiqu. ca. 3. de infelici verò morte S. Ambros. lib. 2. de Cain, ca. 9. & 10. & S. Augustin. serm. 104. de Temp.

PROPTER QVEM (Cain,) CVM AQVA DELERET TERRAM, SANAVIT ITERVM SAPIENTIA, PER CONTEMPTIBILE LIGNVM IVSTVM GVBERNANS] Græcè, *propter quem demersam diluuio terram sapientia iterum seruauit, cùm iustum exiguo ligno gubernasset*; Origen. tomo 20. in Ioannem, *vili ligno iustum gubernans*; alij, *per vile lignum iusto gubernato.* Græcè enim est εὐτελῆς, id est simplex, vile, tenue lignum, quod tanto diluuio, & aquarum vi moliqué per se resistere non poterat, ideoque *contemptibile*, vt vertit Noster, præsertim quia homines illius qui contemnebant arcæ fabricam, ac Noë eius fabricatorem velut delirum deridebant. Ita S. Bonauent. & Lyran. Græca hîc variant: nonnulla enim legunt, δ' ὃν, id est VERS. 4.

id est *propter quem*, scilicet Cain; alia δι' ὃ, id est *propter quod*, scilicet scelus parricidij siue fratricidij Cain. Eôdem ergo redit vtraq; lectio. Sensus est q. d. Impius homicida, imò fratricida Cain, suo exemplo posteros ad idem scelus, ceteraq́ue quælibet impulit: quo factum est, vt Deus tot tantaq́; eorum scelera perosus, impiam gentem totumq́ue orbem diluuio merserit. Verùm sapientia iustum piumq́ue Noë tunc seruauit in arca, vt ipse esset seminarium humanæ posteritatis, ne illa diluuio tota interiret, sed per eius filios & nepotes seruaretur & propagaretur. vide dicta Genes. 6. & seq. Hinc Origen. in Ioannem tomo 20. paulò post initium: *Quòd verò*, inquit, *diluuium seminis Cain delendi causa factum fuerit, Sapientiæ liber Salomoni inscriptus his verbis docet: Recedens autem ab ipsa (sapientia) iniustus in ira sua periit, cum animis fratricidis, per quem inundatam terram rursus seruauit sapientia, vili ligno iustum gubernans.* Est hoc tertium exemplum, idq́ue geminum. Per antitheſin enim bifariã ostendit quanta sit vtilitas sapientiæ: nam orbem perdidit insipientia & impietas Caini & posterorum eius gigantum, inducendo diluuium; hunc seruauit & restaurauit sapientia & iustitia Noë per arcam: vnde nonnulli cum Iansenio, illud Genes. 4. 15. de Caino dictum, *Septuplum punietur*, sic intelligunt, q.d. Deus differet Caini punitionem vsque in septimam generationem: tunc enim Caini posteri mensuram peccatorum eius implebunt, quâ impletâ Deus toti orbi inducet diluuium, vt eo impios cum impietate submergat. Cain ergo fuit dux, pater & princeps impiorum, ob quos Deus immisit diluuiũ. Audi Ioseph. l. 1. Antiq. c. 3. *Cetertùm tantum abfuit, vt hac castigatione in melius vitam mutauerit, vt peior etiam sit factus. suis voluptatibus vel cum aliorum iniuria indulgens, & facultates domesticas per vim ac rapinas accumulans, accitis vndecumque latrociniorum & nequitiæ sociis, magister illis ad facinorosam vitam est effectus. Ad hæc simplicem hactenus viuendi rationem, excogitatis mensuris & ponderibus immutauit, pristinamq́; sinceritatem & generositatem ignaram talium artium, in nouam quãdam versutiam deprauauit.* Et post pauca: *Superstite etiam tum Adamo Caini soboles sceleratissima euasit, dum posterior quisque fit deterior, nec solùm imitatur priorum vitia, sed & superat.*

Nota τὸ *sanauit*, q.d. Cain cum posteris, per diluuium vulnus penè lethale & irreparabile inflixit toti orbi, totiq́; humano generi; sed sapientia huic vulneri manum medicam adhibuit, illudq́ue sanauit seruando Noë per contemptibile lignum, id est per vilem & exilem arcæ fabricam, vt ille esset pater noui mundi & sæculi, ac orbem penè deletum obrutumq́ue suis ruinis & cineribus, velut phœnicem rediuiuum suscitaret. Hoc est, quod de Noë inter eius elogia recensetur Ecclesiast. c. 44. 17. *Noë inuentus est perfectus, iustus, & in tempore iracundiæ factus est reconciliatio. Testamenta sæculi posita sunt apud illum, ne deleri possit diluuio omnis caro.* Et Paulus ad Hebr. 11. 7. *Fide Noë, responso accepto de iis quæ adhuc non videbantur, metuens aptauit arcam in salutem domus suæ, per quam damnauit mundum, & iustitiæ, quæ per fidem est, heres est institutus.* vide ibi dicta.

Potrò S. Ambrosius lib. 1. Offic. cap. 25. Noë à quatuor virtutibus cardinalibus celebrat: *Noë, inquit, quàm sapiens, qui tantam fabricauit arcam? quàm iustus, qui ad semen omnium reseruatus solus ex omnibus, & præteritæ generationis superstes est factus, & auctor futuræ, mundo potiùs & vniuersis quàm sibi natus? quàm fortis, vt diluuium vinceret? quàm temperatus, vt diluuium toleraret? quando introiret, qua moderatione degeret, quando coruum, quando columbam dimitteret, quando reciperet reuertentes, quando exeundi oportunitatem agnosceret?*

Nota Secundò, τὸ *gubernans*: Noë enim arcæ vndique tectæ erat inclusus, totusq́ue pendebat à Dei prouidentia & gubernatione: quare non alius potuit esse arcæ nauclerus & gubernator, quàm Deus. Audi S. Chrysost. hom. 21. in Genes. *An non*, inquit, *arcam hinc & illinc moueri, & non submergi à tanta aquarũ vi, cùm nullus esset gubernator, supernæ erat gratiæ? Non enim dicere potes, quòd fuerit ad modum nauis, vt arte quadam illius iter dirigi potuerit* (velis vel remis.) *Arca erat vndequaque clausa & munita, & propter præceptum conditoris, non solùm eam lædere non potuit aquarum impetus, sed sublimior illis facta inhabitantes admodum securos fecit.* Similia habet S. Augustl. lib. 15. de Ciuit. ca. 27. & S. Ambros. lib. de Arca & Noë ca. 21. Simile exemplum senis naufragi, quem in naui fluctibus in varias oras iactatum, mirâ prouidentiâ gubernauit Christus, narrat S. Paulinus epist. ad Macarium.

Tropol. simili cura Christus iustũ & electum quemlibet gubernat, vt per tot huius vitæ procellas saluus enatet, vel enauiget ad portum salutis. Quare iustus dicat cum Poëta:

Per tot discrimina rerum
Tendimus in cælum, sedes vbi fata quietas
Ostendunt nobis.

Denique Nota τὸ *iterum*, q. d. Adam primò perdidit orbem, dum peccauit, ac peccatum in omnes posteros transmisit: merebatur enim ipse cum omnibus posteris à Deo perdi & occidi, sed sapiẽtiæ diuinæ bonitas eum à peccato eduxit, ac posteris de Christo saluatore prouidit. Secundò, Cain cum posteris orbem perdidit diluuio, sed iterum eum saluauit sapientia, per Noë diluuium superans, & orbem restaurans.

HÆC ET IN CONSENSV NEQVITIÆ (alii qui legunt, *superbiæ*) CVM SE NATIONES CONTVLISSENT (alij legunt, *extulissent*; aliqui, *confudissent*) SCIVIT IVSTVM, ET CONSERVAVIT SINE QVERELA DEO, ET IN FILII MISERICORDIA FORTEM CVSTODIVIT] Pro ἔγνω, id est sciuit, aliqui legunt εὗρε, id est inuenit. Pro *sine querela* græcè est, ἄμεμπτον, id est *Immaculatum*, idque *Deo*, qui scilicet adeò erat integer vitæ scelerisque purus, vt ne Deus quidem in eo aliquod crimen notare & culpare posset. Pro *cùm se nationes contulissent*, græcè est, ἐθνῶν συγχυθέντων, id est *cùm se gentes confudissent*, id est commiscuissent, coniunxissent, conspirassent, scilicet ad ædificandam turrim Babel duce & instigatore Nemrod, primo orbis rege & tyranno, vt scilicet hac turri altissima à diluuio, si quando rursus ingrueret, se defenderent, vt vult Iosephus; aut potiùs, vt Nemrod superbus ibi regni & tyrannidis suæ arcem locaret, ex qua in omnes dominari, omnesq́ue sibi subiectos continere & coërcere posset, ait Hugo Victor. in Genes. imò ex qua ipse in cælum

A

B

C

D

Vers. 5.

cælum conscendere, ac contra Deum se defendere posset, vti indicat S. Augustin. lib. 16. de Ciuit. c. 4. Vnde Poëtę fabulati sunt, Titanes cum Ioue pugnantes montes montibus imposuisse, vt in cælum conscenderent, iuxta illud Virgilij 1. Georg.

Ter sunt conati imponere Pelio Ossam:
Ter pater extructos disiecit fulmine montes.

Tunc Deus *sciuit*, id est cognouit, amauit & conseruauit, *iustum sine querela*, vt superbiæ, atheismo & tyrannidi Nemrod & fabrorum turris Babel, non consentiret, sed in Dei fide & cultu fidelis persisteret: vnde Deus illum vnum sibi delegit, cùm reliquos omnes auersatus, illorum linguas confudit, itaque fabricam Babel impediuit, fabrosque per totum orbem dispersit; linguâ ergo puniti sunt, quia linguâ peccarunt. Nam vt ait S. Augustin. lib. 16. de Ciuit. cap. 4. *Quoniam dominatio imperantis in lingua est, ibi damnata est superbia, vt non intelligeretur iubens homini, qui voluit intelligere, vt obediret Deo. Sic illa conspiratio dissoluta est.*

Quæres, quis fuit hic iustus. Nonnulli putant fuisse Heber: illius enim æuo facta est fabrica turris Babel: vnde ipse filium tunc natum vocauit *Phaleg*, id est *diuisio*, eò quòd tũc à Deo fabrorum Babel cõfusę & diuisę sint linguę. Hinc S. Augustin. li. 11. de Ciuit. c. 11. docet Heber immunem fuisse ab impietate fabrorum horum, & consequenter à confusione linguarum, ideoque ipsum cum vera Dei fide & pietate pristinam linguam retinuisse, quæ proinde ab Heber dicta sit Hebræa.

Verùm quod sequitur, *Et in filij misericordia fortem custodiuit*, clarè notat Abraham, non Heber. Quare nonnulli putant hîc notari bellum Abrahæ; quod gessit contra quatuor reges totidem gentium, cùm iis cæsis liberauit Lot, Genes. 14.

Meliùs alij referunt ad vocationem Abrahæ, quando omnibus Gentibus ad idololatriam deflectentibus, Deus eum euocauit ex Vr Chaldæorum in Chanaan, vt ibi sibi soli seruiret. Hæc Gentium à Deo apostasia, & defectio ad idola, cœpit in fabrica turris Babel, quę facta est sub annum centesimum, vel potiùs centesimum septuagesimũ, à diluuio, ac deinde in dies creuit & propagata est vsque ad Abraham, qui natus est anno 292. à diluuio: quare alludit hîc ad fabricam Babel, sed per eam designat æuum idololatriæ, quæ tunc cœpit & durauit per multa sæcula, à qua Deus Abraham eiusque posteros euocauit, & sibi in populum fidelem, suamque Ecclesiam synagogã separauit. Alludit enim ad illud Genes. 15. v. 7. *Ego sum Dominus, qui eduxi te de Vr Chaldæorum.* Vide Iudith c. 5. v. 7. Vnde colligas, Abrahamum numquam coluisse idola, licèt id opinetur S. Chrysost. sed semper Deum verum, vti plurib⁹ ostendi Genes. 11. v. 26.

Addunt Hebræi in *Seder olam*, fabricam turris Babel factam esse vltimo anno vitæ Phaleg, qui fuit annus à diluuio trecentesimus & quadragesimus (vixit enim Phaleg 239. annis, Genes. 11. 18.) quo anno Abraham, vtpote natus anno 292. à diluuio, iam erat 48. annorum; quare aiunt Abraham æquè ac Noë, qui tum adhuc viuebat, interfuisse fabricæ turris Babel: Heber enim indidisse filio nomen Phaleg spiritu prophetico, quo præuidebat sub finem vitæ eius fabricandam turrim Babel, ideoque diuidendas linguas. hæc Hebræi. Verùm verius est turrim Babel fabricatam anno centesimo, vt vult S. Augustin. vel potiùs anno centesimo septuagesimo, à diluuio, ob rationes quas attuli Genes. 10. 25. quare fabrica hæc 122. annis præcessit natiuitatem Abrahæ.

ET IN FILII MISERICORDIA FORTEM CVSTODIVIT] Ita legendum cum Roman. & Græcis. Quare minùs rectè Complut. legunt, & *in filiis misericordiam fortem custodiuit*; alij, & *in filius misericordiæ fortem custodiuit*. q. d. Deus postquam confusione linguarum puniuisset impios fabros Babel, asciuit sibi Abraham, suamq; gratiam & misericordiam in eius posteros firmam stabilemque conseruauit. ita Lyran. Hugo, Holcot, & Dionys. Verùm legẽdum est cum Romanis, *in filij misericordia*; græcè, ἐπὶ τεκνῦ ἀγλαχγοῖς, id est *in filij visceribus*. quod nonnulli sic exponunt q. d. Deus Abrahamum eo affectu cõplexus est, quo pater solet filium prosequi: Deus ob intimum & visceralem erga Abraham, quasi filium suum, amorem fecit eum resistere peccatoribus vndequaque circũfusis, eumque ad sceleris communionem tentantibus: vnde Vatabl. vertit, & *vt erga filium animata, conseruauit constantem.* Sic Apost. ait Philip. 1. 8. *Testis mihi est Deus, quomodo cupiam vos in visceribus Iesu Christi*, quòd scilicet vos diligam eo affectu, quo Christus vos *in viscer ibus*, id est intimè, diligit. *Sapientia roborauit Abrahamum.*

Secundò & genuinè, q. d. Deus Deique sapiẽtia effecit, vt Abraham fortiter vinceret visceralem amorem & commiserationem erga filium suum Isaac, quando Deo iubente eum immolare voluit, Genes. 22. vide ibi dicta. Abraham enim ex intimis viscer ibus diligebat Isaac: vnde summâ commiseratione cõmota sunt eius viscera, cùm iussus est eum mactare: sed fortitudo obedientiæ & amoris diuini vicit omnem amorem & miserationem humanam, etiam filij vnigeniti, qualis erat Isaac. Magno enim animi robore opus fuit Abrahæ, vt immolaret filium vnicum per miraculum natum, totamque suam spem posteritatis: Deus enim promiserat Abrahæ propagandam eius posteritatem per Isaac, ex eoque nasciturum Christum. Quare Abraham *contra spem* naturæ *in spem* gratiæ & promissionis diuinæ *credidit*, scilicet ex Isaac à se immolato nasciturã sibi prolem à Deo promissam: credebat enim Deum Isaac à morte suscitaturũ, Rom. 4. 18. Hebr. 11. 19. An non hæc fuit magna fortitudo fidei & obedientiæ? Hinc Abraham à S. Ambrosio vocatur *pater fidei, pater omnium credentium, princeps familiæ gentium & generationis Domini, pater electionis & piæ confessionis.* Vnde Philo libr. de Abraham, eius virtutem & robur longè extollit super omnes Gentiles, qui se aut suos amore parentum vel patriæ morti obtulerunt, aut deuouerunt, vti fecere Codrus rex Athenarum, Menœceus, Aristogiton, Iphigenia, Leonidas, Epaminondas, Iunius Brutus, & Decij. Hi enim, partim ex vanæ gloriæ studio, partim inuiti & coacti, ad grauiora mala cauenda id fecerunt. At Abraham non coactus, sed sponte & vltrò, vnius Dei amore, vt eius voluntati satisfaceret, suum Isaac propria manu iugulare, mactare & concremare Deo destinabat. Quocirca verè de

Bruto

Bruto primo Romæ cõsule, filios, eò quòd cum Tarquiniis contra rempubl. conspirassent, ad mortem condemnante cecinit Virgil. 6. Æneid.

Vicit amor patriæ, laudumq; immensa cupido.
Infelix, vtcumq; ferent ea fata minores.

Secùs fuit in Abraham, qui vicit amorem filij robore amoris diuini. Vnde mira eius ex misericordia & fortitudine harmonia digna est, quæ magnis laudibus celebretur: nam filium sine misericordia iugulare, tyrannicum esset, imò & belluinum: sine obedientia illæsum custodire, impium esset & penitus iniustum: vtrumque verò coniungere, & cum misericordia erga filium, obedientiam erga Deum conciliare, fortis ac generosi animi indicium singulare. Qua de causa Deus hanc Abrahæ in obediendo fortitudinem quasi admiratus, cum iuramento ei promisit, Genes. 22. 18. *Benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, quia fecisti hanc rem, & non peperciſti filio tuo vnigenito propter me.* Quocirca S. Ambros. lib. 2. de Cain & Abel c. 1. de hac oblationis Abrahæ fortitudine sic scribit: *Quem* (Isaac) *sacrificij modo obtulit pater nullius motu passionis inflexus humanæ, mundam offerens Deo hostiam, vacuamq; formidinis, & corporeæ cupiditatis immunem, cùm ipsa pietas patris deuotioni cederet immolantis.* q. d. Deuotio Abrahæ erga Deum vicit pietatem erga filium Isaac, vt eum pro Deo immolare destinaret. Idem lib. 1. Offic. c. 25. *Aduerte*, ait, *hîc omnes virtutes in vno facto. Fuit sapientiæ, Deo credere, nec filij gratiã anteferre auctoris præcepto: fuit iustitiæ, acceptum reddere: fuit fortitudinis, appetitum ratione cohibere. Ducebat hostiam pater, interrogabat filius: tentabatur affectus patrius, sed non vincebatur. Repetebat filius appellationem paternam, compungebat paterna viscera, sed non minuebat deuotionem. Accedit & quarta virtus temperantia. Tenebat iustius & pietatis modum, & executionis ordinem. Denique dum sacrificio necessaria vehit, dum ignem adolet, dum filium ligat, dum gladium educit, hoc immolandi ordine meruit vt filium reseruaret.* Et S. August. serm. 73. de Tempor. *Hilariùs*, inquit, *accingebatur, qui nec timorem facinoris formidauit, nec implere quod iussus est degener animus dubitauit: spes illa futura tot gentium, iubetur occidi paterna manu. Deuotus pater eo voto suscepit parricidium, quo susceperat filium: nec refert vtrùm impendat, aut perdat, dum quoquo modo quod acceperat reddat. O Domine piissime, quem scis patri dilectum, quid imperas victimandum?* Et post nonnulla: *Videte fratres Abraham patientia fortem, deuotione constantem, non cum aliqua fera luctantem, sed cum natura pugnantem. Deuotio dicebat, Percute: pietas clamabat, Parce. Illa reuocabat, ista prouocabat. Filium tunc moriturus iacebat, erigit dexteram feriturus.*

Paulò aliter vertit Syrus, *& Abraham filium misericordiarum* (id est summè misericordem) *custodiuit.* Deus enim misericordes tuetur & custodit. Vnde Arabicus, *& custodiuit eum in clementia*, vel *pietate, illius in filium suum.* q. d. Deus Abraham ob pietatem in filiũ, quem tenerrimè amabat, custodiuit, vt, dum iussu Dei vellet eum immolare, cùm tamen actu non immolaret, sicque & filium patri, & patrem filio à morte seruauit & custodiuit, dum per angelum stitit eius manum & gladium, ac præceptum de immolando filio reuocauit.

Allegor. *in visceribus filij*, id est per viscera Chri-

Cornel. in Sapient.

sti Abrahæ filij: eius enim meritis, eius misericordia viscerali præstitum est Abrahæ, vt suum Isaac Christi antitypum, Deo fortiter immolare vellet. ita à Castro. Est hoc quartum sapientiæ exemplum editum in Abraham, sequitur quintum editum in Lot & Pentapolitis.

HÆC IVSTVM (Lot) A PEREVNTIBVS IMPIIS LIBERAVIT FVGIENTEM, DESCENDENTE IGNE IN PENTAPOLIM] Celebrat liberationem Lot, qua, dum igne sulphureo, & quasi fulmineo siderata conflagraret Pentapolis ob eius scelera, præsertim libidinis contra naturam, ipse castus iustusque, per angelos hoc incendio eductus & liberatus est. Pentapolis vocabatur illa regio, quia erant in ea quinque ciuitates, scilicet Sodoma, Gomorrha, Adama, Seboim & Segor, licet vltimæ Segor parcitum sit à Deo, ob preces Lot in eam confugientis. Iam tota Pẽtapolis versa est in mare salsum siue mortuum, quod à bituminis copia vocatur lacus Asphaltites. Vide dicta Genes. 19. *Pentapolis* ergo græcè idem est, quod latinè *quinque vrbes*, siue regio complectens quinque vrbes. Porrò Pentapoles in variis orbis partibus fuere variæ. Prima hæc fuit in Palæstina, cuius quinque vrbes infanda libidine infames, ideoque cælesti igne crematæ, fuere iam nominatæ. Secunda fuit in Africa, de qua Plinius lib. 5. c. 5. in qua celebrarunt Concilium anno Domini 411. Episcopi quinque vrbium, scilicet Berenices, Arsinoës, Ptolemaidis, Apolloniæ & Cyrenes. Tertiò, Ptolemæus lib. 5. aliam Pentapolim ponit, cuius quinque vrbes recenset, Laodiceam, Antiochiam, Amaseam, Ptolemaidẽ, Palmiram. Quartò, in Concilio Ephesino inuenitur Zenobius Episcopus Barrę ciuitatis in Pentapoli. Quintò, Italiæ Pentapolis fuit in Vmbria, putà in Gallia Senonum, siue agro Gallico ad mare Adriaticum, testibus Reginone, Paulo Diacono, Nicephoro ac Sigonio libro de Regno Italiæ, cuius quinque vrbes sunt, Ancona, Senogallia, Fanum, Pisaurum, Ariminum. Et quia Fanum erat meditullium ceterarum quatuor; hinc ea in vrbe erat supremum tribunal huius Pentapolis, quæ proinde dicta est *Vrbs iuris*, pro quo corruptè nonnulli legunt *vris*, cuius Episcopi sanctitate celebres, ideoque tutelares fuere S. Paternianus anno Domini 300. S. Eusebius anno Domini 500. sub Symmacho Pontif. S. Fortunatus anno Domini 592. S. Vrsus anno Domini 625. cuius festum Fanenses celebrant 15. Maij: quod dum spernit agricola nomine Leo, monitusq; superbè obstreperet: *Si ille est Vrsus, ego sum Leo* (vel, vt alij verius, *ego sum bos*) terrâ dehiscente, viuus cum bobus & aratro absorptus est: voraginis vestigium in hodiernum diem extat in villa dicta *de Bellocchi*.

Vers. 6.

Pentapoles varia.

DESCENDENTE IGNE] Vt Pentapolitæ, qui arserant libidine, arderent igne, vtq; terra adeò nequam cremaretur, ne quod malum semen in ea restaret, quod fructum peruersum germinaret. Vnde Origen. in Ioann. tomo 20. citans hũc locum, Sodomæ conflagrationem magis tribuit bonitati, quàm iræ Dei: *At certè*, ait, *Dei boni officium fuit Sodomorum terram delere, & quidquid relictum fuisset ex ea humiditatis, arefaciendo, ne imposterum oriretur vitis Sodomorum, neque malleolus Gomorrhæ, neque vua iræ, neque botrus amaritudinis, ac*

ne vinum quidem, furor draconum, & venenum aspidum insanabile. Simile quiddam dices etiam de Aegyptiis, de quibus dictum est: Occidit in grandine vineas eorum, & moros eorum in pruina. Boni enim Dei est interficere vineas Aegyptiorum, & moros impiorum.

VERS. 7. QVIBVS IN TESTIMONIVM NEQVITIÆ FVMIGABVNDA CONSTAT DESERTA TERRA, ET INCERTO TEMPORE FRVCTVS HABENTES ARBORES, ET INCREDIBILIS ANIMÆ MEMORIA STANS FIGMENTVM SALIS] Tria profert impiorum Pentapolitanorum nequitiæ, æquè ac diuinæ in eos vindictæ testimonia, quæ permanserunt & permanent vsque in hodiernum diem, vt diuinam in impios iram mortalibus testentur, eosque à sceleribus absterreant. Primum est: *terra deserta* fumigãs: hic enim fumus iudicij Dei in se acti, putà incendij, quo conflagrauit Pentapolis, index est, ac symbolum incendij infernalis, quo ardent Sodomitæ ceteriq́ue impij. Sensus ergo est q. d. In Pentapolitanorum sceleris vindictam & testimonium *constat*, id est, extat terra eorum in solitudinem redacta, quæ etiamnum fumigat, quasi ignis è cælo pluuij, quo deflagrauit, reliquias adhuc seruans. Exhalat enim continuum fumum & sulphur, vt ait Philo lib. de Abraham: Exhalat, inquam, tum mare Mortuum, siue lacus Asphaltites, tum terra illi adiacens & vicina, vti mox ostendam. Vnde Borchardus lib. 1. Histor. c. 5. & 6. *Mare Mortuum*, ait, *semper est fumãs & tenebrosum, quasi os inferni, sicut oculis meis aspexi, ob tetrum vaporem inde fumantem, qui quocumque deferente vento pertingit, cuncta sterilefacit.* Pentapolis ergo est vmbra & imago gehennæ. Spectate eam pæderastæ, ac in ea, quod vos manet supplicium intuemini. Discite mundi tiam moniti, ac horrere Tonantem.

Secundum est, *incerto tempore fructus habentes arbores*; græcè, ἀτελέσιν ὥρεσις καρποφορεῦντα φυτὰ, id est *imperfectis tẽpestatibus fructus ferentes plantæ*. ὥραι ἀτελεῖς dicũtur tempora frugum inchoata, numquam perfecta. Plantæ ergo Pentapoleos ita semper se habent, ac si numquam esset certum tempestiuumq́ue maturis frugibus tempus, id est ferunt fructus, qui numquam ad maturitatem perueniunt. Terra enim à Deo maledicta vim maturandi non habet: vnde aliqui vertunt, *imperfecta maturitate fructus ferentes plantæ*: ὥρος enim significat tempestiuitatem maturitatis, siue tempus maturandis frugibus à natura destinatum, quod in Pentapoli semper est imperfectum, id est intempestiuum & immaturum, eoq́ue semper producit fructus immaturos, imperfectos, ac necdum plenè formatos. Vnde Origen. tomo 20. in Ioannem habet, *& plantæ intempestiuum fructum ferentes*. Sic & Vatabl. Noster vertit, *incerto tempore*, quia nullum certum tempus est, quo in Pentapoli fructus matureſcant, vti fit in aliis regionibus, quia semper sunt immaturi: fructus ergo incerti temporis, sunt intempestiui & immaturi. Nam fructus, qui certo & à natura statuto tempore, v. g. in autũno, non matureſcunt, numquam matureſcunt. Ad maturationem enim requiritur calor, sed temperatus; calore caret hiems, temperie æstas: quare hiems fructus maturare nequit; æstas verò eos non maturat, sed adurit. Vnde Arabicus, *& plantæ eius fructificabunt in temporibus fructus imperfectos*; Syrus, *&*

A *arbores quæ sunt intra eas ciuitates fructus non faciunt.* Nota, Pentapolim, quæ olim erat amœnissima & fertilissima, vt vocaretur paradisus Dei, post scelera & vltionem Dei versam esse, partim in lacum Asphaltitem siue mare Mortuum, partim in terram exustam, in qua, vt ait Ioseph. lib. 5. de Bello ca. 5. *Adhuc diuini ignis reliquias, & oppidorum quinque videre licet imagines, & renascentes in fructibus cineres, qui colore quidem sunt edulibus similes, carpentium verò manibus in fumum dissoluuntur & cinerem.* Idem tradit Solinus Polyhist. c. 37. & Tacitus lib. 5. Histor. ac Tertull. in Carmine de Sodoma, & S. Augustin. 21. Ciuit. c. 8. Denique Iansenius ex Græco clarè vertit, *& imperfecta* vel *inconsummata pulchritudine & maturitate fructificantes arbores*: ὥρος enim hîc, inquit, non tam tempus significat, quàm pulchritudinem & maturitatem; vnde ὡραῖος,

B id est pulcher vel maturus.

Tertium est, *incredibilis* (græcè ἀπιστίας, id est *incredulæ*) *animæ memoria*; græcè μνημεῖον, id est monumentum, *stans figmentum salis*; græcè στήλη, id est *columna salis*, vel simulacrum salis, aut titulus salis, vti sunt lapides titulares, qui in memoriam personæ vel rei alicuius eriguntur. Designat vxorem Lot, quæ cum eo fugiens è Sodoma, ac contra præceptum angeli curiosè respiciens retrò, vt conflagrantem Sodomam aspiceret, ob incredulitatem & inobedientiam versa est in statuam salis, metallici scilicet, quod imbribus resistit, & soliditate sua ædificiis est vtile, teste Plinio. Vocatur *incredula*, quia non credidit quidquam referre ad incolumitatem & salutem suam, si respiceret retro, nec ne. Iusserat autem Deus per angelum, ne retrò respiceret, tum ad obedictiam

C eius exercendam, tum vt citiùs fugeret à Sodoma, tum vt omnem misericordiam, communionem & memoriam impiissimorum Sodomitarum ei adiremet. Hinc liquet, statuam hanc superfuisse tempore Salomonis, imò Iosephus eam se vidisse docet lib. 1. Antiqu. quin & etiamnum eam extare inter Engaddi & mare Mortuum docent oculati testes Borchardus, Bredenbachius, Saligniacus, & ex iis Adrichomius in Descriptione terræ sanctæ. Addit Tertul. in Carmine de Sodoma, duo de statua hac rara & inaudita:

1. *Quin etiam si quis mutilauerit aduena formam,*
   Protinus ex sese suggestu vulnera complet.
2. *Dicitur & viuens alio iam corpore sexus,*
   Munificos solito dispungere sanguine menses.

q. d. Patitur menstrua more mulierum. Sapienter

D S. Prosper lib. 1. de Prædict. & promiss. ca. 16. *Hac salis statua*, inquit, *suo exemplo fatuos conduit, in proposito sancto, quò tendunt proficientes, noxia curiositate retro non debere respicere.* Eamdem causam cur in sal potiùs, quàm in quid aliud sit versa, dat Rupert. Et S. Augustin. serm. 29. de Verbis Domini secundùm Lucam: *Nihil ergo*, inquit, *tam inimicum spei quàm retro respicere, id est, in eis rebus quæ præterlabuntur & transeunt, spem ponere; sed in his quæ nondum data sunt, sed dandæ quandoque, quæ numquam transibunt, non sperare. Quando autem scatet tentationibus mundus velut pluuia Sodomæ sulphurea, metuendum est exemplum vxoris Lot. Retrò enim respexit, & vbi respexit, ibi remansit. In salem conuersa est, vt prudentes conderet exemplo.* Deinde spem comparans ouo, ex quo speratur pullus, qui nondum est: *Ouo tuo*, inquit, *scorpium time: vide, quia de cauda percutit, quam*

retrò

retrò habet. Non ergo perimat scorpius ouum tuum, mundus iste spem tuam, &c. vt retrò respiciat, id est, vt in rebus præsentibus spem ponas, & ab eo quod promisit Christus, & nondum dedit, sed, quia fidelis est, dabit, auertas animum tuum. Plura de Pentapolis strage dixi Genes. 19.

VERS. 8. SAPIENTIAM ENIM PRÆTEREVNTES, NON TANTVM IN HOC LAPSI SVNT VT IGNORARENT BONA, SED ET INSIPIENTIÆ SVÆ RELIQVERVNT HOMINIBVS MEMORIAM, VT IN HIS QVÆ PECCAVERVNT, NEC LATERE POTVISSENT] id est possent. Pro *præterentes* græcè est, παροδεύσαντες, id est extra viam excedentes, exorbitantes, scilicet à sapientia. Pro *lapsi sunt* græcè est, ἐβλάβησαν, id est læsi sunt, damnum incurrerunt, in detrimẽtum lapsi sunt. *Vt ignorarent bona*, græcè καλὰ, id est honesta, item vtilia & iucunda honestis annexa. Sensus est q.d. Impij Pentapolitæ ceteriq́ue eis similes, sua insipientia duplex sibi damnum accersiuerunt. Prius, quòd vera bona virtutis, ac consequẽtis ex ea felicitatis & gloriæ, ignorarint, ideoq́ue in scelera Deiq́ue vindictam acerrimam inciderint. Posterius est, publicum dedecus & infamia, quòd scilicet eorũ scelera latere non possint, sed statuta sint in publicum toti mundo paradigma & exemplum, per monumenta vindictæ, quæ Deus superesse totiq́ue orbi ostentare voluit, vt eorum exẽplo ceteri sapiant, ac Deum timeant, & ab eius offensa se coërceant.

VERS. 9. SAPIENTIA AVTEM HOS, QVI SE OBSERVANT, A DOLORIBVS (græcè, *à laboribus*, sed labores post lapsum hominis sunt dolorosi, æquè ac dolores laboriosi) LIBERAVIT] Pro *qui se obseruant* græcè est, θεραπεύοντες αὐτὴν, id est religiosè illam colentes & venerantes. Vnde à S. Dionys. de Eccles. hierarc. Religiosi & monachi vocantur θεραπευταὶ, quasi religiosi Dei vnius cultores, totiq́ue eius obsequio addicti. Sapientia enim sacra est, vtpote diuina, imò idem cum Deo: sacrum ergo & diuinum cultum sibi deposcit. Est antithesis, q.d. Sapientia suos desertores, v.g. Sodomitas, castigauit; ac suos cultores, vt Lot, ab ærumnis malisq́ue liberauit.

Huc vsque protulit exempla Cainitarum, qui suis sceleribus diluuij causa extitere; & Pentapolitarum, qui suis libidinibus incendium è cælis in se prouocarunt, quæ sunt exẽpla vindictæ, quam exercuit sapientia in sui contemptores. Deinceps verò profert exempla proborum, qui sapientiæ obsequentes & deuoti, per eam à malis liberati sunt, ac bonis ditati. Primus eorum est Iacob, de quo subdit:

VERS. 10. HÆC PROFVGVM IRÆ (ab ira, ob iram) FRATRIS IVSTVM DEDVXIT PER VIAS RECTAS, ET OSTENDIT ILLI REGNVM DEI, ET DEDIT ILLI SCIENTIAM SANCTORVM: HONESTAVIT ILLVM IN LABORIBVS, ET COMPLEVIT LABORES ILLIVS] q.d. Sapientia Iacobum fugientem iram fratris, dum scilicet fugeret fratrem Esau, sibi ob præceptam patris Isaac benedictionem infensum & iratum, rectà deduxit ad pacem & felicitatem. Deduxit enim eum ad domum Laban auunculi sui, vbi & opibus, & vxoribus, & prolibus locupletatus est. Quare fecit vt Iacob tantum iter, quantum est ex Chanaan in Mesopotamiam, vbi habitabat Laban, per tot pericula, anfractus, difficultates & insidias, quas illi parabat Esau, illæsus & securus perageret: nam *semitis*, vt habent Græca, *rectis*, id est securis, tutis, facilibus, expeditis, deduxit eum ad suos amicos & cognatos, iuxta id quod ei pollicitus erat Deus: *Et ero custos tuus quocumq; perrexeris, & reducam te in terram hanc: nec dimittam nisi compleuero vniuersa quæ dixi*, Genes. 28. 15. Vox ergo *deduxit per vias rectas*, significat singularem & continuam Dei curam & prouidentiam, quæ Iacobum per vias omnes tam difficiles & periculosas, necubi laberetur, caperetur, &c. saluum, vegetum & lætum perduxit ad suos; perinde ac mater deducit infantem, & pædagogus discipulum, per vias lutosas & salebrosas tutum & incolumem.

Quocirca S. Ambros. l. 2. Offic. ca. 25. Iacobum ab omnibus quatuor virtutibus cardinalibus dilaudat: *Quid*, inquit, *sapientius sancto Iacobo, qui Deum vidit facie ad faciem, & meruit benedictionem? Quid iustius, qui ea quæ acquisierat, oblatis muneribus cum fratre diuisit? Quid fortius, qui cum Deo luctatus est? Quid modestius, qui modestiam ita & locis & temporibus deferebat, vt filiæ iniuriam mallet prætexere coniugio, quàm vindicare; eò quòd inter alienos positus amori potiùs consulendum, quàm odia colligenda censebat?*

Tropolog. S. Bernard. serm. in hæc Sapient. verba: *Iustum deduxit Dominus*, inquit, *& non alius, quia ipsius est de via iniquitatis ad viam veritatis reducere, & deducere per eam. Per vias, inquit, rectas. Viæ Domini, viæ rectæ, viæ pulchræ, viæ plenæ, viæ planæ. Rectæ sine errore, quia ducunt ad vitam. Pulchræ sine sorde, quia docent munditiam. Plenæ multitudine, quia totus iam mundus est intra Christi sagenam. Planæ sine difficultate, quia donant suauitatem: iugum enim eius suaue est, & onus eius leue.*

ET OSTENDIT ILLI REGNVM DEI] Cùm scilicet Iacob, vt dicitur Genes. 28. 12. *vidit in somnis scalam stantem super terram, & cacumen illius tangens cælum: angelos quoque ascendentes & descendentes per eam, & Dominum innixum scalæ dicentem sibi*, &c. *Benedicentur in te & in semine tuo cunctæ tribus terræ, & ero custos tuus quocumque perrexeris.* Qua visione significabatur Deum curare res Iacob, eumq́ue singulari sua prouidentia per angelos ducturum in Mesopotamiam, indeq́ue saluum reducturum in Chanaan. *Regnum Dei* ergo vocat cælum, in quo scalæ innixus cõsistebat Deus: Deus enim in cælo regnat, regitq́ue omnia cælo subiecta per angelos. Scala ergo hæc erat symbolum regnantis & regentis omnia Dei. Vnde rursus *ostendit illi regnum*, id est regimen Dei, q.d. Ostendit ei modum regendi Dei, quo scilicet Deus è cælo sua prouidentia, per angelos euntes & redeuntes, subiectum hunc mundum regit & administrat. Hinc Iacob ait: *Quàm terribilis est locus iste! non est hic aliud, nisi domus Dei, & porta cæli.* Vnde & locum vocauit *Bethel*, id est domus Dei. Quocirca nonnulli putant tunc Iacobo à Deo reuelatum fuisse suam prædestinationem, & electionem ad cælestem gloriam. Vide dicta Genes. 28. Hinc Arabicus vertit, *fecit illum hereditare regnum Dei.*

Allegor. S. August. serm. 79. de Temp. *Scala*, inquit, *ad cælos attingens, crucis figuram habuit. Dominus innixus scalæ, Christus crucifixus ostenditur. An-*

geli ascendentes & descendentes per eam, Apostoli & Apostolici viri, & omnes doctores Ecclesiarum intelliguntur: ascendentes, quando perfectis perfecta prædicant; descendentes, quando paruulis & imperitis simplicia quæ intelligere possint, insinuant.

Tropolog. S. Bernard. loco iam citato: *Et ostendit illi regnum Dei. Regnum*, ait, *Dei conceditur, promittitur, ostenditur, percipitur. Conceditur in prædestinatione, promittitur in vocatione, ostenditur in iustificatione, in glorificatione percipitur. Vnde est illud: Venite benedicti Patris mei, percipite regnum Dei. Sic enim ait Apostolus: Quos prædestinauit, hos & vocauit; & quos vocauit, illos & iustificauit; quos autem iustificauit, illos & magnificauit. In prædestinatione est gratia, in vocatione potentia, in iustificatione lætitia, in magnificatione est gloria.*

ET DEDIT ILLI SCIENTIAM (græcè γνῶσιν, id est cognitionem) SANCTORVM] in neutro genere, id est rerum sanctarum; vel *sanctorum*, scilicet mysteriorum Dei: Iacob enim in illa visione scalæ, quasi in raptu mentis illuminatus à Deo, multa cognouit diuina mysteria, præsertim Dei prouidẽtiam, quam habet erga suos, concernentia. Vnde tunc ei, id est posteris eius, à Deo promissa est possessio terræ Chanaan, filiorum ac nepotum propagatio, imò Christus ex semine eius nasciturus, qui benedicturus erat omnes gentes, vt patet Genes. 28. 13. Quare Iacob hac reuelatione excitatus fuit ad pietatem, sanctitatem, atque ad Deum toto corde amandum & colendum. Vnde ibidem altare Deo erexit, illique votum decimarum nũcupauit, ac locum vngendo oleo Deo consecrauit, vocauitque *Bethel*, id est domus Dei, vbi proinde posteri Deum magna veneratione coluerunt. Hinc Syrus vertit, *dedit illi scientiam veritatis*, id est veræ iustitiæ, religionis & sanctitatis.

Scientia sanctorum, quæ?

Morał. disce *scientiam sanctorum* esse scientiam practicam, qua quis studet Deo per omnia seruire & placere. Hęc enim est scientia, non mundanorum, non politicorũ, non etiam philosophorum, nec Theologorum, sed *sanctorum*, quam primitus docuit Ioannes Baptista, qui à Deo missus est, *vt conuertat corda patrum in filios, & incredulos ad prudentiam iustorum, parare Domino plebẽ perfectam*, Lucæ 1. 17. Audi S. Bernard. loco iam citato: *Scientia sanctorum est, hîc temporaliter cruciari, & delectari in æternum. Et in contrarium scientia malorum relabitur. Alia est scientia mundi, quæ docet vanitatem; & alia scientia carnis, quæ docet voluptatem. Illa tamquam pater, ista tamquam mater nobis est. Sicut [illegible] mater filio suo semper optat quietem, & omnem prorsus [illegible]rem claudit à filio suo: sic caro incrassata, impinguata, dilatata recalcitrat, nec minimis saltem digitis patitur se contingi. Et sicut pater vult filium suum huc illúcque discurrere, vt addiscat vnde aliquando magnificetur: sic & mundus vult hominem multis laboribus intricari, vt habeat vnde superbiat, vnde infletur, & desipiat de vanitate in idipsum.*

HONESTAVIT ILLVM IN LABORIBVS] Græcè, ἐυπόρισεν αὐτὸν ἐν μόχθοις, id est, *ditauit eum in ærumnis*, vel *per ærumnas*, & molestos labores, quos Iacob per quatuordecim annos subiuit pascendo greges Laban, vt Rachele vxore potiretur: sed per hos labores valdè ditatus est quibus æquè ac prolibus, vberemque prouentum honoris æquè ac sobolis adeptus est. Sic sæpè *honestas* in Script. sumitur pro opulentia. *Honestas* enim dicitur, quasi *honoris status*, vt aiunt Iurisconsulti; honorem autem conciliant opes: diuites enim ab omnibus coluntur & honorantur.

ET COMPLEVIT LABORES ILLIVS] Græcè, ἐπλήθυνε, id est, *multiplicauit*, hoc est, multiplici mercede & fructu compensauit labores illius, dum scilicet greges Iacob præ gregibus Laban, copiosa fœtura & prouentu adauxit & multiplicauit. Sic igitur Deus labores Iacobi, qui primis annis steriles & fructu vacui videbantur, posteriori tempore magnis ouium opumque incrementis cumulauit, Genes. 30. 43. & c. 31. 9.

Tropolog. & mysticè, Ecclesia in officio Eccles. hæc adaptat sanctis Confessoribus & Martyribus. Vnde S. Bonauent. censet hîc notari insignia sex beneficia, quę Deus iustis & Sanctis confert. Primum est, iustificare; id notat vox *iustum*: Secundum, deducere in profectu conuersationis: Tertium, ostendere regnum in gratia vel secreto contemplationis: Quartum, dare scientiam Sanctorum, instruendo in agnitione diuinæ voluntatis: Quintum, honestare in laboribus, ditando meritis: Sextum, complere labores, tribuendo præmium cum perseuerantia. *Sex dona iustorum.*

Accedit S. Bernard. loco iam citato: *Et complexit*, inquit, *labores illius, vel illic in perseuerantia, vt vsque ad finem iustitiam non relinquat; vel illic in gloria, vt gaudeat in æternum. Felix vtraque completio, cùm & hîc moritur iustus plenus dierum, & illic oritur in plenitudine dierum: vtrobique plenus, & hîc gratia, & illic gloria, quia gratiam & gloriam dabit Dominus.* Beatus ergo est is, cui Deus multiplicat labores & dolores; sic enim & multiplicat eorum fructus ac coronas.

IN FRAVDE CIRCVMVENIENTIVM ILLVM AFFVIT ILLI] Græcè, ἐν πλεονεξίᾳ κατιχνύντων αὐτὸν παρέξη, id est, *in auaritia iniqua & fraudulenta* (Complut. *in superioritate*) *inualescentium*, vel *praualẽtium, illi astitit*. πλεονεξία enim est plus habendi acquirendique cupiditas immodica, auaritia, quæ sibi partem iusto maiorem præcidit, improba alieni cupiditas, & vitium eius, qui in omni re præcipuum quippi ãhabere vult, ita dicta à πλέον ἔχειν, id est à plus habendo, quàm ius postulet aut permittat, cùm scilicet quis fraudatis aliis, plus sibi vsurpat, quàm par est. Vnde à Cicerone vocatur *fraudatio & circumscriptio*. Sic Laban hîc fuit fraudator & circumscriptor Iacobi. Sensus enim est q.d. Cùm Iacob à Laban socero, & filiis seruisque eius per auaritiam & fraudem opprimeretur, sapientia & Deus affuit Iacobo, fecitque vt fraus hæc in eius bonum cederet, eumque locupletaret. Vnde sequitur, *Et honestum fecit* (græcè, ἐπλούτισεν, id est ditauit) *illum*. Historia narratur Genes. 31. v. 6. & seq. Vide ibi dicta. VERS. 11.

CVSTODIVIT ILLVM AB INIMICIS, ET A SEDVCTORIBVS (græcè, ἐνεδρευόντων, id est insidiatoribus) TVTAVIT ILLVM] Scilicet à Laban socero, qui Iacob fugientem cum vxoribus ac filiis insecutus est: dixit enim illi Deus in somniis, *Caue ne loquaris cõtra Iacob quidquã durius*. Ab Esau quoque, qui illi insidiabatur; tum etiam à Chananæis, à quibus in magno periculo fuit, ne penitus cum vniuersa familia deleretur, cùm Simeon & Leui filij eius furore perciti, ob sororem VERS. 12.

Dinam

Dinam à Sichem violatam, Sichimitas omnes crudelissimè occiderunt, Genes. 34. à quibus periculis sapientia eum tutata est.

ET CERTAMEN FORTÈ DEDIT ILLI VT VINCERET, ET SCIRET QVONIAM OMNIVM POTENTIOR EST SAPIENTIA] Syrus, *& in forti certamine iustificauit eum*; Arabicus, *& gubernauit illum ingruente ei forti certamine, vt sciat quòd bonus cultus* (id est pietas & deuotio) *factus est fortior omnibus rebus*; græcè, ἀγῶνα ἰσχυρὸν ἐβράβευσεν αὐτῷ, id est, *agonẽ durum subire & vincere dedit illi*; Varabl. *obeundum ei arduum certamen constituit.* Vbi nota τὸ ἐβράβευσεν, q. d. Sapientia & Deus, quasi brabeuta, instituit & proposuit Iacobo, quasi agonistæ & certatori duram luctam & certamen, æquè ac condigna certaminis victoriæque præmia & brauia; dum scilicet eum obiecit auaritiæ Laban, atque iræ & persecutioni Esau, ac Chananæorum, cæterorumque hostium; dum obiecit ei angelum, cum quo luctans & vincens, ab eo benedictionem omnium bonorum fertilem accepit, ac glorioſum nomen adeptus est: nam colluctator eius angelus, finens se ab eo vinci, nuncupauit eum *Israel*, id est *prævalens* vel *dominans Deo*, Genes. 32. 28. vide ibi dicta. Deus ergo Iacobo cæterisq; suis athletis, ac præsertim Martyribus, durum obiicit agonem & certamen, hoc fine, vt vincant, & victores coronentur, qua de causa idem ipse vires eis suggerit ad vincendum. Hoc enim significat τὸ *vt vinceret*. q. d. Ideò Deus fortia & dura suis obiicit certamina, vt quo durior est lucta, eo glorioſior sit eorum victoria, ac illustriores coronæ & trophæa. Audi S. Bernard. serm. de S. Martino, celebrantem hanc eius vocem: *Domine, si adhuc populo tuo sum necessarius, Non recuso laborem, fiat voluntas tua*: illam enim admirans exclamat: *O verè sanctissimam animam, ô inæstimabilem charitatem, ô obedientiam singularem! Bonum certamen certasti, cursum consummasti, fidem seruasti, de reliquo superest tibi corona iustitiæ, quam reddet tibi Dominus hodie iustus iudex: & adhuc dicis, Non recuso laborem, fiat voluntas tua.* Deinde ipsum cõparat cum Abraham: *Obtulisti planè Isaac, vnicum illum, quem diligis; quod in te est iugulasti, immolasti singulare gaudium tuum pia deuotione, paratus iterum redire in pericula, innouare certamina, denuo subire laborem, sustinere tribulationem, prolongare tentationem, deinde differri adhuc ab illa tanta felicitate, & diu desiderata societate spirituum beatorum, atque in huius mortalitatis arumnas ab ipso introitu gloriæ reuocari: postremò* (quod maximum est) *à Christo tuo peregrinari diutius, si modò ipse voluisset.*

Idem serm. de S. Clemente, qui proximè sequitur, sic ait: *Beato Clementi certamen forte dedit, vt vinceret, & disceret quoniam omnium potentior est sapientia. Vestrum autem certamen quale est, fratres mei? Quotidie vobis suggeritur in cordibus vestris: Frange ordinem tuũ, murmura, detrahe, age remissius, infirmitatem simula, respondе ei qui fortè durius locutus est, vt satisfacias desiderio tuo: nec dicitur cuiquam: Nisi hæc feceris, morieris: sed vt multũ cum difficultate & labore resistes animo tuo: & quis sustineret tanta? Hæc enim intus audire, hæc respondere consueuimus exhortantibus nos, aut foris homini, aut intus Spiritui sancto. Si ergo in huiusmodi certamine periclitamur, si vix resistimus, si interdum etiam succumbimus, quid in illo tam graui certamine faceremus? si iuncis fragilibus cedit infirmitas nostra, quomodo telis resisteret? Videtis quomodo ad nihilum redacti sumus, & sicut solent mulieres aut paruuli pugnantes laudamus alios, pugnare ipsi non possumus.* Considera, quàm forte certamen obierit S. Laurentius in craticula, S. Vincentius in eculeo, S. Sebastianus in scopo, S. Agnes in rogo.

Mysticè, certamen forte est, quo homo vitia debellat, concupiscentiam subiugat, imò suos affectus ac seipsum superat, itaque virtutem ipsam, quin & Deum quasi vincit, sibique deuincit. Magnum est hoc certamen, quo homo Deum insuperabilem superat, ideo tamen superat, quia ipse vult superari, atque à luctante & laborante possideri.

ET SCIRET QVONIAM OMNIVM POTENTIOR EST SAPIENTIA] Pro *sapientia* græcè est εὐσέβεια, id est pietas, religio, Dei cultus, deuotio, vt vertit Arabicus. q. d. Deus forte certamen dedit Iacobo, vt ipse ex eo disceret, quòd omnibus certaminibus, luctis & hostibus fortior sit Dei cultus & religio: hæc enim Deum sibi deuincit & obligat, vt religioſum sui cultorem faciat in omni certamine superiorẽ, victorem & triumphatorem. Hinc liquet, quid toto hoc libro per *sapientiam* intelligatur, nimirum εὐσέβεια, id est verus Dei cultus, per vera officia hominis fidelis Deum timentis, amantis & colentis, qui omnia, quæ Deus iubet, vel sibi grata fore significat, illico magno ardore amplectitur & exequitur, vti dixi initio libri, ac sæpè aliàs toto operis decursu. Intellige hæc de sapientia creata, quæ homini tribuitur. Nam increata in Deo est ipsa eius immensa sapientia & sanctitas, à nobis summa reuerentia & pietate colenda & veneranda, quæ idea est & artifex rerum omnium, tum naturalium, tum moralium, tum supernaturalium, vti dixi cap. 7.

HÆC VENDITVM IVSTVM NON DERELIQVIT, SED Á PECCATORIBVS LIBERAVIT EVM, DESCENDITQVE CVM ILLO IN FOVEAM] Transit à Iacobo patre ad filium Ioseph, quem à fratribus venditum sapientia custodiuit & euexit ad principatum Ægypti. *Peccatores* vocat fratres eius, qui ex inuidia eum occidere cogitabant, sed ad preces Iudæ eum vendiderunt Ismaelitis. Græcè est ἐξ ἁμαρτίας, id est *à peccato*, scilicet adulterij, liberauit sapientia Ioſephum: ad hoc enim illecta eius pulchritudine sollicitabat eum hera, vxor Putipharis; sed sapientia tantam illi dedit castitatem & constantiam, vt responderet: *Quomodo ergo possum hoc malum facere, & peccare in Deum meũ?* Genes. 39. 9. Hinc S. Ambros. lib. de Ioseph. c. 1. *Iure*, inquit, *mirandus* (Ioseph) *qui hoc fecit ante Euangelium, vt læsus parceret, appetitus ignoſceret, venditus non referret iniuriã, sed gratiam pro contumelia solueret: quod post Euangelium omnes didicimus, & seruare non possumus.* Et c. 5. *Ille dominus, qui amantis non excepit faces, qui lenocinantis vincula non sensit, quẽ nulla mortis formido perterruit; qui maluit liber criminis mori, quàm potentiæ criminoſæ eligere consortium. Ille liber, qui turpe credidit vicem gratiæ non referre.* Et post nonnulla: *Itaq; vestem exuit, crimen excussit, & relictis quibus tenebatur exuuiis, spoliatus quidem, sed non nudus aufugit, qui erat tectior indumento pudoris.* Suspicatur noster Lorinus, notari hìc peccatum pæderastiæ, ad quod

VERS. 13.

quod fratres Ioſephum, ob inſignem eius formam, ſollicitarint: vnde ipſe eos apud patrem accuſauit de crimine peſſimo, Geneſ.37.2. vide ibi dicta. Verè S.Auguſt. ſerm.83. de Temp. *Magnus*, inquit, *planè vir* (Ioſeph) *qui venditus ſeruire tunc neſciuit, ingenuam adamatus non redamauit, rogatus non acquieuit, apprehenſus aufugit.* A

DESCENDITQVE CVM ILLO IN FOVEAM] Græcè, *in lacum*, id eſt in ciſternam, in quam fratres eum proiecerant, inquit Hugo. Rurſus *in lacum*, id eſt in carcerem, in quem herus Putiphar eum, ab vxore accuſatum de adulterio, coniecit: vnde per epexegeſin mox explicans ſubdit: *Et in vinculis non dereliquit illum.* Ita paſſim interpretes. Sic Ieremias à Iudæis in lacum cõiectus eſt, quaſi in carcerem, Ierem.37.15. & c.38. v.6. & ſeq. Diſce hîc non timere carceres, cruces, ærũnas quaslibet pro Deo, quia Deus ad illas tecum deſcendit, illas tecum ſubit & ſuperat, iuxta illud: *Cum ipſo ſum in tribulatione*, pſal. 90. Et, *Si ambulauero in medio vmbræ mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es*, pſal.22. Et illud: *Deus in medio eius, non commouebitur*, pſal.45.6. vbi S. Auguſt. *Sæuiat*, inquit, *mare, conturbentur montes, Deus in medio eius, non commouebitur.* Vide S.Bernard. epiſt.42. vbi inter alia ait: *Ipſam denique ſi neceſſe eſt intrare gehennam, ſecurus medias penetrans flammas læta decantet conſcientia: Et ſi ambulauero in medio vmbræ mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es.* B

VERS.14. ET IN VINCVLIS NON DERELIQVIT ILLVM, DONEC AFFERRET ILLI SCEPTRVM REGNI, ET POTENTIAM ADVERSVS EOS QVI EVM DEPRIMEBANT: ET MENDACES OSTENDIT, QVI MACVLAVERVNT ILLVM, ET DEDIT ILLI CLARITATEM ÆTERNAM] Vide hîc potentiam & beneficentiam ſapientiæ, quæ Ioſepho vincula conuertit in ſceptra, compedes in ſtolam byſſinam, catenas in torquem aureum, carcerem in ſolium regium. Pro *ſceptrum* græcè eſt *ſceptra*, quæ vox notat multiplex & omnigenum Ioſephi imperium in Ægypto: Pharao enim eum euexit, vt eſſet omnium, quoad omnia in tota ſua ditione gubernator & princeps, adeoque regis quaſi rector & rex: quare etſi non regio nomine, regia tamen dignitate & poteſtate eum ornauit. Nam, vt dicitur Geneſ. 41.42. *tulit annulum de manu ſua, & dedit eum in manu eius, veſtiuitq; eum ſtola byſſina, & collo torquẽ auream circumpoſuit, fecitq; eum aſcendere ſuper currum ſuum ſecundum, clamante præcone, vt omnes coram eo genu flecterent, & præpoſitum eſſe ſcirent vniuerſi Ægypti.* C

Labor eſt via ad gloriam.

Moraliter, diſce ex Ioſepho labores & cruces, certam eſſe viam ad gloriam & regnum: dum ergo in iis verſaris, eosque ſuperas, certus eſto de victoria, triumpho & gloria, quem tibi adornat Chriſtus, qui in te, & pro te certat & vincit. Audi S.Bernard. ſerm.47. in Cant. *Vtrumque es mihi Domine Ieſu, & ſpeculum patiendi, & præmium patientiæ*, ſeu, vt paulò antè dixerat: *Pugnantis forma, & gloria triumphantis. Tu doces manus meas ad prælium, exemplo virtutis tuæ: tu caput meum poſt victoriam tuæ coronas præſentia maieſtatis: ſiue quia pugnantem te ſpecto, ſiue quia te expecto non ſolùm coronantem, ſed etiam coronam. in vtroque mirabiliter tibi me allicis, vterque funis vehementiſſimus ad trahendum.* Et S.Ambroſ. lib.de Ioſeph c.5. *Non turbentur*, inquit, *innocentes, cùm falſis criminibus appetuntur, cùm oppreſſâ iuſtitiâ traduntur in carcerem. Viſitat Deus & in carcere ſuos, & ideo ibi eſt plus auxilij, vbi eſt plus periculi. Sed quid mirum, ſi viſitat Deus in carcere poſitos, qui ſeipſum in ſuis in carcere incluſum memorauit? In carcere, inquit, eram, & non veniſtis ad me*, Matth.25. v.43. Et Philo lib. de Ioſeph: *Iam locus*, inquit, *non tam carcer erat, quàm diſciplinæ meditatorium.* Vnde S.Cyprian. lib.4. epiſt.1. ad Martyres ex veteri editione: *O beatum*, inquit, *carcerem, quem illuſtrauit veſtra præſentia! O tenebræ ſole ipſo lucidiores, vbi conſtituta ſunt Dei templa?* Quin & Seneca Conſol.ad Albinam: *Carcerem*, ait, *intrauit Socrates, ignominiam ipſi loco detracturus: neque enim poterat carcer videri, in quo Socrates erat.* D

ET POTENTIAM ADVERSVS EOS QVI EVM DEPRIMEBANT] Græcè, καὶ ἐξουσίαν τυραννούντων αὐτὸν, id eſt, *& potentiam eorum*, id eſt, *in eos, qui eam tyrannicè exercebant contra ipſum.* Τὸ enim τυραννούντων duo ſignificat: Primum, *qui dominabantur ei*; Secundum, *qui tyrannizabant eum*, id eſt qui tyrannidem in eum exercebant, qui tyrannicè eum opprimebant: Ioſeph enim factus Ægypti princeps à fratribus, qui eum tyrannicè vendiderant, adoratus eſt. Idem heram ſuam & herum Putipharem (ſi adhuc in viuis erant) eiusque famulos & adminiſtros, qui eum de adulterio accuſarant & in carcerem compegerant, ſibi ſubiectos habuit.

ET MENDACES OSTENDIT, QVI MACVLAVERVNT ILLVM] Græcè, τὰς μωμησαμένας αὐτὸν, id eſt qui eum accuſarant, criminati erant, falſoque adulterij inſimularant. Horum enim falſitatem & mendacium oſtendit Primò, per inſignem caſtitatem & ſanctimoniam Ioſephi, quæ adeò in vultu, geſtibus & actibus omnibus elucebat, vt videretur angelus quidam terreſtris. Secundò, per donum prophetiæ, ob quod à Pharaone euectus eſt ad principatum: hoc enim donum non niſi caſtis datur. Tertiò, aliis indiciis & ſignis, quæ tacet Script. Putiphar cognouit vxoris mendacem accuſationem, & Ioſephi innocentiam. Fortè etiam ipſa vxor virtutem Ioſephi admirata, vel coacta à Deo, facti pœnitens crimen & criminationem ſuam falſam confeſſa eſt, vti aliàs ſæpè accidit, Deo cogente falſos accuſatores, præſertim in crimine fornicationis, falſitatem ſuam aperire & confiteri, cuius rei paſſim extant exempla in Vita S.Marinæ, S.Eugeniæ, S. Irenes Luſitanæ, &c.

ET DEDIT ILLI CLARITATEM (græcè, δόξαν, id eſt gloriam) ÆTERNAM] Ioſeph enim in Ægypto ac per totum orbem tantum nomen obtinuit, vt vocaretur Saluator mũdi, Geneſ. 41. v.45. Eiuſdem virtus & gloria etiamnum perennat, & perennabit in omne æuum. Anagog. gloriam felicitatis æternę in cęlo adeptus eſt Ioſeph. Ita S. Bonauent. qui & Tropol. in ſex iuſtis hucuſque recenſitis, notat ſex tentationum ſpecies & modos, à quibus eripit ſapientia, iuxta illud Iob 5.19. *In ſex tribulationibus liberabit te, & in ſeptima non tanget te malum.* Adam vel Eua ſunt à diabolo liberati: Noë à fomite, quo corrupta erat omnis caro: Abraham ab interna ſuperbia, cuius exemplum turris ædificatores præbebant: Lot ab externo prauo exemplo, & improba ſollicitatione Sodomitarũ: Iacob à dolis ac inimicitiis: Ioſeph

ab

ab aduersitatibus mundi. Rursum notat inimicum triplicem, diabolum, carnem, mundum, quos adumbrabant tres hostes Salomonis, variis nos modis adoriri. Nam diabolus aggressus est primos parentes visibiliter; Abraham inuisibiliter. Carnis tentatio secundùm naturalem vsum obiecta est Noë; Lot contra naturam. Mundus fraudibus egit cum Iacob; vi atque sæuitia cum Ioseph.

Hucusque exempla sapientiæ recensuit ex Genesi, quod sequitur petitum est ex Exodo.

VERS. 15. HÆC POPVLVM IVSTVM, ET SEMEN SINE QVERELA (græcè, ἀμεμπτον, id est irreprehensibile, inculpatum) LIBERAVIT A NATIONIBVS, QVÆ ILLVM DEPRIMEBANT] Græcè, θλιβόντων, id est *affligebant*, tribulabant, stringebant, elidebant. q. d. Sapientia liberauit Israel, putà Hebræos, ex Ægypto duce Mose, cùm Ægyprij eumdem opprimerent. Lege Exodi cap. 1. & seq. Hebræos vocat *populum iustum*; græcè ὅσιον, id est *sanctum* & inculpatum: Primò, ob Dei vocationem & electionem; quia Deus Hebræos ex omnibus gentibus selegerat sibi in populum, id est in Synagogam & Ecclesiam, vt ab eo sacrificiis & legibus à se sancitis coleretur. *Sanctum* ergo, id est fidelem & Dei cultui deputatum: item *sanctum*, id est sanctorum patriarcharum stirpem & posteritatem. Nam *si delibatio sancta est, & massa; & si radix sancta, & rami*, inquit Apost. Rom. 11. 16. Sic Apostolus initio Epistol. Romanos, Corinthios, Ephesios, &c. vocat sanctos, quia vocati erant ad Dei fidem, cultum & sanctitatem. Vnde & Ecclesia dicitur sancta. Secundò, quia inter priscos primosque Hebræos multi erant sancti, vt Abraham, Isaac, Iacob, Ioseph, Moses, Iosue, & ceteri, qui à Pharaone opprimebantur. Oppressio enim facit sanctos, cogitque ad Deum confugere: vnde non legunt Hebræi in Genesi & Exodo coluisse idola, vsque ad exitum ex Ægypto, cùm in Sina absente Mose fabricarunt & adorarunt vitulum aureum, Exodi 32. Sic Ecclesia dicitur sancta, quia multi in ea sunt sancti, etsi plures sint impij. A potiori enim & digniori parte res denominatur.

VERS. 16. INTRAVIT IN ANIMAM SERVI DEI (Mosis) ET STETIT CONTRA REGES HORRENDOS IN PORTENTIS ET SIGNIS] Græcè, *restitit regibus terribilibus per miracula & signa. Reges* vocat regem Pharaonem, qui vnus licèt, suo tamen fastu, tyrannide, dolo & fraude multiplici, erat instar multorum. Sic de Dauid vnum Goliath necante cecinerunt: *Percussit Saul mille, & Dauid decem millia*, 1. Reg. 18. 7. Et Nicetas in orat. 40. Nazianz. *Aduersus spiritualem Goliath strenuè ac fortiter pugna*, inquit, *atque multiplices illius vires & machinas, velut chiliadas quasdam & myriadas in partem redige.* Est enallage frequens Hebræis, præsertim poëtis. Notat decem plagas Pharaoni & Ægypto inflictas à Deo per Mosen, quibus eum coëgit dimittere Hebræos. vide dicta Exodi 7. & seq. Deus enim animam Mosi possidebat, per eumque omnia loquebatur, iubebat & operabatur tam mira & portentosa.

VERS. 17. ET REDDIDIT IVSTIS (Hebræis, fidelibus Dei cultoribus) MERCEDEM LABORVM SVORVM] Seruierant Hebræi Ægyptiis in operibus agriculturæ & fabricis, sed debita mercede eos defraudarant Ægyptij: hanc ergo iubente Deo sibi recompensarunt Hebræi, spoliando Ægyptios: quare hoc spolium, non tam spolium fuit, quàm iusta debitaque laborum & iniuriarum merces. Acceperunt enim mutuo vasa aurea & argentea, vestes aliasque res pretiosas ab Ægyptiis, quas numquam reddiderunt, sed exeuntes ex Ægypto secum ea detulerunt. vide dicta Exodi 12. 36.

ET DEDVXIT ILLOS IN VIA MIRABILI, ET EVIT ILLIS IN VELAMENTO DIEI, ET IN LVCE (græcè, εἰς φλόγα, id est *in flammam*) STELLARVM PER NOCTEM] Syrus, *& deduxit eos per mare rubrum terribile, & deambulare eos fecit per aquas fortes, & fuit illis in tabernaculum per diem, & pro luce stellarū in nocte*; Arabicus, *& deduxit eos per viam mirabilem, & facta est illis in die lux, & noctu pro ortu stellarum splendor.* Notat iter Hebræorum per desertum in Chanaan, quod sanè fuit mirabile multis titulis. Deus enim omnes Hebræos, quorum numerus ascendebat ad tres milliones, hue tricies centena millia hominum, per 40. annos aluit in deserto arido & sterili cibo cælesti, putà manna, ac aqua è petra scaturiente potauit, atque vestes omnium seruauit incorruptas, imò fecit, vt vestes cum pueris crescerent; conseruauit eos ab omni iniuria aëris, & incursu hostium; dedit eis columnam ignis & nubis, quæ velut dux iter præiret, ducente eam angelo, putà S. Michaele, qui olim Synagogæ, nunc Ecclesiæ est, custos & præses. Vnde quocumque mouebatur columna, eò iter intendebant castra Hebræorum: vbicumque verò consistebat columna, ibi castra figebant & ipsi. Porrò hæc columna per diem opaca erat vt nubes, vt Hebræos protegeret à radiis & æstu solis; per noctem verò splendida vt lux, vt in tenebris lumen eis præberet. Fuit ergo eis *in velamento diei*; græcè, *in velamentum per diem*, quia columna hęc, cùm iter agerent, per diem expandebat se, vt ait Nyssenus, & quasi aliam nubem, quæ tota Hebræorum castra obumbraret, & cõtra radios solis obuelaret, ex se spargebat: noctu verò contrahebat se, lucebat vt stella, imò vt stellarũ congeries & multitudo. Vnde fuit eis *in luce*, id est pro luce & splendore, *stellarum*, vel, vt græcè est, *in flammam siderum*: coruscabat ergo hæc flamma in columna, sicut lux flammea Hesperi, aut sicut fax flammea in Pharo, vt à totis Hebræorum castris eminus videri posset. quod difficile fuisset in igne; ignis enim obscuriùs & hebetiùs lucet. vide dicta Exodi 13. v. 21. & Numer. 9. 15. & seq.

Miracula Dei in deserto.

Miracula columnæ.

Mysticè, mira est Dei via, modus & ratio electos suos in huius vitæ desertò, per tot casus, insidias, pericula, hostes, ærumnas, labores, tentationes, cruces, martyria deducit ad terram viuentium eis promissam in cælis. Huius itineris dux est columna ignis & nubis, id est Spiritus sanctus, qui Sãctos in dubiis illuminat, vt lux; in aduersis & ardore tentationis obumbrat, refrigerat & protegit, vt nubes; in tepore & frigore pusillanimitatis accendit & inflammat, vt ignis & flamma. Consideret quisque iustus & religiosus modos & vias, quibus per omnem vitam Dei sapientia & prouidentia eum in via iustitiæ deduxit, seruauit, promouit; & miras agnoscet, admirabitur & obstupescet, immensasq; Deo gratias aget. Id faciunt Beati in cælo, vbi clarè vident

dent pericula plurima salutis in quæ incurrerunt, quæque Dei prouidentia salui & incolumes euaserunt, ideoque perennes Deo laudes canunt.

VERS. 18. TRANSTVLIT (græcè διεβίβασεν, id est traiecit, transmisit, traduxit) ILLOS PER MARE RVBRVM, ET TRANSVEXIT ILLOS PER AQVAM NIMIAM] Loquitur de transitu Hebræorum per mare rubrum, non quòd ipsi supra aquas maris ambularint, vt vult R. Samuel Marochianus libr. de Aduentu Messiæ ca. 15. sed quòd Deus per Mosem virga percutiens mare rubrum illud diuiserit; ita vt per siccum eius alueum illæsi transirent. Historia narratur Exodi ca. 14. Vnde Vatabl. vertit, *dedit eis transitum per mare rubrum, & per aquas plurimas traduxit eos.*

VERS. 19. INIMICOS AVTEM ILLORVM DEMERSIT IN MARE] Dum, postquam mare sicco pede transiissent Hebræi, Deus aquas maris in suum alueum reuoluit, iisque insequentes Ægyptios cum Pharaone obruit & submersit, Exod. 14.

ET AB ALTITVDINE INFERORVM EDVXIT ILLOS] Vatabl. vertit, *vndis autem obruit hostes eorum, & imas profundi scatebras in eos emisit*; meliùs alij, *ex profunditate abyssi ebullire*, id est æstu maris impellente ascendere, *fecit illos*. quod Hugo, Lyran. Dionys. & alij intelligunt de Hebræis. q.d. Deus Hebræos descendentes in alueum siccum maris rubri quasi in abyssum, inde eos incolumes ascendere fecit & eduxit. Simili enim modo ait Ecclesiast. c. 51. 7. se eductum à Deo *de altitudine ventris inferi*. Meliùs Cantacuzenus, Iansen. & alij exponunt de Ægyptiis. q.d. Deus Pharaonem & Ægyptios in mare rubrum quasi in abyssum & voraginem profundissimam iam demersos & suffocatos, rursum æstu maris in superficiem eius egurgitauit, & velut despumauit in littus, vt ibi eorum arma & spolia diriperent Hebræi, vti dixi Exodi 14. 31. & hîc sequitur. Hoc enim significat Græcum ἀνέβρασεν, id est effertbuit, exæstuauit, æstuando expulit, æstu & agitatione eiecit, egurgitauit: vnde ἀναβράσεις vocantur æstuaria, hoc est fossæ, siue concauitates marinis aquis ex inundatione pelagi refertæ, per quas in mediterranea instar fluuiorum nauigantes ascendunt ad vicina, præsertim oppida. Idem accidisse testatur Iosephus lib. 2. Antiquit. c. vlt. & Philo lib. de Vita Mosis, nimirum Ægyptios mari rubro mersos, vi ventorum & fluctuum eiectos in littus, vt de eorum cæde victores exultarent Hebræi, eorumque spolia diriperent. Hoc est quod subdit:

[illegible]Ò IVSTI (fideles Hebræi) TVLERVNT SPOLIA IMPIORVM] Ægyptiorum iam mari rubro mersorum, & vi fluctuum in littus eiectorum. Vnde Iosephus li. 2. c. vlt. asserit, altera post submersionem die, cùm æstus & ventus arma Ægyptiorum in littus expulisset, Mosen ea collegisse, & in Hebræos viritim distribuisse. Hîc impletum est illud Prouerb. 13. 22. *Custoditur iusto substantia peccatoris*. Ex hoc loco probat S. Augustinus epist. 48. ad Bonifacium, hæreticos iustè posse puniri priuatione bonorum, eaque transcribi ad fideles Orthodoxos.

VERS. 20. ET DECANTAVERVNT DOMINE NOMEN SANCTVM TVAM, ET VICTRICEM MANVM TVAM LAVDAVERVNT PARITER] Græcè est ὕμνησαν, id est hymnum cecinerunt. Pro *victricem*, græcè est ὑπερμάχουτα, id est superpugnacem, id est pugnacissimam, fortissimam, bellicosissimam. Pro *pariter*, græcè est ὁμοθυμαδὸν, id est vno animo, vno ore, communi omnium consensu, vnanimi omnium voce & consonantia; vnaniminter concinentibus omnibus, viris, mulieribus & pueris. Cecinerunt enim Deo carmen eucharisticum, quo triumphâtes Deum victoriæ tantæ de Pharaone merso auctorem, omnes vnanimiter collaudarunt, viri quidem omnes præeunte & præcinente Mose, feminæ verò præcinente Maria sorore Mosis: *Cantemus Domino, gloriosè enim magnificatus est: equum & ascensorem deiecit in mare*, &c. Exodi 15. 1. & seq.

VERS. 21. QVONIAM SAPIENTIA APERVIT OS MVTORVM, ET LINGVAS INFANTIVM FECIT (græcè, ἔθηκε, id est *posuit*) DISERTAS] q.d. Sapientia Hebræorum, qui priùs obsessi à Pharaone præ metu videbantur muti, & infantes elingues, ac hîscere non audebant, mersis Ægyptiis, animos laxauit, oraq; resoluit, vt epinicion iam liberè, disertè & alacriter Deo canerent. Rursum nihil obstat, inquit noster à Castro, verba *mutorum & infantium* propriè accipere, ac affirmare pueros balbutientes & adhuc infantes, simul cum parentibus & ceteris viris ac feminis, laudes quoque cecinisse gratulatorias, cùm infantium maximè loquelis delectetur Deus: nam *ex ore infantium & lactentium perfecit laudes, propter inimicos suos & vltores*, psal. 8. Sic & Dionys. Carthus. opinatur forsitan aliquos naturaliter mutos, tunc supernaturaliter loquendi canendique vsum recepisse, ac in nonnullis infantibus anticipatum fuisse linguæ vsum.

Mysticè, Ecclesia in Officio Eccles. totum hoc caput adaptat Confessoribus & Martyribus, ac appositò sensu de iisdem illud explicat Dionys. Carthus. & interpolatè Hugo.

CAPVT

CAPVT VNDECIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Prosequitur sapientiæ paternam prouidẽtiam erga Hebræos post exitum ex Aegypto, ac eamdem per antitheſin comparat cum vindicta, quam eadem sapientia inflixit Aegyptiis. Vnde Primò, celebrat miraculum aquarum è petra iussu Dei scaturientium, ad leuandam sitim Hebræorum, illudq; opponit miraculo, quo Deus aquas Aegypti vertit in sanguinem, ad potandum puniendumq; Aegyptios, qui pueros Hebræorum occiderant. Secundò, v. 19. docet Deum puniuisse Aegyptios per viles bestias, vt ranas, muscas, serpentes, quos antea ipsi coluerant quasi deos, vt eorum superbiam castigaret, & suam potentiam ostenderet. Denique v. 21. ostendit miram Dei clementiam, qui cùm sua omnipotentia potuisset solo nutu afflare & annihilare Aegyptios, modicè tamen per exilia & vilia animalia eos castigarit, vt conuerterentur ad pœnitentiam, & veniam impetrarent: Omnia enim, *inquit*, in mensura, & numero, & pondere disposuisti.

1. DIrexit opera eorum in manibus prophetæ sancti. 2. Iter fecerunt per deserta, quæ non habitabantur: & in locis desertis fixerunt casas. 3. Steterunt contra hostes, & de inimicis se vindicauerunt. 4. Sitierunt, & inuocauerunt te, & data est illis aqua de petra altissima, & requies sitis de lapide duro. 5. Per quæ enim pœnas passi sunt inimici illorũ, à defectione potus sui, & in eis, cùm abundarent filij Israel, lætati sunt; 6. per hæc, cùm illis deesset, benè cum illis actum est. 7. Nam pro fonte quidem sempiterni fluminis, humanum sanguinem dedisti iniustis. 8. Qui cùm minuerentur in traductione infantium occisorum, dedistis illis abundantem aquam insperatè, 9. ostendens per sitim, quæ tunc fuit, quemadmodum tuos exaltares, & aduersarios illorum necares. 10. Cùm enim tentati sunt, & quidem cum misericordia disciplinam accipientes, scierunt quemadmodum cum ira iudicati impij tormenta paterentur. 11. Hos quidem tamquam pater monens probasti: illos autem tãquam durus rex interrogans condemnasti. 12. Absentes enim & præsentes similiter torquebantur. 13. Duplex enim illos acceperat tædium, & gemitus cum memoria præteritorum. 14. Cùm enim audirent per sua tormenta benè secum agi, commemorati sunt Dominum, admirantes in finem exitus. 15. Quem enim in expositione praua proiectum derisérunt, in finem euentus mirati sunt, non similiter iustis sitientes. 16. Pro cogitationibus autem insensatis iniquitatis illorum, quòd quidam errantes colebant mutos serpẽtes, & bestias superuacuas, immisisti illis multitudinem mutorum animalium in vindictam: 17. vt scirent, quia per quæ peccat quis, per hæc & torquetur. 18. Non enim impossibilis erat omnipotens manus tua, quæ creauit orbem terrarum ex materia inuisa, immittere illis multitudinem vrsorum, aut audaces leones, 19. aut noui generis ira plenas ignotas bestias, aut vaporem ignium spirantes, aut fumi odorem proferentes, aut horrendas ab oculis scintillas emittentes: 20. quarum non solùm læsura poterat illos exterminare, sed & aspectus per timorem occidere. 21. Sed & sine his vno spiritu poterant occidi persecutionẽ passi ab ipsis factis suis, & dispersi per spiritum virtutis tuæ: sed omnia in mensura, & numero, & pondere disposuisti. 22. Multum enim valere, tibi soli supererat semper: & virtuti brachij tui quis resistet? 23. Quoniam tamquam momentum stateræ, sic est ante te orbis terrarum, & tamquam gutta roris antelucani, quæ descendit in terram. 24. Sed misereris omnium, quia omnia potes, & dissimulas peccata hominum propter pœnitentiam. 25. Diligis enim omnia quæ sunt, & nihil odisti eorum quæ fecisti: nec enim odiens aliquid constituisti, aut fecisti. 26. Quomodo autem posset aliquid permanere, nisi tu voluisses? aut quod à te vocatum non esset, conseruaretur? 27. Parcis autem omnibus: quoniam tua sunt Domine, qui amas animas.

ERS. 1. DIREXIT OPERA EORVM IN MANIBVS PROPHETÆ SANCTI] Mosis. Pro *direxit* græcè est εὐόδωσεν, id est bene direxit, bona via duxit, prosperauit, fecit vt felices exitus haberent opera & itinera Hebræorum in deserto, per spatium quadraginta annorum. *In manibus*, id est per ductum, actionem, directionem & gubernationẽ Mosis, ac, vt verbo dicam, per Mosen velut Dei ministrum & instrumentum. Manus enim est instrumentum instrumentorum:

Cornel. in Sapient.

vnde in Script. causam instrumentalem designat. Sic in Prophetis sæpè dicitur: *Factum est verbum Domini in manu Aggæi Prophetæ, Isaiæ, Zachariæ*, &c. id est, per Aggæum, Isaiam, Zachariã, qui erant manus, id est instrumentum, putà os, Dei. Prophetia enim propriè fit ore, non manu. *In manu* ergo, hoc est opera & ministerio, Mosis Deus Hebræos feliciter gubernauit, & deduxit per vastas Arabiæ solitudines, vt in deserto arido abũdarent cibo, potu, veste, ceterisque rebus necessariis. Sic in manu Iudæ Machabæi *directa est salus*, id est opera & ductu Iudæ parta est Hebræis victoria, 1. Machab. 3. 6. Salus enim populi pendet à duce, rege, principe bono & sapiente. Sic salus Hebræorum consistebat in Mose, vtpote Propheta, eoque sancto. Felices respubl. & regna, quę reges habent sanctos & sapientes, quales plures hoc æuo habemus, per quos prouidè Deus populos eis subditos benedicit, hæreses profligat, fidem orthodoxam restituit, Ecclesiæ iura & fines propagat. Illi sit laus & gloria. Porrò, quomodo sapientia direxerit opera Hebræorum, explicat dum subdit:

VERS. 2. ITER FECERVNT PER DESERTA QVÆ NON HABITABANTVR, ET IN LOCIS DESERTIS FIXERVNT (malè multi legunt, *fecerunt*) CASAS] Græcè, ἐν ἀβάτοις ἔπιξαν σκηνάς, id est *in inuiis fixerunt tentoria*, putà in Arabia deserta, cuius proinde incolæ, eò quòd non in domibus, sed in tentoriis habitant, dicti sunt Scenitæ, teste Plinio li. 6. 18. & Nomades, eò quòd pascant greges, indeque victitent.

Alludit ad Deuter. 32. 10. *Inuenit eum in terra deserta, in loco horroris & vastæ solitudinis.* Vbi Septuag. vertũt αὐτάρκησεν, id est *sufficientia*, vel *necessaria tribuit ei in deserto, in siti æstus, in terra inaquosa*, id est aquis carente & arida: *in siti æstus*, id est siti æstuosa, siticulosa, & calore solis æstuante & exusta; Aquila, ἐν ἀτάκτῳ, ἀοικήτῳ, ἠφανισμένῃ, id est *in terra inculta, inhabitabili, horroris plena.*

VERS. 3. STETERVNT CONTRA HOSTES, ET DE INIMICIS SE VINDICAVERVNT] Hebræi enim in deserto, duce Deo, hostes permultos iter suum impedientes repulerunt & prostrauerunt, quales fuere Amalecitæ, Exodi 17. Arad rex Chananæus, Numer. 21. 1. Moabitæ, Numer. 25. Madianitæ, Numer. 31. 2. Sehon rex Hesebon, & Og rex Basan, Deuter. 2. 32. & cap. 3. v. 1. & similes.

VERS. 4. SITIERVNT, ET INVOCAVERVNT TE, ET DATA EST ILLIS AQVA DE PETRA ALTISSIMA, ET REQVIES SITIS DE LAPIDE DVRISSIMO] Pro *altißima* græcè est ἀκροτόμῳ, id est *abrupta*, q. d. *ab alto secta*, ideoque *dura*, vt alij vertũt. Alludit ad Deuter. 8. 15. vbi Noster vertit, *de petra durißima*; Septuag. verò, quos more suo sequitur Sapiens, vertunt, ἀκροτόμῳ: erat enim hæc petra sita in alto monte Oreb, qui est iugũ montis Sinai, Exodi 17. v. 6. Quare non est necessum dicere, Nostrum pro ἀκροτόμῳ legisse, ἀκροτάτῃ, id est *altißima*, licèt id opinetur Iansen. *Requies sitis*; græcè, ἴαμα δίψης, id est, *remedium* vel *curatio sitis.* (nam sicut cibus famis, sic aqua sitis remedium & leuamen est) *de lapide duro.* Notat miraculum petræ, quæ per Mosen percussa, Hebræis in deserto sitientibus largissimas fudit aquas, easque lympidissimas & dulcissimas, ait Iosephus, A idque bis; semel in Raphidim & Oreb, Exodi 17. altera vice in Cades, Numer. 20. 11. Tradunt Hebræi, & ex eis Cantacuzenus, petram hanc currui impositam vectamque, comitatam fuisse Hebræos per desertum quocumque pergerent, ac vbique iugi suæ aquæ profluuio eos potasse, idq; videtur innuere Apost. 1. Corinth. 10. 4 *Bibebant autem de spirituali consequente eos petra*; idque ibidem dicere videtur S. Chrysost. Ambrosiaster, Photius apud Oecumen. & S. Thom. qui vel petram ipsam, vel certè riuum aquarum ex petra scaturientem Hebræos secutum innuunt. Verùm id fabulosum videtur, & alius est Apostoli sensus, vt ibidem ostendi. Æque fabulosum est, quod iidem tradunt, Hebræis datas aquas propter merita Mariæ sororis Mosis; columnam B nubis quæ præiret castra, propter merita Aaronis; manna verò propter merita Mosis: quare post mortem Mariæ cessasse aquas; post mortem Aaronis euanuisse columnam; post mortem Mosis defecisse manna: id enim falsum esse liquet ex historia Mosis in Pentateucho, vti ibidem ostendi.

PER QVÆ ENIM POENAS PASSI SVNT INIMICI ILLORVM, A DEFECTIONE POTVS SVI, ET IN EIS, CVM ABVNDARENT FILII ISRAEL, LÆTATI SVNT; PER HÆC, CVM ILLIS DEESSENT, BENE CVM ILLIS ACTVM EST] Vers. 5, 6. Sensus est q. d. Sicut in Ægypto Ægyptij per aquas omnes à Mose versas in sanguinem, siti cruciati sunt; Hebræi verò aquas habentes puras, easque bibentes, lætati sunt: ita & post exitum ex Ægypto, cùm iisdem Hebræis C deessent aquæ in deserto, bene cùm illis actum est, dum petra à Mose percussa largissimas eis profudit aquas. quare per quæ puniti sunt Ægyptij per hæc Hebræi beneficio affecti sunt: aquę enim sanguineæ cruciantes Ægyptios, cùm puræ & largæ datæ sunt Hebræis, eosdem mirè recrearunt in deserto, vti eosdem antè recrearant in Ægypto. Hunc esse sensum liquet ex sequent. & ex Græco, qui sic habet, *per quæ enim cruciati sunt inimici illorũ, per hæc ipsi indigentes beneficium acceperunt.* Noster verò, vt prius hemistichium pleniùs explicaret, addidit: *A defectione potus sui, & in eis, cùm abundarent filij Israel, lætati sunt.* vide historiam Exodi 7. Igitur τὸ *cùm abundarent*, intellige, Hebræi in Ægypto æquis puris & potabilibus, quibus carebant Ægyptij, vtpote aquis versis in sanguinem. Licet noster à Castro id intelligat de D Hebræis aqua è petra elicita à Mose potatis, non in Ægypto, sed in deserto. Sed prius aptius est magisque respondet Græcis, qui totum priorem versum accipiunt de plaga aquarum versarum in sanguinem, quæ contigit in Ægypto, non in deserto, iuxta sensum iam assignatum.

Ægyptij sanguinolenti sanguine potati.

NAM PRO FONTE QVIDEM SEMPITERNI (græcè, ἀενάου, id est perennis, iugiter fluentis) FLVMINIS (Nili) HVMANVM SANGVINEM DEDISTI INIVSTIS] Vers. 7. q. d. Pro aquis Nili dedisti Ægyptiis bibere humanum sanguinem, dum aquas Nili vertisti in sanguinem, Exodi 7. 19. Græcè est, αἵματι λυθρώδει, id est *sanguine cruento*, sanioso, tabido, turbati, scilicet Ægyptij. Malè Isidor. Clarius legens, λυτρώδει, vertit, *redemptorio sanguine*, explicatque de sanguine agni paschalis, qui illitus postibus domorum Hebræorum,

brærorum, eas seruauit intactas ab angelo percutiente primogenita Ægyptiorum; aut de aquis Nili versis in sanguinem: hic enim sanguis signũ erat, Deum velle vlcisci innocentem sanguinem infantium Hebræorum occisorum ab Ægyptiis, ideoque velle eos ex Ægypto liberare & educere.

A

VERS. 8. QVI CVM MINVERENTVR IN TRADVCTIONE INFANTIVM OCCISORVM, DEDISTI ILLIS ABVNDANTEM AQVAM INSPERATE] q.d. Cùm Ægyptij ob aquas versas in sanguinem, indeque consequentem sitim, viribus, vita & numero minuerentur (multos enim necabat, vel sitis, vel potus aquæ sanguine corruptæ, teste Philone & Iosepho) idque iustè, vtpote *in traductione*, græcè εἰς ἔλεγχον, id est ob correptionem & vltionem infanticidij Hebraici. aquis enim sanguineis meritò puniti sunt Ægyptij, qui eas sanguine & morte infantium Hebræorum macularant. Tunc *dedisti illis*, scilicet Hebræis in deserto siti laborantibus, *abundantem aquam*, scatutientem ex petra.

B

Græca significantiùs habent, εἰς ἔλεγχον νηπιοκτόνε διατάγματος, id est *ad redargutionem* vel *exprobrationem infanticidalis edicti*. Aquæ enim sanguineæ reipsa exprobrabant Ægyptiis infanticidia Hebræorum. Vnde Vatabl. vertit, *ad exprobrandũ illis de occidendis infantibus edictum*. Hinc patet nonnullos perperam τὸ *qui cùm minuerentur*, referre ad Hebræos. q.d. Cùm Hebræi ob infanticidia suarum prolium minuerentur numero. Ex Græco enim liquet referendum esse ad Ægyptios eo sensu, quem dedi. Ita Cantacuzenus, Osorius, Vatabl. Iansen. Clarius, à Castro & alij. vide dicta Exodi 7. 20

C

Porrò Interpres noster Græca non ad verbum, sed ad sensum fideliter & clarè reddidit: Græca enim ad verbum sic habent, *pro quidem fonte perenni fluminis sanguine cruento perturbati, in correptionem infanticidalis præcepti dedisti illis abundantem aquam inspératò*. Vbi τὸ Τεταραχθέντες, id est *perturbati*, per hebraismum (Hebræi enim carent casibus: vnde vno casu & terminatione exprimunt omnes) idem est, quod *perturbatis*, vel, cùm perturbarentur & consternarentur Ægyptij, quod Noster vertit, *cùm minuerentur*, animo scilicet, æquè ac viribus, vita & numero.

VERS. 9. OSTENDENS PER SITIM, QVÆ TVNC EVIT, QVEMADMODVM TVOS EXALTARES, ET ADVERSARIOS ILLORVM NECARES] Græcè ἐκόλασας, id est *castigasti*, dum scilicet eos morte mulctasti. q.d. Fecisti vt Hebræi in deserto sentientes sitim, ex eaq; cognoscentes quantum malum sit sitis, inde discerent quàm in eos beneficus fueris, ô Domine, dum eos aquâ è petra miraculosè potasti & exaltasti; hostes verò eorum, putà Ægyptios, siti & aquis sanguineis necasti. Ægyptij enim carent pluuia, quia Ægyptus fœcundatur exundatione & oblimatione Nili. Quocirca Ægyptij Nilum pro deo suo habebant, teste S. Athanas. orat. contra idola, & Plinio lib. 8. c. 46. Vnde illa vetus Nili salutatio: *Iupiter Aegypti Nile*, de qua Rhodiginus lib. 27. c. 6. quare ingens Ægyptiis fuit pœna, cùm Nilus, qui priùs eis dabat messem & vitam, iam sanguine vitiatus eis afferret sterilitatem & mortem.

D

Porrò τὸ *necares* idem est quod *necasses*, & si opus fuisset deinceps necaturus fuisset: nex enim Ægyptiorum per sitim, annum & ampliùs antecessit scaturiginem aquæ è petra datæ Hebræis in deserto. Sapiens enim pulchra antithesi ostendit prouidentiam Dei benignam in pios, & vltricem in impios, per eamdem aquam, licet diuerso tempore exhibitam.

VERS. 10. CVM ENIM TENTATI SVNT, ET QVIDEM CVM MISERICORDIA DISCIPLINAM ACCIPIENTES, SCIERVNT QVEMADMODVM CVM IRA IVDICATI IMPII TORMENTA PATERENTVR] Exaggerat quod dixit. q.d. Cùm Hebræi tentati & afflicti sunt per modici temporis sitim, per eamque misericorditer à Deo castigati in deserto, ex ea didicerunt quanta ira Deus in Ægyptios exarserit, vtpote quos longâ siti afflixit, & tandem enecauit. q.d. Ideo Deus piis cruces immittit modicas & breues, vt ipsi discant illas æquo animo ferre, cùm eas comparant cum crucibus lõgè maioribus, quibus Deus impios torquet, eisque animam & vitam extorquet: quare de sua sorte non querantur, sed ea contenti Deo gratias agant, nec impiis inuideant, sed potiùs condoleant. vnde explicans subdit:

VERS. 11. HOS QVIDEM (pios Hebræos) TAMQVAM PATER MONENS PROBASTI: ILLOS AVTEM (impios Ægyptios) TAMQVAM DVRVS REX INTERROGANS, id est examinans per quæstionem & torturam sitis, CONDEMNASTI] Græca inuertunt, *condemnans interrogasti*, vel ad damnationem examinasti, & in quæstione exagitasti: hoc est, de Ægyptiis quæstionem habuisti, eos sitis cruciatu, quasi tormento adhibito torsisti vel examinasti: aqua enim sanguinea & sitis fuit quasi tortura, qua Ægyptios torsit & examinauit Deus. q.d. Quare vos, infantes Hebræorum in aquas proiecistis? cur eos aquâ mersistis & necastis? cur sanguine innocenti aquas fœdastis? Fœdastis illas, fœdatas nunc bibite; cruciastis eos aquis, nunc eisdem cruciamini & vos; aquis illos necastis, nunc & aquæ vos necent, & innocentum necem vindicent.

VERS. 12. ABSENTES ENIM ET PRÆSENTES SIMILITER TORQVEBANTVR] quasi dicat, Ægyptij siue absentes ab Hebræis, siue iis mixti & præsentes, eadem siti torquebantur. Ex eodem enim Nili vel fonte, aquas sanguineas & impotabiles hauriebant Ægyptij, ex quo Hebræi puras & lympidas, ait Ioseph. 2. Antiq. c. 13. ita Cantacuzenus. Aut potiùs q. d. Ægyptij ab Hebræis iam Ægypto egressis, & in deserto aquam è petra bibentibus absentes, æquè ac illi in Ægypto adhuc degentibus præsentes cruciati sunt. Modum cruciatus explicat in sequentibus. Hunc verum esse sensum patebit ex eo quod sequitur: *Et gemitus cum memoria præteritorum*. Et: *Non similiter iustis sitientes*. ita Iansen. Lorinus, à Castro. Quartò, minùs appositè Lyran. exponit q.d. Ægyptii, siue præsentes Pharaoni, siue ab eo absentes. Et Holcot, siue præsẽtes essent aquis, siue absentes, siti torquebantur. Et Hugo, qui hæc accipit de Chananæis & Amalecitis.

VERS. 13. DVPLEX ENIM ILLOS ACCEPERAT TÆDIVM ET GEMITVS CVM MEMORIA PRÆTERIT.] Primus enim dolor Ægyptiorũ erat sitis, quòd nõ possẽt bibere aquas cruentas & sanios as.

Secundus erat dolor inuidiæ, quo cruciabantur videtes Hebræos ex eodem fonte haurire aquas lympidas, ex quo ipsi hauriebant tabidas. Accedebat *memoria præteritorum*, qua Ægyptij memores præteritarum plagarum à Mose sibi immissarum, à quibus intacti fuerant Hebræi, hac memoria per plagam sitis renouata cruciabantur. Ita Cantacuzenus & Osorius.

Aut potiùs conformiter ad sensum secundo loco versu præcedenti assignatum, primus dolor Ægyptiorum erat, quo ipsi ex inuidia, aliena, Hebræorum hostium suorum scilicet, felicitate, auditâ miraculosâ aquæ è petra eis scaturientis copiâ, cruciabantur. Secundus dolor erat ex malis propriis, scilicet sitis & aliarum plagarum, quas propter Hebræos passi erant: quæ licèt iam trãsissent, illarum tamen effectus & memoria eos adhuc torquebat: multi enim per sitim macie & morbis confecti ægrè trahebãt animam, alij per sitim afflictos vel extinctos lugebant suos fratres, filios, parentes, vxores, amicos, &c.

Minùs rectè Lyran. hæc de Hebræis accipit, q.d. Hebræi duplici dolore cruciabãtur; Primò, ex tolerantia præsentis calamitatis sub Pharaone; Secundò, ex memoria præteritæ felicitatis sub Iosepho. Nam vt ait Boëtius: *Infelicissimum infortunij genus est fuisse felicem.*

ET GEMITVS CVM MEMORIA PRÆTERITORVM] Ita legunt codices Latini, Græcique Romæ correcti; Complut. legunt, καὶ στεναγμὸς μνημῶν τῶν παρελθόντων, id est *& gemitus memoriarum præteritorũ*; Vaticanus, μνημῶν τῶν παρελθόσων, id est *memoriarum præteritarum*; Ianscnius verò mallet legi, μνήμων cum accentu acuto, indeq; verti, *& gemitus memor præteritorum.* Verùm omnia eôdem redeunt, dantque sensum, quem paulò antè assignaui.

VERS. 14. CVM ENIM AVDIRENT PER SVA TORMENTA BENE SECVM AGI, COMMEMORATI SVNT DOMINVM] Id est *cum illis* (hoc enim significat Græcum αὐτὸς) vnde Græca sic habent, *cùm enim audirent per propria tormenta illos* (Hebræos) *beneficio affectos, senserunt Dominum.* Sic sæpè alibi pronomen reciprocum sumitur pro absoluto, & vice versa, vt Lucæ 1. 51. *Dispersit superbos mente cordis sui*, id est *eorum*, vt patet ex Græco. Sensus est, q.d. Cùm Ægyptij intelligerẽt suas plagas & calamitates verti & cedere in bonum & felicitatem Hebræorum, quos persequebantur, scilicet se aquarum penuria cruciatos; Hebræos verò aquarum copia donatos, *commemorati sunt Dominum*, id est cõpulsi & coacti agnouerunt Deum Hebræorum, eiusque vires & potentiam, & confessi sunt: vnde græcè, *senserunt Dominum mirantes in finem exitus*, id est *euentus*, vt sequitur. q.d. Ægyptij admirati sunt tragicum suæ pertinaciæ finem & exitum, putà suam suorumque cladem & stragem: indeq; agnouerunt omnipotentem Dei manum & vindictam; sed serò: agnouerunt enim easdem res, v.g. aquas, sibi esse noxias & exitiales; Hebræis verò commodas & vitales; quare Deum pugnare pro Hebræis, ac propter eos se oppugnare, imò expugnare senserunt.

VERS. 15. QVEM ENIM IN EXPOSITIONE PRAVA PROIECTVM DERISERVNT, IN FINEM EVENTVS MIRATI SVNT, NON SIMILITER IVSTIS SITIENTES] Ita Græca & Roman. Perperam ergo Complut. Regij & alij pro *sitientes* legunt, *faciens*, q.d. Deus non similiter fecit Ægyptiis & Hebræis, quia illos siti enecauit, hos aqua è petra potauit. Verùm corrigendum est *sitientes*. Sensus est q.d. Ægyptij *Dominum*, putà Deum, quem anteà, cùm seruorum eius, scilicet Hebræorum, infantes in Nilo exponi & submergi cogerent, proiecerant, id est abiecerant, nihili æstimarãt, imò deriserant; græcè ἀπείπον χλευάζοντες, id est *negauerant subsannantes*; hunc *in finem euentus*, id est, vt græcè, *in fine* vel *exitu euentuum*, cùm scilicet tandem acrem eius per tot plagas vindictam experirentur, admirati sunt, *non similiter iustis sitientes*, q.d. Eò quòd alium in sua siti experti sint Deum, quàm Hebræi: nam hi aquam diuinitus acceperunt; illi pro aqua sanguinem impotabilem hauserunt. ita Iansen.

Secundò, prestiùs τὸ *quem* referas ad Mosen. q.d. Ægyptij Mosen, quem infantẽ exponi coëgerant, & vt abiectum riserant; hunc tandẽ mirati sunt in exitu, quo Hebræos eduxit ex Ægypto: tunc enim eius plagas, quas Deo auctore ipsis inflixit, senserunt, ac præsertim cùm ab eo aquis sanguineis & siti percussi sunt; Hebræi verò minimè. Videtur notare insidias Ægyptiorum, quibus coactus est Moses aulam regiam Pharaonis deserere, & fugere in Madian ne interficeretur, vt referunt Iosephus lib. 2. Antiq. cap. 5. & Philo lib. de Profugis, & lib. 1. de Vita Mosis, & Paulus ad Hebræ. 11. 24. *Fide*, inquit, *Moses grandis factus negauit se esse filium filiæ Pharaonis, magis eligens affligi cum populo Dei, quàm temporalis peccati habere iucunditatem, maiores diuitias æstimans thesauro Ægyptiorum improperium Christi.* Quo verbo indicat improperatum fuisse Mosi, ac risu & sannis exceptum ex Ægypto profligatum. ita Lyran. Dionys. Lorinus, à Castro & alij.

Minùs rectè Lyran. exposuit de Hebræis, q.d. Hebræi Mosen, quem initio vt imbecillem riserant, postea plagas inferentem Ægypto mirati sunt. Huc vsque de plaga sitis; sequuntur aliæ per bestiolas Ægyptiis immissæ.

PRO COGITATIONIBVS AVTEM INSENSATIS INIQVITATIS ILLORVM, QVÒD QVIDAM ERRANTES COLEBANT MVTOS SERPENTES, ET BESTIAS SVPERVACVAS, IMMISISTI ILLIS MVLTITVDINEM MVTORVM ANIMALIVM IN VINDICTAM] VERS. 16. q. d. Quia Ægyptij fuere superstitiosissimi, ideoque pro diis coluere bestias varias: hinc Deus ad castigandam hanc eorum superstitionem & idololatriam, per Mosen immisit in eos bestiolas varij generis, quæ eos cruciarent. Secunda enim plaga Ægypti fuit innumera multitudo ranarum, Exodi 8. 2. Tertia fuit sciniphum, Exodi 8. 16. Quarta fuit muscarum, Exodi 8. 21. Octaua fuit locustarum, Exodi 10. 4. vide ibi dicta.

Pro *iniquitatis*, perperam aliqui legunt, *iniquitates*, adduntque *prodeunt*. ita Glossa Interlin. vel *secutæ sunt*. ita Hugo. Pro *mutos*, græcè est, ἄλογα, id est expertes sermonis, id est mutos; vel expertes rationis, id est irrationales: λόγος enim & sermonem, & rationem significat: atque animalia, quæ carent ratione, carent & sermone: sermo enim est index rationis & mentis.

Pro *bestias superuacuas*, græcè est κνώδαλα ἐυτελῆ,

λῆ, id est bestiolas viles: κνώδαλον enim significat animalia omnis generis, tam terrestria, quàm aquatica & aërea: dicta sunt κνώδαλα à κυσὶν ἁλίσκεσθαι, id est quòd canibus capiantur, ait Aristophanes in Vespis. vnde Homerus Odyss. ϱ.

Κνώδαλα ὅσσα πεϱ ἤπειϱος τϱέφει, ἠδὲ θάλασσα,

hoc est, *bestias, quas terra nutrit vel mare.* Significat Ægyptios omnis generis animalia coluisse. Nã, vt ait S. Bonauent. sub specie serpentis colebant Æsculapium, Iouem sub arietis, Mercurium sub canis, Apim sub bouis. Propriè tamen κνώδαλα, ait Nannius hîc in c. 16. 1. sunt marina siue aquatilia animalia, ita dicta à κινεῖσθαι ἐν ἁλὶ, id est quòd moueantur in mari. Sub quibus Sapiens intelligit ranas, muscas, scarabæos, aliaque finitimæ naturæ. Nicander in Theriacis κνώδαλα pro insectis & reptilibus vsurpat: Oppianus verò certum serpentum genus facit, sub quo has species constituit, αἱμοῤῥοΐδες, quibus à sanguinis fluxu nomen est: κεϱάσαι, quorum corniculata capita: τϱιχοφθόϱες, à defluuio capillorum dictos: & τϱιχοϱεῖς, quòd parietem perfodiant.

Ægyptij coluerunt serpentes.

Portò Ægyptios pro diis coluisse ex terrestribus animantibus leones, cynocephalos, canes, feles, lupos, serpẽtes & aspides, tradunt Philo in lib. de Decalogo, Tertull. in Apolog. c. 24. Cyprian. lib. ad Demetrian. n. 5. & Athenagoras in Apolog. pro Christianis; ex aquaticis crocodilos & pisces alios; è volucribus ibides & accipitres, eodem Philone authore liquet. Hinc illud Virgilij lib. 8. Æneid. de Ægypto:

Omnigenúmq; Deûm monstra, & latrator Anubis.

Hac de causa Christus infans fugiens Herodem, delatus fuit in Ægyptum, vt eius deos euerteret, ac de eis triumpharet: vnde eo ingrediente idola Ægypti corruerunt, vti prædixerat Isaias c. 19. 1. *Ingredietur Aegyptum*, inquit, *& commouebuntur simulacra Aegypti.* vide ibi dicta. At verò nusquam legimus Ægyptios adorasse ranas, sciniphes, muscas, locustas, quas Deus per Mosen eis immisit. Cùm ergo ait Sapiens, eos per mutas bestias punitos, quia mutas bestias adorauerunt, intellige bestias easdem in genere, non in specie. Denique Ægyptios non tantùm canem, arietem, vulturem, sed & scarabæum coluisse quasi numen, docet Euseb. lib. 3. de Præparatione c. 2.

VERS. 17. VT SCIRENT, QVIA PER QVÆ PECCAT QVIS, PER HÆC ET TORQVETVR] Syrus, *retribuetur*; Arabicus, *vt sciant quòd iis rebus, quibus homo peccat, crucietur.* q. d. Quia Ægyptij bestias coluerunt, hinc per viles bestias, non eiusdem, sed alterius speciei puniti sunt. Causam subdit Sapiens v. sequenti. Huic gnomæ succenturiantur leges talionis latæ, tum à Deo, tum à principibus. Notum est illud Dei mox à diluuio: *Quicumque effuderit sanguinem humanum, fundetur sanguis illius*, Genes. 9. 6. Et illud Christi: *Omnes qui acceperint gladium, gladio peribunt.* Matth. 26. 52. & illud Isaiæ ca. 33. 1. *Væ qui prædaris, nónne & ipse prædaberis? & qui spernis, nónne & ipse spernêris?* Et illud Habacuc c. 2. 8. *Quia tu* (ô Babylon) *spoliasti gentes multas, spoliabunt te omnes qui reliqui fuerint de populis.* Denique *qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis*, Lucæ 6.

Culpa fit pœna. Gnomæ.

Moraliter hîc disce, quodlibet vitium sibiipsi esse supplicium, suumque sibi esse tormentum. *Sic* gula parit crapulam, vigilias, dolores capitis & stomachi, quibus ipsa punitur. Hinc dives Epulo lingua in igne gehennæ punitus est, quia linguâ peccarat. Libido parit luem veneream, pluresque morbos, quibus ipsa plectitur. Auaritia parit mille curas, sollicitudines, ærumnas, dolores quibus ipsa mulctatur. Superbia parit innumeros angores animi, quòd honoribus quos ambit non potiatur, sed potiùs vbique humilietur & deprimatur. Ira parit mille animi tumultus & fremitus, qui iratum assiduè lancinant & lacerant. Acedia parit inopiam, famem, nuditatem, quibus ipsa castigatur. Inuidia inuidum magis torquet, quàm æmulum: nam instar viperæ inuidi viscera dolore & angore rodit & corrodit. Quare verè rectèque S. Augustl. *Iussisti Domine & ita est, vt sibi pœna sit omnis inordinatus animus.* Et S. Chrysost. in psal. 3. *Vnde est fons peccati*, inquit, *illinc est plaga supplicij.*

Rabbini viros quinque recensent, qui iis in rebus quibus excelluerunt, & fortè superbierunt, puniti sunt. Primus est Samson, qui in suo robore; Secundus Saul, qui in collo altiori; Tertius Absalon, qui in coma densa & venusta, vnde ex ea suspensus interiit; Quartus Sedecias rex, qui in oculis bellis, ideoq; excæcatus est; Quintus Asa rex, qui in pedibus, vnde pedum languore percussus est, 3. Regum 15. 23. ita ipsi. *Plerumq; ea in quibus peccamus, fiunt flagella peccãtium*, ait Rupert. in c. 2. Ioannis, ac vitia iustè fiunt supplicia. Pulchro emblemate idipsum repræsentant nonnulli, qui pingunt equum, quem stimulat insidens Cupido, fugere, sed alligatum caudæ suæ lapidem molarem post se reptare, de quo carmen:

Vt fugit, & semper sequitur sua damna caballus,
Qui trahit heu scabra pondera dura molæ:
Sic fugiet, semperq; miser sua damna sequetur,
Qui fugit vltorem post sua terga Deum.

NON ENIM IMPOSSIBILIS ERAT OMNIPOTENS MANVS TVA, QVÆ CREAVIT ORBEM TERRARVM EX MATERIA INVISA, IMMITTERE ILLIS MVLTITVDINEM VRSORVM, AVT AVDACES LEONES] *Impossibilis*, id est *impotens*; ἀδύνατος, id est *non aporiabatur*, id est non angustabatur, non arctabatur. VERS. 18.

Pro *materia inuisa*, græcè est ἀμόϱφου, id est *informi*, vti legit S. Augustl. de Fide & symbolo c. 2. Syrus, *ignota.* Alludit ad Gen. 1. 2. *Terra autem erat inanis & vacua*; vbi Septuag. vertunt, *inuisibilis & incomposita*; Aquila & Theodotion, *inane & nihil.* Vnde Primò, Eugubinus ibidem ait, mundum creatum esse ex materia inuisa, id est ex nihilo. *Prim.* nihil enim est inuisum, quia quod non est, videri nequit. *Mundus factus ex materia inuisa: quæ? Resp.*

Secundò, Seleuciani & Hermiani hæretici, teste S. Augustl. & Epiphanio libr. de Hæresibus, hinc opinati sunt materiam primam ab æterno Deo coëxtitisse, ex qua ipse in tempore mundum formarit indendo materiæ formam, vel potiùs formas, quas iam habet. Verùm hæc est hæresis. *Secundò.*

Tertiò, Philo libr. de Mundi opificio, per *materiam inuisam* accipit ideam ex qua factus est mundus: hæc enim inuisibilis præextitit in mundo intelligibili, putà in mente Dei. Verùm hoc symbolicum est & mysticum. *Tertiò.*

Quartò, alij dicunt præpositionem *ex* significare ordinem non temporis, sed naturæ. Materia enim *Quartò.*

enim priùs naturâ creata est à Deo, quàm forma: materia enim est subiectum, cui inhæret forma. q.d. Manus tua, Domine, creauit orbem terrarum constantem ex informi materia, quam eadem manus tua priùs naturâ condidit, vt ex ea totum orbem formaret. Verùm hoc subtilius est, & extra propositum: Deus enim non eduxit formam mundi ex eius materia, sed simul tam tempore, quàm naturâ materiam & formam ex nihilo creauit, vniuitque. Adde, etsi materia in genere causæ materialis prior sit formâ, tamen vicissim forma in genere causæ formalis prior est materiâ: forma enim dat esse rei, ac proinde materiæ dat certam naturam & speciem.

Quintò, genuinè. Dico ergo Deum creasse κόσμον, id est mundum, non quoad substantiam, sed quoad eius ornatum (hunc enim significat κόσμος) & species *ex materia inuisa*, id est informi. Assignat enim Sapiens hîc causam materialem non creationis mundi, sed rerum & specierum creatarum. Nam primo mundi die, Deus ex nihilo creauit hæc tria, cælum, terram & abyssum, id est copiam immensam aquarum, sed rudia & informia; deinde sequentibus sex diebus ex iis velut ex materia inuisa, id est rudi & informi chaos, omnes mundi res & species formauit, ornauit & figurauit. Græcum enim κτίζω, quod Noster vertit, *creare*, significat generatim fabricare, condere, formare. Quare, per *materiam inuisam*, non intelligit Sapiens materiam primam omni omnino forma carentem (huius enim nec in Genesi, nec alibi vlla fit mentio) sed corpora simplicia, quæ inuisa erant propter tenebras, quæ erant super faciem abyssi, ac ob carentiam decoris & ornatus sui. Vnde eadem dicuntur informia, quòd carerent formâ non substantiali, sed accidentali.

Primo ergo mundi die cælum & terra creata sunt rudia & informia, id est inornata, ac deinde suis formis accidentalibus, putà luce, motu, sole, luna, stellis, omnique alio ornatu, reliquis diebus decorata, pulchra facta sunt & spectabilia. Sic Apost. ad Hebr. 11. 3. ait non creata, sed *aptata esse sæcula verbo Dei, vt ex inuisibilibus visibilia fierent*, quia primo mundi die, antequam lux fieret, terra non erat aspectabilis, omni etiam ornatu carebat: nec enim eam vestiebant herbæ & plantæ, non homines & animalia incolebant, aquis quoque cooperta erat: quare nec videri poterat, nec videri digna erat. Ita passim Patres & interpretes in Genes. 1. v. 2.

AVDACES LEONES] Interpres Origenis 4. Peri arch. c. penult. vertit, *feroces leones*. Ferocia enim facit eos audaces.

VERS. 19. AD NOVI GENERIS IRA PLENAS (græcè, νεοκτίσε θυμῷ, id est recenti, vel recèns creato furore plenas: non enim erat opus Deo ad hanc vindictam nouas creare bestias, sed sufficisset iam creatis nouam indere sæuitiam & furorem) IGNOTAS BESTIAS, AVT VAPOREM IGNIVM SPIRANTES, AVT FVMI ODOREM PROFERENTES, AVT HORRENDAS AB OCVLIS VERS. 20. SCINTILLAS EMITTENTES: QVARVM NON SOLVM LÆSVRA POTERAT ILLOS EXTERMINARE, SED ET ASPECTVS PER TIMOREM OCCIDERE] Pro *vaporem ignium spirantes*, græcè est πυρπνόον φυσῶνλας ἄθμα, id est *igniuomum*, vel *flammiuomum, spirantes anhelitum*, vti spirarunt serpentes igniti flatuq; ardentes, à Deo immissi in Hebræos murmurantes, Numer. 21. 6. Deuter. 8. 15. Hinc pisces dicti Physetères quasi flatores, quos Strabo lib. 15. scribit, fluctum maximum & accumulatum, ac caliginem reflationibus excitare, vt nauigantes ea, quæ præ oculis habent, cernere nequeant.

FVMI ODOREM PROFERENTES] Græcè, βρόμος λικμωμένος (alij legũt, λικμωμένες) καπνὸν, id est *sonitus ventilati fumi*, id est spirantes cum sonitu, fremitu & stridore fumum, reciprocatu anhelitus ventilatum. Ita Nannius & Iansen. iuxta illud Ouidij 7. Metamorph.

Aeripedes tauri vulcanum naribus efflant.

Et de Leuiathan siue balena ait Iob c. 41. 9. & seq. *Sternutatio eius splendor ignis, & oculi eius vt palpebræ diluculi.* Tales esse balenas in Norwegia scribit Olaus Magnus lib. 21. ca. 5. Tales ergo bestiæ fremunt, & cum fremitu fumum expirant, vtroq; terribiles, vt audientes & intuentes percellant & penè exaniment.

HORRENDAS AB OCVLIS SCINTILLAS EMITTENTES] Græcè ἀςραπτοντας, id est fulgurantes, quasi fulgura & fulgetra vibrantes: nam ex oculis emicans ardor indicat internum furorem, à quo promanat.

SED ET SINE HIS VNO SPIRITV POTERANT OCCIDI, PERSECVTIONEM PASSI AB IPSIS FACTIS SVIS, ET DISPERSI PER SPIRITVM VIRTVTIS TVÆ: SED OMNIA IN MENSVRA, ET NVMERO, ET PONDERE DISPOSVISTI] q.d. Quinimò poterat Deus sine vrsis, leonibus, aliisque bestiis, vno spiritu, id est vno flatu, imò vno verbo soloque iussu & nutu suo, afflare & occidere Ægyptios; sed iram tuam moderatus es Domine, quia omnia certa quadam ratione, moderatione & æquitate moderaris, temperas & mensuras. VERS. 21.

Pulchrè pieque Rupert. lib. 1. in Exod. ca. 34. *Grande*, inquit, *spectaculum Deus vniuerso orbi præstitit, cùm superbiam Aegyptiorum, non de leonibus & vrsis, sed de ranis domuit & muscis.* Et rursus ca. 38. *Ecce*, inquit, *quales instruxit acies, quibus ex ordinibus sua castra compleuit Dominus pugnando pro Israel: rana, cyniphes, muscæ atque locustæ fuerunt castrorum eius acies: & ex eiusmodi cohortibus totas contra fortes Aegyptios composuit legiones, singuli milites secundùm se breues quidem & infirmi, verùm pro exercitibus Pharaonis satis valentes, duce imperio Dei. Nempe quod multus hominum exercitus facere non potuisset, ista phalanges locustarum strenua peregere militia.*

VNO SPIRITV] Cantacuzenus, per *spiritum* accipit ventum validum, v.g. presterem vel ecnephiam, qui domos, arbores, turres sternit, imò euellit & aliò transfert. Alij angelum: hic enim in castris Sennacherib vnâ nocte cecîdit 185. millia Assyriorũ, 4. Reg. 19. 35. Simpliciùs accipias flatum vel anhelitum: hic enim magis significat Dei vim & potentiam, qua tam facilè poterat Ægyptios omnes necare, quàm facilè homo respirat. Sic enim ait Iob ca. 4. 8. *Vidi eos, qui operantur iniquitatem, & seminant dolores, & metunt eos, flante Deo perisse, & spiritu iræ eius esse consumptos.*

PERSECVTIONEM PASSI AB IPSIS FACTIS SVIS] Græcè, ὑπὸ τῆς δίκης διωχθέντες, id est *à iudicio*, vel *à causa criminali* (qua eorum

rum scelera à iudice cognoscuntur, damnantur & plectuntur. Vnde Noster vertit, *ab ipsis factis suis) impulsi* vel *propulsati.* q.d. Poterant Ægyptij occidi à Deo solo halitu, sola voce, sola sententia, sicut iudex persequitur, condemnat & occidit reum sua sententia, qua eum ob malefacta morti addicit; sed iudex hanc sententiam physicè inefficacem ad occidendum exequitur per carnificem, qui reum plectit: Dei verò sententia non eget executore vel carnifice; quia per seipsam efficax est, & vltionem reipsa peragit. Nam Dei dicere, est facere. Vnde *verbo Dei cæli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum.* Sic S. Augustinus lib. 2. contra epist. Petiliani c. 19. illi conquerenti, quòd Catholici persequerentur Donatistas respondet, non Catholicos, sed malefacta & scelera Donatistarum persequi ipsos velut auctores.

A *auxilia sibi conficiunt potentissima, quibus infirmitatem suppleant: Deus verò omnipotens & nullius egens, si quando vult tamquam instrumentis quibusdam vti ad exigenda supplicia, non valida eligit, sed vilia paruaq; atq; ita noxios plectit: quod tunc etiã Aegyptiis accidit.*

Verùm hæc sententia generalis, non solùm in pœnis & præmiis, sed in omni omnino re locum habet, ac verissima est: at quo modo & sensu?

Omnia in mensura, numero & pondere. Primò.

Primò, S. Augustinus lib. 4. de Genesi ad litteram c. 3. 4. 5. hæc tria applicat ipsi Deo, per eaque accipit ideas diuinas, iuxta quas omnia iustè apteque fecit & disposuit: Deus enim est prima & increata mensura omnia mensurans, & numerus omnia numerans, & pondus omnia ponderans: vnde ab eo omnes creaturæ suam mensuram, numerum & pondus mutuantur & hauriunt.

B Hæc enim est cuiuscumque rei mensura, numerus & pondus, quæ ideæ suæ in mente Dei respondet, quamque illi Deus sua sapientia & prouidentia admetiri decreuit. Audi S. Augustinum Dialogo quæst. ad Orosium quæst. 39. *Numerus, & mensura, & pondus ipse Deus est: ipse est numerus sine numero, à quo est omnis numerus: ipse est mensura sine mensura, à quo est omnis mensura: ipse est pondus sine pondere, à quo est omne pondus. Omnia ergo in numero, & mensura, & pondere disposuit tamquam si diceret: Omnia in se disposuit.*

Idem S. Augustinus (vel quisquis est auctor) lib. Sententiarum vnius & viginti c. 18. mẽsuram attribuit Patri, numerum Filio (qui est numero secunda persona) pondus Spiritui sancto, qui & Amor dicitur. S. Bonauentura per mensuram sumit clementiam Spiritus sancti omnia conseruantis: per numerum sapientiam Fllij ordinantis: per pondus potentiam Patris operantis.

Huc accedit S. Bernard. serm. 1. de Septuag. vbi asserit Deum in hac vita omnia disposuisse in mensura, numero & pondere; in futura verò, putà in cælesti beatitudine, sine mensura, numero & pondere: quia ibi omne bonum nostrum erit Deus, qui quaquauersum est immensus; etsi idem ipse, ibi quoque iusta & certa mensura, meritis cuiusque commẽsa, singulis Beatis se suamque gloriam communicabit. Quocirca S. Bernard. ibidem, cælestem Patrem alloquens, ait: *In te nec pondus vtique, nec mensura, sed satietas est & affluentia summa: sed nec habes numerum*, scilicet qualem habent res terrenæ, sed alium cælestem dignum Deo & Beatis.

Secundò.

Secundò, idem S. Bernard. serm. 51. inter paruos, mensuram attribuit loco & tempori, cuique rei attributo & admenso; numerum, partibus rei corporeæ, aut varietati & multiplicitati rei incorporeæ; pondus, dignitati rei.

Tertiò.

Tertiò, auctor Hypognosticon (apud S. Augustinum tom. 7.) lib. 6. c. 4. per mensuram accipit rei qualitatem, per numerum quantitatem, per pondus rationem peræquatam.

Quartò.

Quartò, magis appositè S. Augustinus lib. 4. de Genesi ad litteram ca. 3. *Mensura*, ait, *omni rei modum præfigit, & numerus omni rei speciem præbet, & pondus omnem rem ad quietem & stabilitatem trahit.* Igitur Deus disposuit omnia in mensura, numero & pondere, id est in modo, specie & ordine. Idem Augustinus lib. de Natura boni cap. 3. *Hæc tria*, ait, *modus, species & ordo, tamquam generalia bona*

Et DISPERSI PER SPIRITVM VIRTVTIS TVÆ] Ἀνεμοβόντες, id est agitati quasi vẽtilabro. q.d. Poterat Deus solo flatu suæ potentiæ, velut vanno vel ventilabro, Ægyptios dispergere, id est dispellere, dissicere, perdere, sicut dissiciuntur paleæ cùm euentilantur, vt tenues vanescant in auras. Simili tropo ait Ieremias c. 15. 7. *Et dispergam eos*, ait Deus, *ventilabro in portis terræ: interfeci & disperdidi populum meum.* Et Isaias c. 41. 16. *Ventilabis eos, & ventus tollet, & turbo dispergit eos.* Et Zachar. cap. 1. 19. *Hæc sunt cornua, quæ ventilauerunt Iudam & Israel.* Et Daniel c. 8. 4. *Vidi arietem cornibus ventilantem contra Occidentem.*

SED OMNIA IN MENSVRA, ET NVMERO, ET PONDERE DISPOSVISTI] Loquitur propriè de pœnis Ægyptiis à Deo inflictis, earumque congrua moderatione. Vnde Syrus vertit, C *omnia in mensura noxia, & in ordine, & in pondere induxisti in eos*; Arabicus, *quoniam omnia ordinasti cum numero, & potentia, & mensura*, vel *pondere*, id est summa æquitate & ratione disposuisti omnia, ac admensus es pœnas Ægyptiis iuxta tuam non potentiam, sed sapientiam & æquitatem. Est metaphora ab humanis negotiationibus, in quibus æquitas & iustitia seruatur in mensurando, numerando & ponderando. Sensus ergo est q.d. Ideò Deus Ægyptiis immisit non leones & vrsos, qui eos laniarent, sed muscas & ranas, quæ eos dumtaxat vexarent, quia non volebat eos occidere, sed moderatè castigare & emendare, iuxta illud Isaiæ 28. 17. *Ponam iudicium in pondere, & iustitiam in mensura.* Punire in mensura, ait S. Bonauent. hîc, est punire non plus, quàm exigat culpæ quantitas: in numero non plus, quàm multiplicitas: in pondere, non plus quàm peccati ferat conditio siue qualitas. Huc pertinet sententia in Baltassarem lata: *Mane, tekel, phares*, Daniel. 5. 25. vide ibi dicta. Hinc S. Michael iudicij diuini circa animas administer, pingitur cum gladio & statera, quasi meritorum & demeritorum, præmiorum & suppliciorum libripens, qui omnia ad amussim librat & adæquat.

Huc facit exemplum blasphemi, qui, vt narrat Nicephorus lib. 1. ca. 20. armatus Deum prouocabat ad duellum: immisit ei Deus exilem muscam, quæ per galeæ foramẽ ita assiduè eum exagitauit, vt cum ea luctando fessus victusque, suam amentiam confiteretur. Nam, vt ait Philo lib. 1. de Vita Mosis: *Homines cùm bella gerere volũt,*

sunt in rebus à Deo factis: & ita hæc tria vbi magna sunt, magna bona sunt: vbi parua, parua bona sunt: vbi nulla, nullum bonum est. S. Augustinum sequitur S. Thomas 1.p.qu.5.art.5. vbi docet omnem rem, siue omne bonum habere mensuram, quæ cuilibet rei certum modum ex determinatione suorum principiorum, siue causarum, tam efficientium, quàm materialium, præscribit & præstat: habere numerum, qui cuique rei suam formam & speciem præbeat: habere pondus, id est inclinationem ad suos actus suumque finem, ac proinde hoc pondus rem ipsam ad suam quietem & stabilitatē trahere. Idem quæst.45.art.7. *Mensura*, ait, *refertur ad substantiam rei limitatam suis principiis, numerus ad speciem, & pondus ad ordinem*, indeque euincit in qualibet re esse vestigium, siue repræsentationem S. Trinitatis. Nam *secundùm quod res est quædam substantia creata*, inquit, *repræsentat causam & principium, & sic demonstrat personam Patris, qui est principium, non de principio. Secundùm autem quod habet quamdam formam & speciem, repræsentat Verbum, secundùm quod forma artificiati est ex conceptione artificis. Secundùm autem, quod habet ordinem, repræsentat Spiritum sanctum, in quantum est amor, quia ordo effectus ad aliquid alterum, est ex voluntate creantis.* Rationem à priori dat Plato dialog. de natura, quòd fas non erat, nisi pulcherrimum facere eum, qui est optimus: pulchritudo autem consistit in iusta ratione & proportione, putà in mensura, numero & ordine.

Ratio à priori.

Gnomæ.

Huic gnomæ antistropha est illa 4. Esdræ 4. 36. *In statera ponderauit sæculum, & mensura mensurauit tempora, & numero numerauit tempora.* Omnia ergo planè suis constant numeris, appenduntur ponderibus, mensuris discreta subsistunt. Pythagoras omnia quæ fiunt, numeris constare asseruit, ex eorumque harmonia & concentu vniuersa generari. Est autem numerus, ait, extensio atque actus seminalium rationum in vnitate regnantium. numerus præterea est in diuina mente consistens, à quo & ex quo omnia componuntur & permanent, ordine quodam indissolubili inuicem distributa. Pythagoram magistrum secuti Pythagorici censuerunt, omnia fieri per numeros: hosce enim rebus omnibus dare harmoniam & concentum pulcherrimum: Deum ergo mundum hunc numerosa & summè concinna proportione administrare instar citharœdi, qui citharam ad numeros scitissimè pulser, ac suauissimam efficiat harmoniam & melodiam. Et Plato in Timæo docet mundum factum esse per cubum ternarij, id est per 27. in quo numero omnis harmonia & consonantia consistit: nam ter tria faciunt nouem, ter nouem faciunt 27. ex quo Valentinus hæreticus suos triginta Æones quasi numina accepisse videtur, de quibus Tertull. lib. contra Valentinum. Virgil. verò lib. 12. Æneid. de bilance fatorum Æneæ & Turni, ita canit:

Iuppiter ipse duas æquato examine lances
Sustinet, & fata imponit diuersa duorum,
Quem damnet labor, & quo vergat pondere lethum.

Igitur, vt rem in summam genuinè, clarè & methodicè colligam: Deus primò disposuit omnia *in mensura*, dum fecit vt res quælibet habeat suam quantitatem & mensuram, in longitudine, latitudine & crassitie, v.g. vt homo habeat mensuram sex pedum in altitudine, sesquipedem in latitudine, pedem in crassitie; vt hæc arbor tantam habeat mensuram altitudinis, alia aliam; vt cœli sint tam magni, non maiores, nec minores, &c.

In NVMERO] vt verbi gratia, cæli sint vndecim, non plures: elementa sint quatuor, non plura, nec pauciora; tot sint species animalium, piscium, auium, serpentium, totq; singularum individua, non plura, nec pauciora; tot angeli, tot homines; tot electi, tot reprobi, tot metalla, tot arbores, tot flores, tot arenæ, non plures.

In PONDERE] vt quodque habeat suam grauitatem, locum & ordinem, v.g. vt terra sit ponderosissima, ideoque ima, deinde super eam sit aqua, super aquam sit aër, super aërem sint cæli suo quique ordine & gradu. Rursum vt quodque habeat suum pondus, id est inclinationem, propensionem, impulsum, impetum. Vide Vallesi. S. Philosoph. cap. 70.

Secundò, dum fecit, vt res quælibet in entitate, siue genere entis & rerum, suam habeat entitatis mensuram, numerum & pondus.

Tertiò, dum fecit vt eadem habeat in suis potentiis, qualitatibus, accidentibus, dotibus, actibus. Creauit enim Deus substantias non nudas, sed vestitas accidentibus sibi propriis, & cōgruis ad suas operationes: atque omnes inter se velut chordas discordes in cithara ita coordinauit, vt concordem harmoniam efficiant. Vide quàm aurum sit fuluum, quàm gemmæ coruscēt, quàm lilia albicent, quàm rosæ purpurascant, quàm aues suis coloribus & plumis sint distinctæ. Hinc Hugo Cardinalis hoc loco ex Rabano interpretatur de veritate, iudicio, iustitia; quoniam Deus rebus dedit verum esse, distinctionem sine confusione, debitam cuique perfectionem. Holcot hæc tria exponit, limitatam perfectionem, tam in essentia, quàm in potentia; distantiam certam à Deo, quomodo numeri ab vnitate distant: sunt enim essentiæ sicut numeri; naturalem appetitum ad id, in quo natura perficitur, quod est rei cuiusque pondus.

Denique huc facit illud S. Bernardi serm. 3. in Pentecoste: *Tria in magno huius mundi opere cogitare debemus, videlicet quid sit, quomodo sit, ad quid sit constitutus. Et in esse quidem, rerum inæstimabilis potentia commendatur, quòd tam multa, tam magna, tam multipliciter, tam magnificè sunt creata. Sanè in modo ipso sapientia singularis elucet: quòd hæc quidem sursum, hæc verò deorsum, hæc in medio ordinatissimè sint locata. Si verò ad quid factus sit mediteris, occurrit tam vtilis benignitas, tam benigna vtilitas, quæ etiam ingratissimos quosque multitudine & magnitudine beneficiorum possit obruere. Potentissimè siquidem ex nihilo omnia, sapientissimè pulchra, benignissimè vtilia sunt creata.*

Moraliter, disce à Deo Deique prouidentia ordinem, modum & modestiam. Deus enim tam appositè singula inter se ordinauit, vt inter ea summus sit ordo, decor, concordia, harmonia, quies & modestia, iuxta illud: *Concentum cœli quis dormire faciet?* Iob 38.37. Inter aues vide pauonem caudam suam ocellatam explicantem, & tot gemmis, quot oculis distinctum. vide simul incessum pauonis, qui lentus est, maturus & modestus:

Moral. de ordine & modestia.

destus: hic docet te in tua sapientia & dotibus non exultare, sed modestiã præ te ferre. Verè quidam dixit: Religiosus sit turtur in cella, accipiter in schola, in mensa passer, vt communia comedat; in ambulacro pauo, vt quietè incedat, ne quem turbet vel excitet. Vniuersum ergo est speculum & typus modestiæ, adeoque modestia originem habet à Deo, qui per essentiam modestissimus & quietissimus est. Vnde S. Ambrosius 1. Offic. c. 18. *Diues*, ait, *est modestia, quia portio Dei est.* Mundus ergo totus quietus, silens & modestus inclamat nobis studium quietis, silentij & modestiæ. Rursum hic ordo & quies est sepes & munimentum singularum creaturarum, vt euerti aut lædi nequeant. Sic modestia est sepes, munimentum, custodia & tutela omnium virtutum internarum. Insuper hic ordo & compositio est decor creaturarum. Vide vt aues suis plumis decorè vestiantur & muniantur; poma, pyra, nuces, &c. suis corticibus, animalia sua pelle & pilis: tua vestis, tuus color, tuus decor, tuus custos & tutor est modestia.

Porrò, sicut creaturæ omnes & singulæ, non in vna parte & actione dumtaxat, sed in omnibus & singulis sunt ritè ordinatæ & compositæ; ita & tua modestia extendere se debet ad totum corpus, vt omnes eius partes, motus, actiones, gestus ad modestiam fingat & componat, iuxta monitum S. Petri epist. 1. c. 1. 15. *Secũdùm eum, qui vocauit vos, sanctum, & ipsi in omni conuersatione sancti sitis.* Et illud sponsi de sponsa: *Quàm pulchri sunt gressus tui in calceamentis filia principis!* Cant. 7. 1. Intuere reginam in publicum procedẽtem: vide quàm sit composita, quàm ornata, quàm modesta: nihil in ea inuenies incompositum: ita & corpus tuum per modestiam compone. In Vita S. Mechtildis legimus, eam ita modestam & silentem fuisse, vt videretur esse muta; & si cum ea loquereris, putares te cum angelo loqui.

Hoc est quod ait Ecclesiast. 27. 12. *Sanctus in sapientia sua manet sicut sol, stultus sicut luna mutatur.* Sicut ergo sol quaquauersum per suos radios suũ decorem ostendit, ac per nubem transparet, & in ea parelium quasi alium solem efficit: ita quisquis es fidelis, præsertim Religiosus vel sacerdos, animam sapientiæ & virtutis sole illustra, vt ille in omnibus tuis motibus & actibus, quasi parelius transparear & resplendeat. Esto quasi quidam in terra obambulans sol, imò Deus, & quasi sanctus in carne angelus. Tale fuit Verbum incarnatum, quod radios diuinitatis per humanitatem euibrauit. Vnde S. Hieron. in c. 9. 9. Matthæi, agens de eius vocatione & sequela Christi, *Certè*, inquit, *fulgor ipse & maiestas diuinitatis occulta, quæ etiam in humana Christi facie relucebat, ex primo ad se videntes trahere poterat aspectu.* Et in c. 21. dãs causam, cur nemo restiterit Christo, cùm flagello eiecit vendentes è templo, mensas euertit, aliaque fecit, quæ infinitus non fecisset exercitus: *Igneum enim quiddam*, inquit, *atque fidereum radiabat ex oculis eius, & diuinitatis maiestas lucebat in facie.* Tu, ô sacerdos, tu, ô fidelis, habes Christum in anima tua per gratiam habitantem: tu sæpè, imò quotidie, Christum in Eucharistia recipis: ostende ergo Christum habitare in anima tua, sicut habitauit in humanitate à se assumpta: fulgor virtutis eius in tuo vultu, in tuis verbis, in tuis moribus, in tua modestia resplendeat: *An nescitis*, inquit Apostolus, *quia membra vestra templum sunt Spiritus sancti, &c. & non estis vestri? Empti estis pretio magno: glorificate & portate Deum in corpore vestro*, 1. Corinth. 6. Esto ergo templum Dei; tua mens sit Sanctum sanctorum, tuum corpus sit Sãctum Spiritus sancti, vt in eo sit altare thymiamatis, putà deuotionis & diuinæ laudis, candelabrum scientiæ & doctrinæ, mensa benignitatis & beneficentiæ. Ita tulit Christum in suo vtero B. Virgo Deipara, ac proinde in eius oculis, voce, membris, totoque corpore effulgurabat eius maiestas, sanctitas, puritas, modestia, deuotio, *vt ipsa corporis species simulacrum fuerit mentis, figura probitatis*, ait S. Ambros. libr. 2. de Virgin. Narrat Dionys. Carthus. in c. 3. de Diuin. nomin. sancti Dionysij Areopagitæ, hunc è Græcia in Iudæam venisse; ibique B. Virginem conuenisse, ac tanta claritate fulgentem eius vultum conspexisse, vt præ nimio stupore deficiens in terram ceciderit, dixeritque, *Nisi ratione naturali & fide cognouissem vnicum esse Deum, hanc ipsam Virginem pro dea haberem.*

Hac de causa iusserat olim Deus pontifici ingressuro in templum sub pœna mortis, vt vestiret se tunica hyacinthina, ex qua infernè circumquaque dependerent tintinnabula 72. *Vt audiatur sonitus*, inquit, *quando ingreditur & egreditur sanctuarium in conspectu Domini, & non moriatur*, Exodi 28. 35. Causam dat S. Hieron. de Vestibus pontif. *Vt gressus*, inquit, *pontificis, & motus, & vniuersa vocalia sint. Veritatem mente concipiat, & toto eam habitu resonet & ornatu, vt quidquid agit, quidquid loquitur, doctrina sit populorum.* Omnia ergo sua membra, omnes actiones & sermones, gestus & motus, in mensura, numero & ordine disponat, vt in suo microcosmo referat & repræsentet macrocosmum, imò auctorem macrocosmi Deum æternum & Sanctum sanctorum.

MVLTVM ENIM VALERE TIBI SOLI SVPERERAT (minùs rectè Complut. legunt, *superat*, id est supereſt & restat, licèt eôdem redeat sensus) SEMPER: ET VIRTVTI BRACHII TVI QVIS RESISTET?] Græcè, *multum viribus pollere tibi adest semper, & robori brachij tui quis contrà stabit?* Vatabl. *etenim ampla* (alij, *magnifica*) *penes te potestas semper est*, &c. Brachium datur Deo anthropopathῶς, ac symbolum est Dei potentiæ, fortitudinis & roboris inuicti, imò omnia vincentis & sternentis. VERS. 22.

QVONIAM TAMQVAM MOMENTVM STATERÆ, SIC EST ANTE TE ORBIS TERRARVM (græcè non est τὸ *terrarum*, sed tantùm *totus mundus*) ET TAMQVAM GVTTA RORIS ANTELVCANI (græcè, ὀρθρινὴ, id est matutini, *est quasi* quæ manè ante lucem ex frigore nocturno condensata constrictaque, radiis solis refractis tepescens, liquatur, ac rorulenta delabitur in terram) QVÆ DESCENDIT IN TERRAM] Vatabl. *humi delapsa*. Sic & Syrus; Arabicus verò, *& omnis orbis terrarum coram te, tamquam depressio linguæ bilancis*, &c. *Momentum* ergo est minima inclinatio, depressio, nutus aut deuergentia bilancis ad imum vergentis. Græcè enim est ῥοπὴ ἐξ ὡλαρίγγων, id est vergentia vel inclinatio ex lancibus vel trutinis, quæ scilicet cùm semper agitentur, semper hinc vna pars præ alia magis minusve est pendula. VERS. 23. *Orbis totus mundus. gutta.*

UNIVERSIDAD DE MURCIA

pendula. vna enim eleuata, altera inclinatur, dependet & deprimitur. Probat Deum multum valere, id est esse robustum & potentem, ex eo quòd totum orbem, omnesque eius vires manu contineat velut stateram. Sensus ergo est q.d. Sicut propensio & inclinatio lancis res minima est & minimi momenti: sic etiam minimus est mundus vniuersus respectu Dei. Secundò, sicut instabilis & transiens est lancis inclinatio, sic & mundus transit & præterit coram Deo. Tertiò, sicut lanx è iugo siue librili suspensa, minimo motu & quasi atomo tenentis eam potest agitari, & in aduersam partem inclinari: sic & mundus totus est in manu Dei per omnia, vt quocumque Deus vult, eò mundus illico inclinetur, vergat & propendeat. Sicut ergo libripens regit dirigitque lances; sic Deus librat regitque mundum, omnesque homines, angelos, cetera q; quę in mundo sunt. Simile est de gutta roris, quæ ante lucem descendit, & statim ortu solis siccatur: sorbetur enim vel à terra, vel à sole, & euanescit: talis planè est orbis coram Deo. Si enim Deus ab orbe retraheret suum concursum, quo eum sustentat, illico orbis in nihilum suum relaberetur. vide dicta Isaiæ 40. v. 12. 15. 17. vbi ait: *Ecce gentes quasi stilla situlæ, & quasi momentum staterę reputatę sunt.* Addit S. Ambrosius in psal. 1. stateram hanc notare, Deum omnia cum iustitia condidisse, atque in nobis diuinæ iustitiæ tantùm esse momentum.

Ite nũc reges & principes ad hoc stateræ momentum; ite & in sceptris vestris si lubet superbite, regna regnis adiicite, imperium Asiæ & Europæ ambite. Heu quid agitis? pro momento belligeratis, in puncto luditis, guttam immensâ cupiditate sitis. Ite mortales, terræ & terrenis velut talpæ inhiate, prædia ampla concupiscite, palatia æternitati figite, opes opibus, honores honoribus accumulate. Quid tantis vitæ totius impendiis molimini? Vt punctum hoc terræ in millies millena puncta partiamini, vt puncti centies millesimam partem occupetis. Quin Dei fauorem & gratiam ambitis? ille digito claudit & librat totum hunc terræ cæliq; globum; ille mille mundos, imò milliones mundorum longè hoc perfectiores in instanti condere potest. Ille in se continet opes, honores, voluptates infinities maiores, quàm totus hic mundus ostentet. Ille in se sperantes facit omnipotentes, ait S. Bernard. Ille se amantes efficit felices, & beat æterna gloria. Ille vastissimum cæli empyrei ambitum, imò totius orbis dominium vobis promittit; cur ergo momentum immensitati, guttam mari, instans æternitati antefertis? O quàm magnus es, Domine, in cuius conspectu totus orbis est instar momenti & guttæ? *Domine, Dominus noster, quàm admirabile est nomen tuum in vniuersa terra! Quoniam eleuata est magnificentia tua super cælos. Cæli enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annunciat firmamentum. Magnus Dominus, & laudabilis nimis, & magnitudinis eius non est finis. Magnus est, & non habet finem, excelsus & immensus.* Nam, vt ait S. Gregor. Nazianz. orat. in Natalitia, loquens de Deo: *Vniuersum esse in seipso, numquam inceptum, numquam desiturum complexus continet, tamquam infinitum quoddam & interminatum essentiæ pelagus.* Et in Carm. *In te omnia permanent, ad te consertim festinant omnia.* Et S. Dionysius de Diuin. nomin. c. 5. *Deus*, ait, *non quouis modo est ens, sed simpliciter & incircumscriptè totum esse in se pariter complexus & anticipans.* Et S. Cyprian. lib. quòd idola non sunt dij: *Mundi vnus est rector, qui vniuersa, quæ sunt, verbo iubet, ratione dispensat, virtute consummat. Hic nec videri potest, visu clarior est: nec comprehendi, tactu purior est: nec æstimari, sensu maior est: & ideo sic eum dignè æstimamus, dum inæstimabilem dicimus.*

Deus immensus. *Psal. 8.* *Psal. 18.* *Psal. 144.* *Baruch 3.* *Gnoma.*

Vidit, imò à Salomone didicit, idipsum Plato, & ex eo Seneca, qui Præfat. l. 1. Natur. quæst. *Cùm te*, inquit, *in illa verè magna sustuleris, quoties videbis exercitus subrectis ire vexillis, & quasi magnum aliquid agatur, equitem modò altiora explorantem, modò à lateribus affusum, libebit dicere: It nigrum campis agmen. Formicarum iste discursus est in angusto laborantium. Quid illis & nobis interest, nisi exigui mensura corpusculi? Punctum est illud, in quo nauigatis, in quo bellatis, in quo regna disponitis, minima etiam, cùm illis vtrimque oceanus occurrit. Sursum ingentia spatia sunt, in quorum possessionem animus admittitur: at ita si minimum secum ex corpore tulit, si sordidum omne deterserit, & expeditus leuisq; ac contentus modico emicuit.* Et nonnullis interiectis: *Quid est Deus? Mens vniuersi. Quid est Deus? quod vides totum, & quod non vides totum. Si demum magnitudo sua illi redditur, qua nihil maius excogitari potest. Si solus est omnia, opus suum & extrà & intrà tenet.*

SED MISERERIS OMNIVM (hominum: græcè enim est πάντας, quod est masculinum, non neutrum) QVIA OMNIA POTES, ET DISSIMVLAS PECCATA HOMINVM PROPTER PONITENTIAM] q.d. Cùm posses perdere Ægyptios ceteros que peccatores, ex eo quòd totum orbem velut momentũ stateræ manu contineas; tamen iis pepercisti & parcis, quia misericors es, & misereris omnium: tua enim misericordia æquatur tuæ omnipotentiæ, imò ea vestitur & armatur, quare per eam fit immensa & omnipotens: quocirca per eam dissimulas peccata hominum, hoc fine, vt ipsi pœnitentiam agant, itaque eos in gratiam recipias, ac viscera misericordiæ in eos effundas. VERS. 24.

Nota illationem, non dicit, *misereris omnium* quia misericors es; sed, *quia omnia potes*, id est quia omnipotens es. Ratio est Prima, quia Deus ex eo quòd omnipotens est, omnia quasi nihilum, ideoque indigna suâ irâ & indignatione reputat, iuxta illud Poëtæ:

Dignum te Cæsaris ira
Nullus honor faciet.

Omnipotentia est causa summæ misericordiæ. Primò.

Sic leo latratus canis non æstimat dignos irâ suâ.

Secunda, quia iram posse cohibere, & peccantibus posse parcere, excelsi & generosi est animi, & qui non impotens sit sui, sed potens maximè ad sibi, quidquid tandem acciderit, imperandum: quo fit vt hæc in Deo excellens natura, eius animi magnitudinem & omnipotentiam declaret. Vnde S. Fulgent. epist. 7. ad Venantium cap. 4. *Deus*, ait, *multus est ad ignoscendum: in hoc multo nihil deest, in quo est omnipotens misericordia, & omnipotentia misericors: tanta est autem benignitas omnipotentiæ, & omnipotentia benignitatis in Deo, vt nihil sit quod nolit, aut non possit, relaxare conuerso.* Denique idem canit Ecclesia cùm dicit: *Deus qui omnipotentiam tuam parcendo maximè & miserando manifestas.* vide & Senecam libro de Ira, & in Sapiente: *Sapiens,* *Secundò.*

UNIVERSIDAD DE MURCIA

piens, inquit, *iniuriâ superior est*. Hinc Cato alapa percussus, negauit ad se iniuriã peruenisse. Idem Seneca lib. 1. de Clementia c. 3. *Nullum*, ait, *ex omnibus clementia magis, quàm regem & principem decet. Istæ enim virtutes magnis viris decori gloriaq; sunt, si illis salutaris potentia est, pestifera vis est valere ad nocendum.* Tertiò, *misereris*, id est condonas peccatori pœnam & culpam propter pœnitentiam, vt sequitur, *quia potes omnia*: quia condonare peccata opus est summæ potentiæ, ac maioris, quàm sit creare cælum & terram, ob rationes, quas cum S. Chrysost. & S. August. affert S. Thomas 1. 2. p. 114. art. 9. Sic Iudex potest, imò tenetur punire reum, sed non potest ei culpam indulgere. hoc enim est regis aut summi principis. Ergo maioris potentiæ est misereri, quàm punire: hoc enim rex inferioribus cõmittit, illud quasi opus regium sibi reseruat. Huc facit illud S. Fulgentij epist. 7. c. 13. Si misericors est Deus, vniuersa potest peccata dimittere. Non est perfecta bonitas, à qua non omnis malitia vincitur. Quartò, & optimè, *misereris omnium*, scilicet creaturarum, dando ea quibus indigent, *quia omnia potes*. q. d. Quia tu, qui ditissimus es & potentissimus, potes supplere & ditare omnium creaturarum indigentiam & miseriam: tu enim in omnibus potes omnia; aut potiùs q. d. Licèt possis perdere orbem terrarum solo nutu, vt præcessit; tamen id non facis, sed misereris, id est eum, & peccatores in eo conseruas, quia potes omnia, vti creare, ita & in suo esse misericorditer conseruare. Nam vt ait v. 27. *Parcis omnibus, quoniam tua sunt Domini*. Hoc est quod ait c. 12. 16. *Et ob hoc, quòd omnium Dominus es, omnibus te parcere facis*. ita à Castro. Dei enim misericordia est omnipotens, tam in miserendo, quàm in operando. nulla enim tanta est miseria, quam curare non valeat velitque Dei misericordia. Quare sicut miseriæ hominum sunt infinitæ: sic pariter misericordia Dei est infinita. Quocirca abyssus miseriæ nostræ inuocat abyssum diuinæ misericordiæ. Ideo enim Deus permittit, vel immittit tot tantasq; miserias hominibus, vt habeat obiectum, in quod exerat diuitias misericordiæ suæ. Hæc enim omnes omnium hominum & creaturarum miserias, in immensum superat & transscendit. Vnde illud Psalm: *Misericordiâ Domini plena est terra*: Et, *Miserationes eius super omnia opera eius*.

Tertiò.

ET DISSIMVLAS PECCATA HOMINVM PROPTER POENITENTIAM] Græcè *in*, vel *ad*, *pœnitentiam*. q. d. Deus dissimulat & punire differt peccata hominum hoc fine, vt ipsi culpam agnoscant & pœnitentiam agant, iuxta illud Rom. 2. 4. *An diuitias bonitatis eius, & patientiæ, & longanimitatis contemnis? ignoras quoniam benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit?* id est adducere cupit & conatur. Et illud Isaiæ 30. 18. *Expectat Dominus vt misereatur vestri*. ita Cantacuzenus, Vatabl. Osorius & Iansen.

Quarè minùs genuinè multi sic explicant, q. d. *Dissimulas*, id est condonas peccata hominum propter pœnitentiam, quam ipsi egerunt vel agunt.

Hinc S. Thomas 3. p. q. 86. art. 1. docet erroneam esse opinionem illorum, qui sentiunt aliquem in hac vita pœnitentiam agere, & mores suos emendare non posse.

A Porrò pœnitentia non est nuda resipiscentia, & morum mutatio, vt volunt Lutherus, Beza & Erasmus in cap. 3. S. Matthæi, & 1. Corinth. 7. & Caluinus lib. 3. Instit. ca. 3. §. 5. sed & dolor, contritio & detestatio peccatorum commissorum, eorumq; punitio, castigatio & satisfactio. Quare iidem perperam etymon pœnitentiæ dant, vt dicatur à *pone*, id est post vel posterius, quasi *pœnitere* idem sit, quod *posterius consilium tenere*; cùm Patres & prisci Latini *pœnitentiam* à *pœna* deriuẽt, vt idem sit, quod *pœnæ tenentia*, vt ait S. August. lib. de Vera & falsa pœnitentia c. 19. & S. Isidor. lib. 3. Etymol. cap. vlt. Vnde Ausonius epigr. 22. de occasione & pœnitentia, eam ita loquentem inducit:

Pœnitentiæ natura & etymon.

Sum dea, quæ facti non factiq; exigo pœnas,
Vt te pœniteat, sic metanœa vocor.

B Et Lactant. lib. 6. ca. 24. *Resipiscit*, inquit, *ac mentem suam quasi ab insania recipit, quem errati piget, castigatq; seipsum dementiæ, & confirmat animum suum ad rectiùs viuendum*. vide Bellarm. libr. 1. de Pœnit. cap. 7.

C DILIGIS ENIM OMNIA, QVÆ SVNT (omnes res à te creatas, quæ à te suum esse acceperũt: peccatum autem Deo ita exosum, non est res à Deo creata, sed ab homine facta: vnde explicãs subdit) ET NIHIL ODISTI EORVM, QVÆ FECISTI: NEC ENIM ODIENS ALIQVID CONSTITVISTI AVT FECISTI] Græcè, κατεσκεύασας, id est præparasti & ordinatè cõposuisti. Septuag. Romæ correcti habent, *neque enim odio habens aliquid constituisses*: & sic legit S. Augustinus. q. d. Misereris omnium, quia omnia diligis velut opera tua; ergo illa odio prosequi nequis: condidisti enim ea ex amore: ideo enim ea fecisti, vt tuam bonitatem eis ostenderes, tuumque esse eis communicares. Hinc Genes. 1. dicitur: *Vidit Deus cuncta quæ fecerat, & erant valdè bona*. Nam vt docet S. Thomas 1. p. q. 20. a. 2. amor noster amat res, quia bonæ sunt; Deus verò amat res, non quia bonæ sunt, sed vt eas faciat bonas: amor enim ipsius est causa bonitatis rerum. Pro *odisti* græcè est ἐβδελύσσῃ, id est abominaris, auersaris, execraris. Apage ergo Caluine, qui doces Deum reprobos creasse ad damnationem & gehennam, ideoque ad peccatum, quo mereretur gehennam. Facis ergo Deum auctorem peccati, ac proinde Deus tuus, non alius quàm diabolus sit oportet. Diabolus enim est auctor omnis mali; sicut ex aduerso Deus omnis boni est fõs & origo. Et si Deus odit & in gehenna castigat peccatum, quomodo illud facit? *nihil* enim *odisti Domine eorum, quæ fecisti*: &, vt ait S. Fulgent. *Deus non est illorum auctor, quorum est vltor*. Quare Deus diligit omnes homines, quà homines sunt; odit verò nonnullos, quà peccatores sunt: quia scilicet peccata, quæ ipse odit, instigante diabolo perpetrarunt. Odit ergo opus nostrum, quod peccando fecimus nos; amat verò opus suum, quod ipse fecit, scilicet naturam & gratiam, ait S. Augustin. tract. 110. in Ioannem.

D

VERS. 25.

Ex hoc loco & similibus patet, in Deo verum & propriè dictum esse actum amoris, quo non tantùm amat seipsum, sed & omnia creata, præsertim angelos, animas & homines sanctos. Dices, Ergo actus amoris, quo Deus amat creaturas, cùm sit liber, & possit abesse à Deo, addit aliquid

In Deo verè est actus amoris quo amat creaturas.

Obiectio.

quid ad actum amotis, quo Deus amat seipsum; imò ille actus huic accedit; ergo Deo eiusq; actui potest aliquid addi. quod est absurdū, cùm omnia, quæ sunt in Deo, sint idem cum Deo & Dei essentia infinita, cui nihil addi potest.

Respondetur, exteriùs tantùm addi actui Dei obiectum, putà creaturam, quæ amatur; interiùs verò nihil addi actui Dei, quo amat seipsum. Hic enim cùm sit infinitus, purissimus, simplicissimus, perfectissimus, sine vlla sui mutatione, vel additione, extendit se ad amandum creaturas, cùm eas vult amare, ideoque eas creat & beat. Actus enim ille est velut pelagus immensū, quod creaturam velut guttam absorbet sine vllo sui incremento. Nam vt dixit v. 23. *Tamquam momentum staterę, sic est ante te orbis terrarum, & tamquam gutta roris antelucani.* Quocirca, vti profundè & clarè præ aliis explicat Illustrissimus Dominus Augustinus Oregius, Sanctissimi Domini Nostri Vrbani Octaui Eleëmosynarius, æquè ac Theologus, tract. 1. de Deo vno cap. 14. q. 1. Si Deus ab æterno voluisset amare & creare, quæ de facto noluit; & vice versâ noluisset, quæ voluit; in Deo nulla fuisset futura mutatio. Nam per eumdem indiuisibilem suæ volūtatis actum, qui est diuina substantia, æquiualens infinitis volendi aut nolendi actibus, voluisset quæ noluit, & noluisset quæ voluit. Non enim ex eo quòd voluntatis diuinæ mutetur obiectum secundarium, ad quod liberè terminatur, sequitur mutari Deum, sed sat est mutari creaturas. Et sicut non mutatur Deus ex eo, quòd coëxistat per sui immensitatem iis rebus, quibus antea non coëxistebat: ita pariter non intelligitur mutari Deus, si intelligatur voluisse ab æterno esse ea, quæ non sunt; vel non esse, quæ sunt. Ob infinitam enim perfectionem actus diuini intellectus & voluntatis, potest Deus vnico simplicissimo & indiuisissimo actu, intelligere ab æterno habituras existentiam res omnes, quæ sunt eam habituræ in quacumque temporis differentia; & per eūdem etiam actum cognoscit, non habituras existentiam res, quæ non existent. Ita per eumdem simplicissimum actum vult ea existere, quibus decreuit dare existentiam, & non vult existere ea, quæ non decreuit producere, sed voluit remanere tantùm intra numerum rerum possibilium. Non intelligeretur ergo mutari Deus, si ab æterno intelligeretur voluisse, quæ noluit; & quæ voluit, noluisse: sicut vno eodemque actu vult ea, quæ vult, & non vult ea quæ reprobat, & quibus decreuit non dare existentiam.

Respons.

VERS. 26. QVOMODO AVTEM POSSET ALIQVID PERMANERE, NISI TV VOLVISSES? AVT QVOD A TE VOCATVM NON ESSET, CONSERVARETVR?] *Vocatum*, id est creatum, & voce Dei ex nihilo in rerum naturam & existētiam euocatum: Dei enim dicere est facere, Dei vocare est creare. *Dixit enim, & facta sunt* omnia. ita S. Athanas. serm. 3. contra Arrianos. Simili phrasi Apostol. Rom. 4. 17. ait de Deo: *Qui viuificat mortuos, & vocat ea quæ non sunt, tamquam ea quæ sunt*, dum ex non entibus facit entia, & ex non existētibus existentia: non entia enim ita parent Deo, sicut entia: quare si à Deo vocentur, illicò se sistunt & existunt. Probat Deum diligere opera sua, etiam homines peccatores, v.g. Ægyptios, A quia illos & illa conseruat. Nam sine Dei concursu illa sustentante permanere non possent, sed illico rediret in nihilum, ex quo à Deo euocata & creata sunt. Conseruatio ergo hominum & creaturarum est quasi continuatio primæ creationis, & quasi continua eorum creatio. Sicut ergo Deus primitus illa creauit ex amore, sic eadem conseruat ex amore.

Porrò, vt eruditè notat noster Les. de Attributis diuin. ca. 3. hæc creaturarum à Deo conseruatio, licèt vnica sit & vnius modi; quadruplici tamen modo concipi potest: Primò, per modum sustētationis, quasi creatura Deo, veluti firmissimo fundamento & fundo, sit innixa, & ipse eam infernè quasi sustineat, ne in centrum sui nihili recidat. Sic S. Dionysius de Diuin. nom. cap. 10. Deum vocat sedem omnipotentem, fundum, fundamentum omnium. Et S. Gregorius B 2. Moral. c. 12. ait Deum esse infra omnia, & subtus creaturam sustentare. Secundò, per modum suspensionis: Deus enim creaturam ex abysso nihili quasi trahit sursum versus seipsum ad esse, & ad speciem certam, & in ea illam quasi suspensam tenet, ne in suam abyssum, vnde educta est, recidat. Tertiò, per modum influxus & subministrationis. Sic D. Augustinus lib. 4. de Genesi ad litt. ca. 12. & S. Dionysius suprà, conseruationem vocant operationem, largitionem indesinentem, subministrationem esse & naturæ. Idem significatur cùm Deus dicitur omnium esse, omnium vita. Quartò, per modum connexionis & constrictionis. Sicut enim res fluxa, nisi assiduè constringatur & connectatur suis partibus, statim diffluit & dissoluitur: ita nisi Deus interiùs constringat & connectat particulas omnes minimas, C aut totalitates rei, ipsa tota in nihilum soluetur. Hoc significant Patres cùm dicunt, Deum omnia continere & constringere.

Deus conseruat res quadruplici-citer. Primò.

Secundò.

Tertiò.

Quartò.

PARCIS AVTEM OMNIBVS: QVONIAM TVA SVNT DOMINE, QVI AMAS ANIMAS] Syrus, *quia tua sunt Domine omnia, diligis animas*, propter quas cetera omnia creasti. Hæc est altera ratio, quare Deus Ægyptios ceterosq; peccatores non illico occidat, sed moderatè castiget vt resipiscant & saluentur; quia scilicet res omnes, ac præsertim animę, sunt possessio & peculium Dei: quia enim Deus omnes creauit, hinc in omnes velut res suas plenum habet proprietatis dominium, omnesque vt sui iuris ex asse possidet. Nam, vt sapienter ait Cantacuzenus, boni heri & possessoris est, ita res suas procurare, vt iis parcat, nec temerè eas perdat, aut inutiliter sine fructu prodigat & consumat. Quare si nos, in quibus viget concupiscentia & luxus, res nostras nō prodigimus sine vtilitate & commodo, quantò magis omnium procurator, & qui omnia prouidet procuratque Deus, qui omnes capillos nostros in numerato habet, curabit res nostras, non tantùm vt sint, sed & vt bene riteque constitutæ sint? VERS. 27.

Vnde Nota. Pro τῷ *Domine, qui amas animas*, græcè significantius est, δεσποτα φιλόψυχε, id est, *Domine animarum adamator*: Deus enim animas, vt ceteris omnibus creaturis nobiliores & pretiosiores, singulariter amat & diligit: ipse enim proprio ore animam homini inspirauit, eamque ad suam imaginem sibi simillimā condidit, Genes. 2. 7. *Deus φιλόψυχος, cur?*

nes. 2.7. ipse propter animas, putà propter homines, totum mundum, & omnia quæ in eo sunt, creauit; ac ne animæ lapsæ in peccatum perirent, Christum in carnem & in crucem misit. Vide ergo, ô homo, quàm animam tuam diligere, eiusque salutem curare debeas, ac deinde animas quoque ceterorum hominum, quas ita dilexit Deus, quasque Christus pretioso suo sanguine redemit: nimirum hæc fuit φιλανθρωπία, id est, eximius ille amor Dei in homines, quem adeò celebrat & inculcat Apostolus ad Titum cap. 3. v. 4. Hoc est, quod Deus per Ezechielem proclamat c. 18. 4. *Ecce omnes animæ, meæ sunt, vt anima patris, ita & anima filij mea est.* Hinc rectè colligas, Deum cuique animæ dare auxilium sufficiens ad salutem.

Rursum, tu *Domine amas animas*, id est vitas, etiam Ægyptiorum ceterorumque impiorum, ideoque eos non statim occidis, sed moderatè castigas, vt resipiscant & mortem euadant, ac vitam assequantur, præsentem longæuam, futuram verò æternam. Idipsum illustri visione Christus demonstrauit Carpo, quam recenser S. Dionys. epist. 8. ad Demophilum.

CAPVT DVODECIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRosequitur idem argumentum Dei bonitatis & clementiæ, quomodo scilicet Deus impios Chananæos illico non perdiderit, sed modicè castigarit, & ad pœnitentiam inuitarit, vt hoc exemplo ceteris peccatoribus spem veniæ daret, eosq; ad pœnitentiam & morum correctionem alliceret.

1. O Quàm bonus & suauis est Domine spiritus tuus in omnibus! 2. Ideoque eos, qui exerrant, partibus corripis: & de quibus peccant, admones & alloqueris: vt relicta malitia, credant in te Domine. 3. Illos enim antiquos inhabitatores terræ sanctæ tuæ, quos exhorruisti, 4. quoniam odibilia opera tibi faciebant per medicamina, & sacrificia iniusta, 5. & filiorum suorum necatores sine misericordia, & comestores viscerum hominum, & deuoratores sanguinis à medio sacramento tuo, 6. & auctores parentes animarum inauxiliatarum, perdere voluisti per manus parentum nostrorum, 7. vt dignam perciperent peregrinationem puerorum Dei, quæ tibi omniũ charior est terra. 8. Sed & his tamquam hominibus pepercisti, & misisti antecessores exercitus tui vespas, vt illos paulatim exterminarent. 9. Non quia impotens eras in bello subiicere impios iustis, aut bestiis sæuis, aut verbo duro simul exterminare: 10. sed partibus iudicans dabas locum pœnitentiæ, non ignorans, quoniam nequam est natio eorum, & naturalis malitia ipsorum, & quoniam non poterat mutari cogitatio illorum in perpetuum. 11. Semen enim erat maledictum ab initio: nec timens aliquem, veniã dabas peccatis illorum. 12. Quis enim dicet tibi: Quid fecisti? aut quis stabit contra iudicium tuum? aut quis in conspectu tuo veniet vindex iniquorum hominum? aut quis tibi imputabit, si perierint nationes, quas tu fecisti? 13. Non enim est alius Deus quàm tu, cui cura est de omnibus, vt ostendas quoniam non iniustè iudicas iudicium. 14. Neque rex neque tyrannus in conspectu tuo inquirent de his quos perdidisti. 15. Cùm ergo sis iustus, iustè omnia disponis, ipsum quoque qui non debet puniri, condemnare, exterum æstimas à tua virtute. 16. Virtus enim tua iustitiæ initium est: & ob hoc quòd omnium Dominus es, omnibus te parcere facis. 17. Virtutem enim ostendis tu, qui non crederis esse in virtute consummatus, & horum, qui te nesciunt, audaciam traducis. 18. Tu autem dominator virtutis, cum tranquillitate iudicas, & cum magna reuerentia disponis nos: subest enim tibi, cùm volueris, posse. 19. Docuisti autem populum tuum per talia opera, quoniam oportet iustum esse & humanum, & bonæ spei fecisti filios tuos: quoniam iudicans das locum in peccatis pœnitentiæ. 20. Si enim inimicos seruorum tuorum, & debitos morti, cum tanta cruciasti attentione, dans tempus & locum, per quæ possent mutari à malitia, 21. cum quanta diligentia iudicasti filios tuos, quorum parentibus iuramenta & conuentiones dedisti bonarum promissionum? 22. Cùm ergo das nobis disciplinam, inimicos nostros multipliciter flagellas, vt bonitatem tuam cogitemus iudicantes: & cùm de nobis iudicatur, speremus misericordiam tuam. 23. Vnde & illis, qui in vita sua insensatè & iniustè vixerunt, per hæc, quæ coluerunt, dedisti summa tormenta. 24. Etenim in erroris via diutiùs errauerunt deos æstimantes hæc, quæ in animalibus sunt superuacua, in-

tium insensatorum more viuentes. 25. Propter hoc tamquam pueris insensatis iudicium in derisum dedisti. 26. Qui autem ludibriis & increpationibus non sunt correcti, dignum Dei iudicium experti sunt. 27. In quibus enim patientes indignabantur, per hæc quos putabant deos, in ipsis cùm exterminarentur videntes, illum, quem olim negabant se nosse, verum Deum agnouerunt: propter quod & finis condemnationis eorum venit super illos.

VERS. 1. QVAM BONVS ET SVAVIS EST DOMINE SPIRITVS TVVS IN OMNIBVS?] scilicet rebus creandis, conseruandis, alendis, gubernandis; ac præsertim in hominibus, tam in decernendis pœnis, quàm in assignandis præmiis huius vitæ, quin & futuræ: nam Deus præmiat Beatos in cælo vltra meritum, & damnatos in inferno cruciat citra demeritum: merentur enim illi ampliùs torqueri. Syrus, *quoniam spiritus tuus bonus inhabitans est in omnibus*; Arabicus, *quoniam spiritus tuus bonus est in omnibus*; græcè, *nam incorruptibilis spiritus tuus est in omnibus*, omnia scilicet conseruans, etiam impios, sed ita vt ab eis non vitietur, nec polluatur. *Incorruptibilis* ergo est, tum quia ab ira, nec à vindicta aliaúe passione vinci & corrumpi se finit, sed ingenitã in omnes bonitatem & suauitatem iugiter custodit, vt vertit Noster: tum quia res à se factas, etiam homines impios, non perdit, nec corrumpit, sed conseruat, ac ad pœnitentiam & salutem inuitat: tum quia sceleribus hominum, quos creat, alit & conseruat, non maculatur, nec corrumpitur: tum quia res corruptas, ac præsertim homines peccato perditos, per pœnitentiam reficit & restaurat.

Spiritus Dei incorruptibilis quintupliciter.

Spiritum Dei accipe, communem tribus personis S. Trinitatis. q.d. O Domine, quàm in omnibus rebus etiam impiis, ostendis te suauem & benignũ ex ingenito tibi suauitatis & benignitatis spiritu. Tu enim es φιλόψυχος, id est singularis animarum amator, vti paulò antè dixit. Es autem talis *in omnibus*, quia omnes afflas & impellis ad bonum, omnibus inspiras pietatem, omnes incitas ad virtutem, ad pœnitentiam & ad odium vitiorũ. Potest quoque accipi spiritus notionalis, putà Spiritus sanctus: huic enim, vtpote per amorem procedenti à Patre & Filio, appropriatur bonitas & suauitas. Vnde ex eo quòd Spiritus hic vocatur *incorruptibilis*, probat S. Athanas. epist. ad Serapionem, Spiritum sanctum esse Deum.

Tropol. Methodius in Catena Iob ca. 27. per spiritum incorruptibilem, accipit conscientiam incorruptam, quam Deus cuique indit, quæ facit, vt de Deo, etiam cùm peccata punit, rectè sentiamus, nec eius seueritatem, sed nostram malitiam accusemus.

Spiritus hic suauitatis & bonitatis connaturalis est Deo, ideoque illi commensus, infinitus & immensus, ac proinde infinito honore colendus, & infinito amore, si fieri posset, redamandus æquè ac imitandus. Præclarè S. Leo serm. 10. de Quadragesima: *Si dilectio Deus est*, ait, *nullum debet habere terminum charitas, quia nullo potest claudi fine diuinitas.* B. Laurẽtius Iustinianus serm. de S. Andrea: *Est inquieta res amor, non contenta limitibus, singularitatem non patiens, numquam dormitans, semper operans, euidentissimis per se manifestata indiciis, quæ nescit medium personarum*, &c. Amor enim transformat hominẽ in Deum. Nam, vt ait S. Gregor. Nyssenus orat. de pueris præmaturè mortuis: *Homo à Deo factus est, vt esset diuinæ virtutis animatum quoddam simulacrum.*

Has delicias suauitatis diuinæ gustauit Psal- *Dulcedo Dei mira.*
tes dicens: *Quàm magna multitudo dulcedinis tuæ Domine, quam abscondisti timentibus te!* psal. 30. 20. Et sponsa, cùm iis ebria exclamabat: *Fulcite me floribus, stipate me malis, quia amore langueo*, Cant. 2. Et S. Magdalena, cùm pœnitens & amans suauissimas funderet compunctionis lacrymas. Eadem sentiunt verè pœnitentes & cõpuncti. Noster S. Franciscus Xauerius in mediis persecutionibus, ærumnis & laboribus Indicis, iis ita abundabat, vt cor eius non caperet. vnde hæ eius erant voces: *Satis est Domine, satis est.*

Hanc spiritus diuini suauitatẽ sensérat S. Au- *Dei dulcedo omnia amara dulcorat.*
gust. vnde in Soliloquiis c. 22. ita cum eo dissuauitur: *Renuit consolari anima mea, vt digna habeatur tuis consolationibus æternis: quia iustum est vt amittat te, quicumq; in aliquo alio magis consolari eligit, quàm in te. Et obsecro summa veritas te per te, non permittas me in aliqua consolatione vana consolari quàm in te, sed peto vt omnia mihi amarescant, vt tu solus dulcis appareas animæ meæ, qui es dulcedo inæstimabilis, per quam cuncta amara dulcorantur. Tua enim dulcedo Stephano lapides torrentis dulcorauit, tua dulcedo craticulam B. Laurentio dulcem fecit. Pro tua dulcedine ibant Apostoli gaudentes à conspectu concilij, quoniam digni habiti sunt pro nomine tuo cõtumeliam pati. Ibat Andreas securus ad crucem & gaudens, quoniam ad tuam dulcedinem properabat. Hæc enim tua dulcedo ipsos Apostolorum principes sic repleuit, vt pro ipsa crucis patibulum vnus eligeret, alter quoque caput ferienti gladio supponere non timeret. Pro hac emenda Bartholomæus propriam pellem dedit. Pro hac quoque gustanda veneni poculum intrepidus Ioannes potauit. Hanc* C *verò vt gustauit Petrus, omnium inferiorum oblitus, clamauit quasi ebrius, dicens: Domine bonum est nos hîc esse, faciamus hîc tria tabernacula.* Vnde concludit: *Hæc est enim illa beatitudo, Domine Deus noster, quam expectamus daturum te nobis, pro qua tibi Domine continuè militamus, pro qua tibi mortificamur tota die, vt in tua vita tibi viuamus.* *Matth. 17.*

Rursum, ex hac gnome discе regulam discretionis spirituum, quâ scilicet discernas spiritum tuum & cuiusque alterius, an bonus sit, an malus. Vis scire quo agaris spiritu, præsertim in corripiendo & castigando, vide an id quod agis facias suauiter, an durè; benignè, an rigidè; leniter, an asperè; modestè, an imperiosè. Si prius inuenias, scito esse spiritum Dei: si posterius, esse spiritum mundi vel diaboli. Spiritus sanctus enim in homine suauitatem & dulcorem quemdam sibi similem efficit, tam in dicendo, monendo, imperando, quàm in agendo & operando; spiritus verò mundi, duritiem & asperitatem: nam *Regula discretionis spirituum.*

Spiritus

Spiritus sanctus est suauis, benignus, lenis, modestus: spiritus verò mundi est durus, rigidus, asper, imperiosus. Vnde Apost. Galat. 6. 1. *Fratres, inquit, etsi præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos, qui spirituales estis, huiusmodi instruite in spiritu lenitatis.* Et S. Petrus epist. 1. c. 3. 4. Christi spiritum ita describit, eumque in Christianis deposcit: *Qui absconditus est cordis homo, inquit, in incorruptibilitate quieti & modesti spiritus, qui est in conspectu Dei locuples.* Vide vtrobique dicta.

VERS. 2. IDEOQVE EOS, QVI EXERRANT, PARTIBVS (malè legit Hugo *patribus*, q.d. Qui à patrum doctrina aberrant) CORRIPIS, ET DE QVIBVS PECCANT, ADMONES ET ALLOQVERIS (Lucifer pro S. Athanas. *admonens alloqueris*, leniter castigas, vt nō tam castigare, quàm eos admonere, & suauiter alloqui, id est consolari, videaris) VT RELICTA MALITIA, CREDANT IN TE DOMINE] *Credant*, id est, te agnoscant, colant, ament, reuereantur, & per omnia obediant. Qui enim verè credit Deū esse Deum, illumque apprehendit & æstimat pro dignitate, vti par est, hic vtiq; eum reueretur, amat & colit. ita S. Bonauent. Lyran. Hugo & alij.

Porrò aliter Dionys. Errantes, inquit, *corripis partibus*, id est per partes, dum non simul omnes è medio tollis, sed tantùm illarum partem aliquam, quæ ceteris statuatur in exemplum.

Vatabl. pro διὸ, id est *ideo*, per diæresin legit δι' ὃ, id est *per quem*, scilicet πνεῦμα, id est *spiritū*. q.d. Per spiritum tuum suauiter corripis & admones eos, qui errant & peccant. Spiritus tuus suauis causa est & administer moderatæ pœnæ, qua paulatim castigas impios.

Vox *alloqueris* notat internam Dei inspirationem & locutionem; qua ipse in animis peccatorum loquitur, & in memoriam reducit, quanta & quàm grauia peccata commiserint, quorum ipsi non recordantur, ideoque se posse, & ex iustitia debere, eos acriter punire ac perdere pro meritis; sed ex clementia malle se moderatè castigare, vt resipiscant & saluentur: quod si id facere negligant, maiora, imò æterna, eos manere supplicia, aliaque his similia salubriter inspirat, quæ eos ad pœnitentiam moueant, qualia amicus amico suggereret, vt eius bono consulat.

VERS. 3. ILLOS ENIM ANTIQVOS INHABITATORES TERRÆ SANCTÆ TVÆ, QVOS EXHORRVISTI] Græcè μισήσας, id est, *odio habens*, vel *cùm odio habuisses*. Pendent hæc & sequentia à verbo *perdere voluisti* v. 6. Significat Chananæos incolas Palæstinę ob enormia eorū scelera, à Deo per Iosue & Hebræos fuisse eiectos & exciſos.

VERS. 4. QVONIAM ODIBILIA OPERA TIBI FACIEBANT PER MEDICAMINA] Græcè, διὰ φαρμακείων, id est *per veneficia*, per quæ tum venena propriè dicta accipe, q.d. Chananæi veneno homines necabant, vti etiamnum faciunt nonnulli Barbari apud Indos; tum incantationes & maleficia, quibus sagi & magi ope dæmonis incantant, perdunt & occidunt homines, animalia, segetes, &c. q.d. Deus perdidit Chananæos, quia dediti erant veneficiis & maleficiis, erantque magi & malefici: hæc enim scelera præ ceteris exosa sunt Deo.

ET SACRIFICIA INIVSTA] Græcè, ἀνοσίους, id est non sancta, non pia, sed impia & sceA lesta. Est miosis. Talia sunt, quæ fiunt diabolo vel idolis in iniuriam veri Dei. item quæ fiunt ex victimis hominum, vt sequitur; aut ex rebus obscenis & impuris, qualia erant sacrificia Veneris, Priapi, Bacchi, &c.

Pro *sacrificia* græcè est τελεταὶ, quæ vox Secundò, significare potest initiationes aut sacra, quibus quis initiatus sit, aut alios initiet. q. d. Chananæi erant sacerdotes sacris impiis initiati, & alios iisdem initiantes & consecrantes.

ET FILIORVM SVORVM NECATORES SINE MISERICORDIA, ET COMESTORES VISCERVM HOMINVM, ET DEVORATORES SANGVINIS A MEDIO SACRAMENTO TVO, ET AVCTORES PARENTES. ANIMARVM INAVXILIATARVM PERDERE VOLVISTI PER MANVS PARENTVM NOSTRORVM] VERS. 5. VERS. 6.

B Pergit recensere scelera Chananæorum, ob quæ Deus eos disperdidit. Primum est, quòd filios suos necarent sine misericordia, præsertim dum eos immolabant idolis.

Secundum, quòd homines hominumque viscera comederent; per *viscera* non sola exta, sed & carnem omnem intellige, iuxta illud Virgilij:

Et solida imponit taurorum viscera flammis.

Vnde visceratio priscis erat carnis crudæ distributio, quæ fieri solebat in festis solemnibus, vel in funere excellentis personæ. Hinc lib. 8. Liuius refert, populo viscerationem datam à M. Flauio in funere matris. Itaque Chananæi turpiùs in hoc delinquebant, quòd viscerationem dabant carnium, non aliarum animantium, sed humanarum, & fortasse filiorum, quos immolabant: quo quid immanius & horribilius? ita à Castro.

C Tertium, quòd vorarent sanguinem *à medio sacramento tuo*; græcè, ἐκ μέσου μυσταγωγίας σου, id est *interposito iuramento tuo*. q.d. Chananæi cùm fœderibus, aliisq; contractibus & rebus interponerent iuramentū, illud sanciebant potu sanguinis humani, vti etiamnum Barbari nonnulli faciunt; atque olim fecit Catilina in sua coniuratione contra patriam, putà Romam, vti asserit Cicero in Catilin.

Aut potiùs *à medio sacramento*, id est sacrificio, *tuo*. q.d. Chananæi cùm Deo, qui tu solus es Domine, sacrificarent homines, quin & filios, sacrificiū illud consummabant epulo siue cōuiuio, in quo carne & sāguine humano oblatis & sacrificatis vescebantur: hęc ergo tollebāt de *medio sacramento*, id est sacrificio, vti etiamnum faciunt Brasilij; atque olim Gentiles Saturno filios suos deuoranti, humana hostia, imò filiis suis immolatis, sacrificasse notissimum est ex Plutarcho, Eusebio, Clemente Alex. Cyrillo, & aliis; vti & istud, sacrificantes scilicet de sacrificiis suis comedisse. Sanè Chananęos, & illorum exemplo Hebræos, filios suos immolasse Moloch, liquet 4. Reg. 23. 10. psal. 105. 37. Leuit. 18. 21. & 27. vbi fusè hac de re egi. Sensus ergo est q.d. Non satis erat Chananæis mactare filios per parricidium, sed & eorum mactatione voluerunt litare Deo, eumque placare & venerari per sacrilegium; quæ summa erat Dei iniuria & blasphemia. Hac enim immolatione significabant Deo placere hæc parricidia, imò per ea Deum coli velle, cùm hoc diaboli sit proprium, qui non nisi sceleribus pascitur & colitur.

Cornel. in Sapient.

Posset quoque deuoratio sanguinis non solius humani, sed cuiusuis animalis immolati, puta bouini, ouini, caprini, accipi. Sanguinem enim quemlibet bibere, nota & causa est crudelitatis. Vnde Iudæis Deus vetuit esum sanguinis, iussitque sanguinem omnem sibi soli libari & effundi. Sanguis ergo Deo debitus erat & sacer, quia anima & vita sita est in sanguine. Sicut ergo anima Deo quasi sacra est, sic & sanguis. Vide dicta Genes. 9.4. Leuit. 7.26. & Deuter. 12.23. & seq. Quare τὸ *à medio sacramento tuo*, exponi posset, *à media sacra lege tua*. q.d. Hi voratores sanguinis, sanguinem tibi ex lege tua sacrum & sanctum, sacrilegè sibi surripuerunt & potauerunt. Quocirca in Græco elegans & neruosa est antithesis, θοίναν αἱμάτων, id est conuiuium vel conuiuas sanguinis: θοίνα enim dicitur hoc epulum à θεὸς & οἶνος, quòd in festis deorũ largiùs vinum bibere solerent, ait Athen. lib. 2. q.d. In θοίνᾳ, id est in conuiuio sacro, fit Dei epulum ex vino: at hoc Chananæorum fiebat ex sanguine. Erat ergo conuiuium non vini, sed sanguinis, ideoque cruentum, horrendum, ac Deo inuisum & exosum.

Lectio varia. Prima. Nota. Codices Græci hîc mirè variãt. Primò enim Ianssen. legit, μύσας ἐκμύσῃ θειασμῶ σε, id est mystes & sacerdotes execrandi cultus tui, quo scilicet Chananæi te colebant humanâ victimâ & sanguine. Aut ἐκμύσῃ, μύσαστε θείας σε (vt habet Aldina editio) sic vt τὸ ἐκμύσῃ referatur ad αἱμάτων. q.d. Execrandi sanguinis erant deuoratores; deinde subdatur μύσαιστε θείας σε, id est *& quoque erant mysta*, id est occultatores & suppressores, veri *cultus tui*, quem ipsi acceperant à Noë, Abraham, ceterisque patribus, qui olim ibidem verum Deum vera religione coluerant.

Secunda. Secundò, Petrus Nannius legit, καὶ παλαγχνοφάγειν ἀνθρωπίνων σαρκῶν θοίναν, id est, *& intestina vorare* soliti erant, nimirum *humanarum carnium epulas*. Deinde, καὶ αἵματ' ἐκμυσῆν, id est, *& sanguinem abligurierunt*. Mox, μύσαστε θιάσῳ, id est *& sacrificos* siue *flamines thiasi*. Est autem thiasus propriè chorus bacchantium, siue Mænadum; dictus θίασος, ἀπὸ τῆς θεῖα ᾄσαι, id est *diuina cantare*; aut ἀπὸ τῆς θέειν, id est *à currendo*: currebant enim quasi lymphatici. Hinc θιάσαι & χορεῦσαι, id est choros ducere, saltare, tripudiare. Vnde Virgil. ecloga 5. in Bacchide:

Thiasus quid?

Instituit Daphnis thiasos inducere Baccho.

Erat ergo thiasus saltatio, chorea & pompa, quæ Baccho in sacrificio exhibebatur; item conuiuium sacrum & cõuiuantium cœtus. Vnde Clemens Alex. orat. Protrept. thiasum vocat insanum, putà thyrsum Bacchicum. Hinc & Romani in editione Græca, in Notis annotant quosdam legere hîc, ἐκ μέσου μύστας θιάσου, id est *mystas à medio initiatos thiaso*, id est choro bacchantium, sicque legit Cantacuzenus.

Tertia. Tertiò, alij pro θείας σε legunt θειασμὸν, id est, furorem diuinum, quo aguntur fanatici, quem Plato ἐνθουσιασμὸν vocat. Vnde Vatablus legit, μύσαιστε θειασμῶν, vertitque, *& sacerdotes diuini furoris*, vel *sacerdotes fanaticos*. Nam θειάσειν est numine afflari, nec comperem esse sui: vnde θειασμὸς est afflatus, diuinatio, conuiuium.

Quarta. Quartò, Vaticanus codex correxit, ἐκ μέσου μυστηρίας σε, q.d. *E medio sacramenti tui*, vel *arcani diuini tui*, vt vox μυστηρίας nouata (nam alibi non inuenitur, & Auctor huius libri plura alia nouat) & conflata sit ex μύσης & θείας, q.d. Arcanum diuinum. Sic videtur legisse Vulgatus interpres, nisi malis ipsum legisse, ἐκ μέσου μυστηριασμοῦ σου, id est, *ex medio mystico cultu*, id est sacramento, vel sacrificio, *tuo*.

Quare alienum & coactum videtur, quod Lyran. Hugo, à Castro & nonnulli alij censent, per *sacramentum* accipi terram sanctam, eamque vocari *medium*, quia sita erat in medio climate terræ habitabilis. q.d. Hos omnes idolorum cultores voluisti perdere è medio sacramenti tui, id est è medio terræ, in qua tua sacramenta constituisti, arcana tua, aut cultũ tuum; nempe è medio cultorum tuorum: non enim decens erat, vtiin medio tot impiorum pius populus moraretur, aut inter tot execranda sacra cultus Dei verus exerceretur. Vnde Complut. & Regij verba transponunt, sicque legunt, *& deuoratores sanguinis, & auctores parentes animarum inauxiliatarum perdere voluisti à medio sacramento tuo*, id est à media terra sancta.

Minùs quoque proposito satisfacit, quod suspicatur noster Lorinus, μυστηρίας positũ videri pro μυστείας. μυσάδης autem à Phauorino vocatur collegium, societas siue cœtus vatum, hũcque à Nostro vocari *sacramentum*, quasi sacrilegi hi Chananæi fuerint, *ex medio sacramenti*, id est sodalitij sacri Deo, hoc est sacerdotum, qui ritè quondam coluissent Deum, sed ab iis defecissent ad idola, & deos Gentium, eorumque sacra, sacerdotia, & fana profana.

ET AVCTORES PARENTES ANIMARVM INAVXILIATARVM PERDERE VOLVISTI] *Auctores*, scilicet cædis & necis filiorum: hos enim paulò antè vocauit, *filiorum suorum necatores*, idque significat Græcum αὐθένλας, quod Gaza, Budæus, aliique vertunt αὐλόχειρας, id est eum, qui suâ manu sibi aut suis manus infert, & mortem conscisci. Sic enim Euripides, Æschylus, aliique prisci hanc vocem vsurpant; sed posteriore æuo vox αὐθένλης vsurpata fuit pro auctore, imò ab ea deriuant nomen *auctor*, licèt Seruius in illud libr. 12. Æneid. *Auctor ego audendi*, *auctor* deriuet ab *augeo*. Vnde αὐθενλέω est approbo, auctoritatem addo; & αὐθενλία est potestas, auctoritas; & αὐθενλικῶς, id est *authentice*, idem est, quod cum auctoritate, vel auctore certo. Pro γονεῖς, id est *parentes*, Vatab. legit φονεῖς, id est *occisores*; sed omnia exemplaria habent γονεῖς. Verum tamen est, quòd apud Chananæos γονεῖς erant φονεῖς, id est parentes erant filiorum cæsores, ideoque non tam parentes, quàm perditores. Rursum, pro αὐθένλας Cantacuzenus legit, λυθένλας, id est *solutos*, quippe qui vincula naturæ, inquit, perruperint, vt genitores esse desinere viderentur, quorum erant interfectores.

Sensus est q.d. Apud Chananæos ipsimet parentes, qui filios suos inauxiliatos, id est quibus nemo alius auxiliabatur (quis enim auxiliaretur filiis, quos parentes ipsi sacrificabant, qui in eos summum ius & potestatem habebant?) iure naturæ, imò iure paterno, maximè tutari, & à nece vindicare debuerant, cùm & vrsi, pardi, ceteræque bestiæ pro catulis tuendis vsque ad mortem depugnent: hi, inquam, illos ipsos filios suos, sua

manu

manu mactabant & immolabant. Ita Romani in suis Notis, Ianſenius & Nānius, qui pro ἀδυνάτων, id est *inauxiliatarum*, legit, βεβυθέντων, id est *mactatarum instar boum*, vel taurorum. Proles vocat *animas* synecdochicè & metonymicè, quia paruuli à parentibus tenerè diliguntur, quasi ipsorum forent animulæ; ideoque barbari & pluſquam ferini sunt, qui eas necant, præſertim inauxiliatas & omni ope deſtitutas. Vnus fuit S. Franciſcus Xauerius, qui Bernardum Iaponium hoſpitis sui in Iapone filiū à patre paupere, quòd eum alere non poſſet, neci deſtinatum eripuit, aluit, inſtruxit, & in Societatem Ieſu admiſſum, Romam ad S. Ignatium tranſmiſit: bis vtique Bernardi pater, quòd vitam tam corpori, quàm animæ dederit. At quis dabit nobis plures Xauerios?

PERDERE VOLVISTI PER MANVS PARENTVM NOSTRORVM] per manus Ioſue & Iudicum, qui eum ſecuti ſunt.

VERS. 7. VT DIGNAM PERCIPERENT PEREGRINATIONEM PVERORVM DEI, QVÆ TIBI OMNIVM CHARIOR EST TERRA] Primò, Lyran. per modicam verborum metatheſin, id est tranſpoſitionem, ſic exponit q. d. Patres noſtri, putà Ioſue & Hebræi, expulere Chananæos, vt ipſi locum expulſorum occuparent, ac perciperent *peregrinationem*; græcè, ἀποικίαν, id est coloniam, *puerorum*, id est ſeruorum & filiorū, *Dei*, putà Abrahæ, Iſaac & Iacob in terra Chanaan, *quæ tibi omnium charior*, id est chariſſima, *eſt*: in illa enim peregrinati sunt Abraham, Iſaac & Iacob: vnde eamdem Deus ipſis, id est eorum poſteris, promiſit, ideoq; eamdem, expulſis Chananæis, Hebræis per Ioſue donauit & tradidit.

Secundò, q. d. Ideo expuliſti impios Chananæos, vt eorum *terra*, id est terrę & regiones, quæ tibi ceteris erant chariores, perciperent nouam dignamque ſe peregrinationem, hoc est peregrinorum & aduenarum coloniam; coloniam, inquam, filiorum Dei, id est fidelium & piorum Iſraelitarum. Hunc ſenſum exigunt Græca, quæ habent verbum ſingulare, *vt dignam reciperet coloniam filiorum Dei, quæ tibi omnium pretioſiſſima*, vel *honoratiſſima eſt terra*. Ita vocatur Iudæa propter Dei electionem & benedictionem, quia Deus eam elegerat, vt in ea conderet ſibi templum, in quo habitaret, æquè ac Synagogam ſiue cœtum populi fidelis, à quo ritibus & ſacrificiis à ſe ſanctis legitimè coleretur. Denique, quia in ea naſciturus, prædicaturus & moriturus erat Chriſtus, itaque genus humanum redempturus, æquè ac B. Virgo, Apoſtoli, ceterique primi fideles, ob quæ terra iſta tot ſanctorum hominum, totque ſacrorum myſteriorum ferax, meritò Sancta vocatur.

Quare impertinens eſt Hugonis & aliorum interpretatio, qui τὸ *perciperent* interpretantur *intelligerent*. q. d. Vt intelligerent Chananęi, æquè ac Hebræi, Chananæos indignos eſſe hac terra, vtpote impios & idololatras; Hebræos verò illa eſſe dignos, vtpote pios & veros verique Dei cultores.

VERS. 8. SED ET HIS (Chananæis impiis) TAMQVAM HOMINIBVS PEPERCISTI, vt non ſtatim eos perderes & occideres per Ioſue & Hebræos, ſed priùs leniter caſtigaſti, quaſi admonens eos vocansque ad pœnitentiam; ET (idcirco) MISISTI ANTECESSORES EXERCITVS TVI VESPAS, VT ILLOS PAVLATIM EXTERMINARENT] q. d. In Chananæos præmiſiſti veſpas & crabrones ante aduentum Ioſue & Hebræorum, tum vt Chananęis dares tempus pœnitentiæ; tum vt, ſi pœnitere nollent, eos ita attereres, vt facilè vinci & occidi poſſent per ſuccedentes Ioſue & Hebræos. Has veſpas ſe præmiſſurum Moſi promiſerat Deus Exodi 23. 28. vide ibi dicta. Notat ibidem Oleaſter Hebr. צִרְעָה *tſira*, id est veſpa vel crabro, deriuari à צָרַע *tſara*, id est leproſus fuit, quòd veſpæ hæ cum lepra cognationem habuerint, vel in colore, vel in odore, vel potiùs quòd moleſtæ eſſent leproſis: eſſeque muſcas magno longoque corpore deſerta colentes, vario colore, ſimiles leproſis, iumentis infeſtas, atque ab apibus parum differre. Aut potiùs, vt alij, quòd aerem figant aculeum, eoque ita carnem pungant, vt eam leproſo ſimilem efficiant.

Hinc & latinè vocantur *crabrones*, vel *cabrones*, à *cabo*, id est caballo, ait Iſidor. lib. 12. Etymol. c. vlt. quòd ex caballi carne putida naſcantur, ſicut de tauris & bobus naſcūtur apes, de mulis fuci, de aſinis veſpæ. Vnde & veſpæ & crabrones carne veſcuntur, teſte Ariſtot. & Plinio. Scaliger tamen Comment. in Varronem, & ex eo Aldrouandus malunt à *cracio*, id est gracilis sum, Ennio dici *Craber* & *Crabro*. Sicut σφηκώδεις graciles dicuntur apud veteres Comicos: hinc crabrones græcè vocantur σφῆκες, quia gracili sunt corpore, & circa ventrem quaſi in cuneum contracto. Addit Plinius lib. 11. c. 53. crabrones comedere ſerpentes & viperas, ideoque morſus eorum eſſe venenatos. Adde, eos ira & furore feruere, eamque bombo æſtuante & ſuſurro, quaſi indignante furenteque ſignificare, ideoque maximè audaces eſſe, agiles, celeres, pertinaces, ac figere aculeum peſtilētiſſimum. Hinc adagium: *Noli irritare crabrones*. Nouem enim crabrones ſufficiunt vt ſuis aculeis equum occidant. Audi Plinium lib. 11. c. 21. *Ictus eorum haud temere ſine febri eſt. Authores ſunt ter nouenis punctis interfici hominem*. Denique crabrones ſunt veſpis ſimiles, ſed maiores, alati, ſpiculisque armati: Galli *Frelons* vocant, Belgæ *Horſelen*, Itali *Calauroni*, Hiſpani *Tauarros*, Germani *Horlits*; Septuag. & ex iis Sapiens hîc vocat σφῆκας; Chald. Exodi 23. nuncupat paruas auiculas, quæ oculos Chananæorum impeterent: crabrones enim maiores apibus, ſimiles ſunt paruis auibus.

Crabronis etymon.

Porrò, crabrones Deum in Chananæos præmiſiſſe, teſtatur Ioſue c. 24. 12. dicens: *Miſiq; ante vos crabrones, & eieci eos de locis ſuis*, &c.

Simili modo S. Iacobus Niſibites, Saporem Perſarum regem abegit ab obſidione Niſibis, immiſsâ diuinitus in eius exercitū infinitâ multitudine culicum & ſciniphum, qui in equorum hominumque oculos, aures, nares, ora inuolantes, eos penè ad inſaniam adigebant, itaque fugere compulerunt, vti narrat Theodoret. in Philotheo, ſiue in Hiſtor. Patrum ca. 1. Vide hîc rurſum, vt ſuperbiam & ferociam hominum ſternat Deus per viles & exiles veſpas & crabrones. In Italia, aliisq; locis, nonnulli montes sunt inculti & inhabitabiles, ob copiā & inſultus veſparum.

Crabronum ira exempla.

Cùm Amurates Turcarum rex Albam Græcam oppugnaret, oppidani teste Bonfinio lib. 4. dec. 3. præter alia, etiam apum examina in Turcas mittebant, vt aculeis petiti grauiter angerentur. Immò Henrici Imper. dux, obsessus à Giselberto Lotharingiæ rege (lego *Duce*) irrumpentes equites, obiectis apum aluearibus inhibuit, quarum aculeis in furorem versi equi, sessores, vt ait Vitichindus lib. 1. Gest. Sax. vel excussere, vel ad pugnandum inutiles reddidere. Anno salutis 1512. auspiciis Emmanuelis Lusitaniæ regis, Lupus Barriga in Mauritaniæ oppidum Xiamaticense, quod appellant *Tornli*, impetum fecit, referente Osorio lib. 8. Rerũ Emman. hostes cùm se in vltimum discrimen adductos cernerent, aluearia apum innumerabilia, quibus abũdabant, incensa in mœnibus dimisere; Lusitani & aluearium flammis ambusti, & apum aculeis stimulati, oppugnationem deserere coacti sunt.

A

B

VERS. 9. NON QVIA IMPOTENS ERAS IN BELLO SVBIICERE IMPIOS IVSTIS, AVT BESTIIS SÆVIS, AVT VERBO (malè Dionys. legit, *bello*) DVRO SIMVL EXTERMINARE] Græcè, *non impotens in instructione aciei*, vel *in acie instructa* (Vatab. *dimicatione prælij*) *impios sub manum*, vel *potestatem iustorum tradere, aut feris truculentis, aut verbo seuero simul abolere.* q.d. Immisisti in Chananæos vespas, non quòd maiora in eos vibrare non possis: poteras enim prælio eos conterere, leonibus, pardis, vrsis obiicere, imò vnico verbo, id est nutu & iussu, disperdere & delere. Malè Pelicanus pro *verbo*, vertit, *peste*: licèt enim Hebr. דָּבָר *dabar*, id est verbũ, si aliis punctis legas דֶּבֶר *deber*, significet pestem; tamẽ Græcum λόγος non pestem, sed verbum dumtaxat significat. Hic autem liber primitus scriptus est græcè, non hebraicè. Adde, hîc notari facilitatem potentiæ diuinæ, qua non peste, nec bestiis, nec aciebus, sed solo verbo poterat eos annihilare. Idem dicit de Ægyptiis per ranas, sciniphes & locustas à Deo castigatis c. præced. v. 18.

C

VERS. 10. SED PARTIBVS IVDICANS DABAS LOCVM POENITENTIÆ, NON IGNORANS QVONIAM NEQVAM EST NATIO EORVM, ET NATVRALIS MALITIA IPSORVM, ET QVONIAM NON POTERAT MVTARI COGITATIO ILLORVM IN PERPETVVM. SEMEN ENIM ERAT MALEDICTVM AB INITIO: NEC TIMENS ALIQVEM, VENIAM DABAS PECCATIS ILLORVM] q.d. Potuit Deus impios Chananæos omnes simul disperdere, sed noluit, vt *partibus*, id est per partes paulatim (hoc enim est Græcum κατὰ μέρος) eos *iudicans*, id est puniens & castigans per vespas, daret eis *locum*, occasionem & tempus *pœnitentiæ*. Porrò, tanta fuit Dei clementia, vt Chananæorum improbitate vinci se non permiserit, vt, licèt sciret eos ita ingenita sibi peruersitate peruersaque indole deprauatos, atque à sua prima origine impios errores, velut cum lacte, suxisse, nec non domesticis malis exemplis institutisque aluisse, sed & ob diuturnam peccandi consuetudinem, sic esse morbum illum in eorum animis confirmatum, vt sanari nullo modo propter contumaciam tantam posset; denique adeò dira execratione deuinctum, vt omnem respuerent disciplinam: licèt, inquã, hæc omnia probè nos-

D

set; tamen tanta fuit in eos Dei benignitas, vt noluerit eos illico exterminare, sed per vespas castigare, ac per partes merita supplicia in eos immittere, non quòd aliquem timens, vel alicuius personam respiciens, eis veniam daret; sed vt ostenderet immensam suam in eos clementiam, ac ex parte sua faceret quidquid opus erat, quod eos ad pœnitentiam allicere posset.

NEQVAM EST NATIO EORVM] Græcè, praua γένεσις, id est generatio, origo, prosapia, natales, parentes ac aui eorum; ac similis generationi educatio & institutio. Erant enim Chananæi posteri Cham, eiusque filij Chanaan, quasi coruini coruorum pulli, ac impiorum parentum impij filij. Aut generatio vel *natio*, significat totam Chananæorum stirpem & gentem, quæ in Cham & Chanaan progenitoribus fuit corrupta, & in corruptione hac continuè propagata.

ET NATVRALIS (græcè, ἔμφυτος, id est ingenita, insita, innata) MALITIA IPSORVM] non quòd aliqua natura à Deo creata sit mala, vt calumniabantur Manichæi, & nuper Illyricus Lutheranus: sed *naturalis*, tum quia in eam naturam hominum, peccato originali deprauata, est procliuis & prona; tum quia eam à suis parentibus imbiberant, & longa consuetudine, quasi in naturam conuerterant. Ita S. Augustl. lib. 2. de Nuptiis & concupisc. 8. qui hinc contra Pelagianos probat peccatum originale.

Hinc tales dicuntur alienari à Deo, siue peccare à vulua, & errare ab vtero, psal. 57. 4. quia vix nati dedunt se sceleribus, ex praua complexione, & ex vitiosa educatione parentum, & ex assidua consuetudine peccandi. Consuetudo enim est altera natura.

NON POTERAT MVTARI COGITATIO ILLORVM IN PERPETVVM] Id est, vt græcè, μὴ ἀλλαγῇ, id est *quòd nequaquam mutaretur*, nec facilè mutari posset ita radicata, & quasi ingenita improbitas; absolutè tamen mutari poterat. Cur enim alioqui dedisset eis Deus locum pœnitentiæ, vt dixit v. 10. si non poterant mutari & pœnitere?

Nil ergo habent hîc hæretici contra liberum arbitrium, aut ij qui censent obduratos & obstinatos in malo carere auxilio sufficienti, vt cor suum emolliant & sensim conuertantur, pro rigida hac sua sententia.

SEMEN ENIM ERAT MALEDICTVM AB INITIO] non tam in Adam per peccatum originale omnibus posteris ab eo ingeneratum, vti explicat S. Augustl. loco iam citato: sic enim omnes homines in Adamo fuere maledicti, cùm hîc soli Chanãæi vocentur *semen maledictum*; quàm in parentibus suis Cham & Chanaan. His enim Noë pater ab eis irrisus, maledixit dicens Gen. 9. 25. *Maledictus Chanaan* (cum patre suo Cham, qui Noë parentẽ suum ex temulentia incauta nudatũ illusit) *seruus seruorũ erit fratribus suis.* Qua maledictione non soli Cham, sed filio eius Chanaã & Chananæis ex eo nascituris, ac impietatem & scelera eius imitaturis maledixit. vide dicta Genes. 9. 25. Hæc maledictio etiamnum durat: vnde videmus Æthiopes & Mauros, quos vulgò Nigros vocant, qui ex Cham prognati sunt, magna ex parte esse mancipia, esseque obtusioris ingenij, & vilioris præ cæteris seruis conditionis.

NEC

NEC TIMENS ALIQVEM, VENIAM DABAS] q.d. Solent timidi iudices & principes iudicia peruertere vel suspendere, ex timore ne damnatus, eiusúe cognati & amici, damnantem damno simili vel maiore afficiant. At Deus hanc impunitatem & dilationem pœnæ non tribuit Chananæis, eò quòd aliquid timeret vel reuereretur, cùm ipse omnibus sit terribilis & reuerendus, iuxta illud Iob c. 22. 4. *Numquid timens arguet te, & veniet tecum in iudicium?* Deus enim non est sicut homo & tyrannus, qui, vt ait Tragicus, *Timet timentes, metus in auctorem redit.*

Rursum sic exponas q.d. Tu Domine nullius rei timore adduci potuisti, vt Chananæis veniam dares: quare licèt supplicium differres, vt eos ad pœnitentiam alliceres, tamen cùm eos impœnitentes & obstinatos vidisti, plenè & planè illud eis irrogasti, eosque omninò disperdidisti. Hic sensus verior videtur: illum enim exigunt ea, quæ sequuntur.

VERS. 12. QVIS ENIM DICET TIBI: QVID FECISTI? AVT QVIS STABIT CONTRA IVDICIVM TVVM? AVT QVIS IN CONSPECTV TVO VENIET VINDEX INIQVORVM HOMINVM? AVT QVIS TIBI IMPVTABIT, SI PERIERINT NATIONES, QVAS TV FECISTI?] Probat quod dixit: *Nec timens aliquem, veniam dabas peccatis illorum*, scilicet quòd Deus nullius timore pepercerit Chananæis, sed ad tempus supplicium distulerit, vt pœniterent; quod cùm facere nollent, omnino eos deleuit per Iosue & Hebræos. Hac de causa quatuor rationes & modos timoris assignat, quibus iudices timidi solêt iudicium peruertere, ac reis veniam dare; illasque omnes à Deo remouet, vt eius iudicium rectum, forte & incorruptibile ostendat: quia, vt solerter aduertit Holcot, declinant iudices à iustitiæ rigore, aut propter superiorum iudicum reuocationes, aut propter interpositas appellationes, aut propter futuras visitationes, aut propter sequêtes persecutiones. Deus est iudex supremus, vt non sit qui cognoscere valeat & reuocare sententias eius, vel ad alium appellare, vel irritare decreta, vel ob pœnas, quas de noxiis sumpserit, intentare quid molestum.

QVIS ENIM DICET TIBI: QVID FECISTI?] Quis quasi te superior rationem factorum à te reposcet? Omnes enim & omnia tu fecisti, imò ex nihilo creasti: *Numquid dicet lutum figulo suo: Quid facis?* Isaiæ 45. 9. Quare omnes & omnia dicant oportet cum eodem Isaia cap. 64. 8. *Et nunc Domine, pater noster es tu, nos verò lutum: & fictor noster tu, & opera manuum tuarum omnes nos.* Nullus ergo te est superior, sed omnes subditos tibi sese fateantur, planeque substernant oportet.

QVIS STABIT CONTRA IVDICIVM TVVM?] Græcè, *aut quis resistet*, vel *opponet se iudicio tuo*, quo damnaueris vel deleueris Chananæos, vt ab eo ad alium iudicem appellare audeat?

AVT QVIS IN CONSPECTV TVO VENIET VINDEX INIQVORVM HOMINVM?] Græca hoc membrum sequenti postponunt, sicque illud efferunt: ἢ τίς εἰς κατάστασίν (malè Aldina editio habet κατάστησίν, id est *in constitutionem*) σοι ἐλεύσεται ἐκδικος ἢ ἀδίκων ἀνθρώπων, id est, vt habet editio Roman. *aut quis ad standũ contra te veniet vindex pro iniquis hominibus?* Minùs rectè Vatabl. *aut quisnam contra te vindex iniustorũ hominũ intercedat?* Meliùs Iansen. *quis veniet tibi in oppositionem & resistentiam, vt vindictam sumat de te pro iis malis, quæ impiis intulisti?* Agitur enim hîc non de mediatore vel intercessore, sed de vltore, defensore & vindice; hic enim vocatur ἔκδικος: vnde & Latinis *Ecdici* vocabantur Tribuni plebis, qui plebis causam contra vim & iniuriã optimatum tuebantur pleno iure & potestate, teste Cicerone lib. 13. epist. 56. & Budæo in Pandect. At nullus talis Ecdicos, nullus Tribunus plebis Chananæis, ceterisque impiis contra Deum dari potest.

AVT QVIS TIBI IMPVTABIT, SI PERIERINT NATIONES, QVAS TV FECISTI?] Græcè, τίς δὲ ἐγκαλέσει σοι, id est *quis verò accusabit te*, aut *in crimen vocabit*, quòd perdideris Chananæos, quorum iure creationis plenus summusque vitæ & necis es dominus; iure verò legislatoris scelerum ipsorum supremus es iudex & vindex. Quare si Deus omnes angelos & homines sanctos beatosque, qui in cælo sunt, vellet addicere æternis gehennæ tormentis, nullam illis aliisúe faceret iniuriam vel iniustitiam; quia faceret creator de creaturis suis, quod figulus facit de vasis suis luteis. Sed hoc non esset conforme eius bonitati, æquitati & clementiæ, quę summè est φιλάνθρωπος & φιλόψυχος, vti dixit cap. præcedenti v. vlt. imò tormenta illa propriè pœnæ rationem habere non possent, nec Deus diceretur punire beatos, sed cruciare dumtaxat & affligere: pœna enim esse nequit, vbi non est culpa. Pœna enim & culpa sunt correlatiua. Vnde pœna est culpæ pœna, siue punitio; viciſſim culpa omnis pœnæ est meritoria: omnis enim culpa meretur condignè pro sua quantitate puniri & castigari, ac vice versa pœna omnis condignam & commensam sibi culpam exigit & præsupponit.

VERS. 13. NON ENIM EST ALIVS DEVS QVAM TV, CVI CVRA EST DE OMNIBVS, VT OSTENDAS QVONIAM NON INIVSTE IVDICAS IVDICIVM] q.d. Nullus enim est te superior, qui te in iudicium vocet. Hic enim superior deberet esse alius Deus, isq; te maior: quod fieri nequit. Græcè, *non enim est Deus præter te, qui curam habes omnium, vt ostendas quòd rectè iudicasti.* Nota. Cùm ait: *Cui cura est de omnibus*, probat alium nullum esse Deum, ex eo quòd nullus alius curam habeat omnium. Hęc enim cura soli Deo competit: hic enim solus omnium habet prouidentiam. Quare prouidentia, siue numen, est de ratione & essentia Dei ac diuinitatis. Vnde qui prouidentiam Deo adimit, adimit ei quoque diuinitatem. Hinc Vatabl. vertit, *neque enim præter te Deus est alius, qui curam agat omnium, quo te demonstras non iniustè iudicare.* Quia enim Deus summam omnium habet curã & prouidentiam, hinc impossibile est, vt iniustè iudicet, vt scilicet innocentem condemnet & puniat, nocentem verò absoluat & præmiet. Hinc colligendum relinquit, Deum à nemine posse reprehendi vel iniustitiæ accusari, quòd Chananæos similesq; impios puniat & disperdat, eò quòd ipse omniũ habeat curam, ac proinde omnium sit pater & prouisor, æquè ac iustissimus iudex & vindex.

VERS. 14. NEQVE REX NEQVE TYRANNVS IN CONSPECTV TVO INQVIRENT DE HIS QVOS PERDIDISTI] Græca significantiùs habent ἀντοφθαλμῆσαι, id est, ex aduerso obtueri, vultum vultui opponere, fixè oculos in alterum intendere, vt ei se opponat vel litem moueat, velut illi iratus & indignans, vti solent in iudicio litigãtes se mutuo, ac iudicem, facie obuersa torquáque aspicere & intueri, q. d. Nullus rex, siue legitimus, siue illegitimus & tyrannus, audebit tetuumque iudicium ex aduerso intueri, vt contra illud se opponat ac rationem exposcat, cur Chananæos ceterosque impios perdideris & perdas. Vnde Vatabl. vertit, *neque rex aut tyrannus pro iis, quos puneras* (hoc enim est ἐκόλασας) *oculos contrate attollere audeat.*

VERS. 15. CVM ERGO SIS IVSTVS, IVSTE OMNIA DISPONIS] Græcè διέπεις, id est regis, moderaris; Vatabl. *gubernas.* Notat S. Thom. 1. p. qu. 21. ar. 1. in Deo non esse iustitiam commutatiuam, quia non potest commutare aliquid cum quoquam, quod prior ipse non dederit, iuxta illud Rom. 11. *Quis prior dedit illi, & retribuetur ei?* sed distributiuam. Nam vt ait S. Dionys. ca. 8. de Diuin. nomin. *Oportet videre in hoc veram Dei esse iustitiam, quòd omnibus tribuit propria, secundùm vniuscuiusque existentium dignitatem, & vniuscuiusq; naturam in proprio saluat ordine & virtute.* Idem S. Thom. 1. 2. q. 61. art. 5. *Fortitudo Dei,* inquit, *est eius immutabilitas, iustitia verò Dei est obseruatio legis æternæ in suis operationibus.*

IPSVM QVOQVE, QVI NON DEBET PVNIRI, CONDEMNARE, EXTERVM ÆSTIMAS A TVA VIRTVTE] Ita corrigendum legendumque cum Romanis & Græcis. Perperam ergo multi codices contrariè habent, *ipsum quoque, qui non debet puniri, condemnas, & exterum æstimas à tua virtute*, idque variè explicant. S. Gregor. 3. Moral. cap. 11. mysticè explicat de Christo, q. d. Christus quæ non rapuit exoluit: & eum Pater puniendo, cuncta rectè disposuit, ac iustificauit peccatores, quorum ille iniustitiæ damna sustinuit. Alij ad litteram exponunt q. d. Deus subinde eos, qui iudicio hominum videntur iusti, nec puniendi, punit & condemnat, quia occulta in eis peccata videt, quæ homines non vident. Alij q. d. Deus subinde castigat eos, qui peccatis suis id non meruerunt, vt eos maiori gratia & gloria donet, vti fecit S. Iob. ita Lyran. Alij hinc probant peccatum originale, q. d. Deus paruulos, qui non debent puniri ob propria peccata, quæ nulla commiserunt, cõdemnat & reprobat ob peccatum originale, quod contraxerunt ex Adamo. Idem de adultis reprobis ex hoc loco & similibus censent Durand. Gregor. Marsil. & alij, quos recẽset & refutat Vasquez 1. p. disp. 95. art. 7. num. 3. & 37. Hi hunc locum sic exponunt q. d. Deus ante omnem præuisionem meritorum vel demeritorum, damnandos reprobauit, id est excluſit à suo regno & gloria cælesti. Verùm hęc non solùm dura, sed & huic loco impertinentia, imò aliena & violenta sunt. Totus enim hic locus commendat æquitatem & clementiã Dei.

Deus innocentem damnare nequit.

Longè durius, imò planè barbarum & tyrannicum est, quod ex hoc loco probare contendit Caluinus libr. 3. Instit. cap. 21. & sequent. scilicet Deum ante omnem peccatorum præuisionem, eos qui damnãdi sunt, positiuè destinasse ad pœnas gehennæ æternas. Hoc enim non Dei foret opus, sed diaboli. Longè seciùs, Deique immensa bonitate digniùs S. Paulus 1. Timoth. 2. 4. *Deus*, inquit, *omnes homines vult saluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire.* Probat id ex Deo & Christo, dum subdit: *Vnus enim Deus, vnus & mediator Dei & hominum homo Christus Iesus, qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus.* q. d. Christus pro omnibus hominibus redimendis natus & crucifixus est; ergo vult omnes saluos fieri, quantum est ex parte sua. Et S. Augustin. epist. 106. docet Deum ante peccatum neminem reprobare vel damnare: hoc enim esse iniquum. Audi eum: *Hæc massa* (posterorum Adæ) *si esset ita media, vt quemadmodum nihil boni, ita nec mali aliquid mereretur, non frustra videretur iniquitas, vt ex ea fierent vasa in contumeliam.* Et inferiùs: *Quemquam verò immeritum & nulli obnoxium peccato si Deus damnare creditur, alienus ab iniquitate non creditur.*

Quocirca S. Augustin. libr. 83. quæst. qu. 53. expuncto *non*, sic legit, *eum quoque qui debet puniri, condemnas*, &c. sic enim in S. Augustin. restituerũt Doctores Louan. cùm priùs legeretur addito *non*. Verùm cum Romanis & Græcis planè legendum est contrariè: *ipsum quoque, qui non debet puniri, condemnare, exterum æstimas à tua virtute*, id est, potentiâ, vt habent Græca, vel robore. q. d. Esto sis potentissimus, ô Domine, & robustissimus; tamen potentia tua non vteris ad plectendum innocentes, imò eos plectere exterum & alienum æstimas à tuo robore: tuum enim robur & potentia est æquissima & iustissima, æquè ac benignissima, adeoque omnipotentia tua in re idem est cum tua bonitate & clementia. Multi enim homines, vt videantur potentes, innocios vexant; sed hæc potentia est tyrannis, magnaque animi impotentia: Dei autem potentia vera est potentia, quia vera est æquitas veraque iustitia.

Vnde Concil. Arausicanũ can. 3. *Iniustitiam*, ait, *Deo dare conuincitur, qui mortem, quæ est pœna peccati, sine peccato* (Adæ & originali) *quod est meritum mortis, ad nos transire dicit.* Iniustitiam intellige, positâ iam lege ac pacto Dei cum Adamo, quo illi eiusq; posteris, si in iustitia perseueraret, promisit gratiam, gloriam & vitam perennem; alioqui absolutè iure creationis poterat Deus Adamum non peccantem, & in iustitia persistentem, cum posteris omnibus morti addicere, vti dixi v. 12.

Portò, sicut alienum est à Dei potentia condemnare innocẽtem, sic & alienum est à Dei sapientia ignorare innocentem: quemcumque ergo ipse condemnat, ille certò nocens est. Secùs fit apud homines, vbi iudices ob ignorantiam, sæpè per tormenta cogunt innocentes se confiteri nocentes, ac confessos condemnant. Quam humanæ ignorantiæ miseriam deplorans S. Augustin. lib 19. de Ciuit. ca. 19. *Cùm quæritur*, inquit, *vtrùm sit nocens, cruciatur; & innocens pro incerto scelere luit certissimas pœnas: non quia illud commisisse detegitur, sed quia non commisisse nescitur; ac per hoc ignorantia iudicii, plerumque est calamitas innocentis.*

VIRTVS ENIM TVA IVSTITIÆ INITIVM EST: ET OB HOC QVÒD OMNIVM DOMINVS ES, OMNIBVS TE PARCERE FACIS] Sic & Syrus. Arabicus verò, *& dominatio tua efficit* VERS. 16.

cis in omnibus, vt propitieris omnibus. Pro *virtus* græcè est ἰσχύς, id est vis, robur, fortitudo; quare perperam Holcot, Hugo, & alij, per *virtutem* accipiunt pietatem & misericordiam. Lyran. verò explicat q.d. Deus per omnipotentiã suam iustificat impium. Nam, vt ait S. Augustin. maius opus est iustificare impium, quàm creare cælum & terram. Verùm hac de re hic non agitur. Dat enim causam, cur insontem, qui non debet puniri, cõdemnare, exterum sit à Dei virtute & potentia; quia scilicet in hominibus & animalibus, fortitudo sæpè est initium iniustitiæ & tyrannidis, vt opprimant debiles & pauperes; at in Deo fortitudo est principium, imò principatus (vtrumque enim significat Græcum ἀρχὴ) iustitiæ & clementiæ, vt sequitur. Ratio est, Prima, quòd in Deo potentia iuncta mixtaque sit iustitiæ, æquitati & clementiæ, ita vt vna sine altera esse nequeat, sed vbi vna est, alteræ quoque adsint oportet: vnde vna alterius est quasi initium, quia illam secum adducit; in hominibus verò, qui multum habent cupiditatis, & modicum roboris ac potentiæ, ideoque dominandi & fines imperij extendendi sunt auidi, potentia sæpè excludit iustitiam & clementiam, ideoque ferina est & tyrannica, & idcirco impotens, inualida, & parùm durans.

Robur Dei est initium iustitiæ.

Ratio Prima.

Secunda. Secunda, quòd potẽtia in Deo nostro modo concipiendi, oriatur ex ipsa diuinitate, quæ perfectissima est & sanctissima, ac rectæ rationi, virtuti & legi æternæ summè cõformis: quare talis quoque eius potentia sit oportet, ideoque optima, piissima & æquissima, ac omnis iustitiæ initium & fundamentum. Adde, quòd in Deo potentia sit summa & immensa, vt ei nil addi possit, nisi vt eam ostendat & communicet creaturis per æquitatem & beneficentiam: quare eius fons est, principium & origo. Deus ergo summè beneficus est, quia summè plenus, summeque potens; sicut flumen exundat agrosque fœcundat, quia summè plenum est & validum. Hanc rationem dat Sapiens v. sequenti.

Tertia. Tertia, quia vera potentia est magnanima & generosa: magnanimi autem sunt æqui & clementes: quare summa potentia est summè æqua & clemens, imò est summa æquitas & clementia. Hoc est quod subdit: *Et ob hoc, quòd omnium Dominus es, omnibus te parcere facis.* q.d. Tua potestas, summumque omnium dominium te impellit, vt omnibus parcas, & in omnes sis beneficus & clemens, quia, vt ait Glossa interlin. *qui præest potentia, miteſcit natura*; vt quo maior est, eo sit clementior, quæ est virtus boni principis, nempe vt & dominus sit subditorũ & pater, sicut Christus dixit Matth. 11. 25. *Confiteor tibi, Pater, Domine cæli & terræ*: nam potentiam domini liberè opprimere potentis, patris affectus frænat ac temperat. Vnde priscos Romanos quasi leoninos, tum robore, tum clementia laudat S. Augustin. l. 5. de Ciuit. cap. 12. quorum hoc erat axioma teste Virgilio 6. Æneid.

Parcere subiectis, & debellare superbos.

Vide Senecam libr. de Clementia, vbi vocem Neronis initio regni extollit, qua cùm subscriberet sententiæ rei capite plectendi, exclamauit: *Vtinam nescirem litteras.* Vera ergo potentia debet niti iustitia, vt durer, iuxta illud: *Iustitiâ firmatur solium*, Prouerb. 16. 12. Potentia igitur carens iustitiâ, impotentia est, citoque perit, vti patet in tyrannis. Vide dicta cap. præcedenti v. 24. ad illa: *Misereris omnium, quia omnia potes.*

Moraliter, discant à Deo pugnaces & duellatores, qui quòd viribus & arte digladiandi polleant, obuios quoslibet prouocant ad duellum, vires suas metiri æquitate & iustitia, ne leones & tigrides potiùs esse videantur, quàm homines: tigrides enim ius suum metiuntur robore. Quocirca iusto Dei iudicio prouocantes ad duellum, sæpè in duello succumbunt & vincuntur ab infirmioribus. Prouocati verò ad duellum respondeant, quod Augustus Cæsar Antonio ad id prouocanti respondit: *Antonio, si perire velit, sat multas ad interitum esse vias.* ita Plutarchus in Antonio.

VIRTVTEM (ἰσχύν, id est robur, potentiam) ENIM OSTENDIS TV, QVI NON CREDERIS ESSE IN VIRTVTE (δυνάμεως, id est *potentia*) CONSVMMATVS, ET HORVM, QVI TE NESCIVNT, AVDACIAM TRADVCIS] q.d. Vires tuas & robur, ô Domine, ostendis & exeris in eos, qui non credunt te esse in potentia consummatum, esseque omnipotentem, quales fuere infideles impiique Sodomitæ, Ægyptij, Chananæi, qui tuum brachium iritare, teque quasi ad duellum prouocare ausi sunt: vnde eorum audacem temeritatẽ *traducis*, punis & castigas. Nã, vt paulò antè dixi, vera fortitudo est, *parcere subiectis, & debellare superbos*, vt illi scilicet coacti tuũ robur & manum omnipotentem agnoscant, colant & reuereãtur. Vnde Syrus & Arabicus vertunt, *& tu dominator omnium virtutes demonstrasti, & non crediderunt: tantummodo virtutibus consummationis eos, quos agnoscis, potenter redarguis.*

Vers. 17.

ET HORVM, QVI TE NESCIVNT, AVDACIAM TRADVCIS] Complut. Regij, aliique codices habent, *& hos, qui te nesciunt, in audacia traducis*; græcè, ἐξελέγχεις, id est arguis, punis, castigas; Lyran. Hugo, & alij legunt, *in audaciam traducis*. q.d. Infideles, qui te nesciunt, finis audaciores fieri, & in audacia obfirmas, vt audacter ex vno scelere in aliud corruant. Verùm *traducis*, idem est, quod corripis & flagellas, vti iam dixi. Græca contrariè habent, *& in scientibus audaciam redarguis.* Vnde & S. Augustin. lib. 83. quæst. quæst. 53. legit, *sed in iis, qui sciunt, audaciam traducis*; Vatabl. *& cõtumacia præditos redarguis*; Syrus & Arabicus, *eos quos agnoscis, potenter redarguis.* Verùm in Græco excidisse videtur negatio μὴ, id est *non*, quam legit Noster, ideoque vertit, *qui te non sciunt*, id est *nesciunt*. Vtraque tamen lectio conciliari potest: impij enim sciunt Deum Deique potentiam speculatiuè, at non practicè, quia eam non satis sunt experti, ideoque non timent, nec verentur: quare Deus eorum hanc audaciã traducit, id est acriter corripit & plectit, vt eam timere discant, vti de Philosophis, *qui cùm cognouissent Deum, non sicut Deum glorificauerunt*, docet Apost. Rom. 1. Vbi Nota, Deum maximè solere in audaces & insolentes sæuire, quales fuere Pharao, Ægyptij & Chananæi, vt eorum superbiam, insolentiam & audaciam retundat & frangat, faciatque humiles, modestos & sibi reuerenter subditos. Vnde aliqui quod est in Græco, *qui sciunt audaciam*, exponunt, *eos qui sunt audaces*, corripis & plectis.

VERS. 18. TV AVTEM DOMINATOR VIRTVTIS, CVM TRANQVILLITATE IVDICAS, ET CVM MAGNA REVERENTIA DISPONIS NOS: SVBEST ENIM TIBI, CVM VOLVERIS, POSSE] Deus dicitur *dominator virtutis*, hoc est Primò, qui dominatur suæ potentiæ, vt vertit Vatabl. æquè ac animo, ac suæ iræ & zeli sapientissimus est moderator. Vnde græcè est, δεσπόζων ἰσχύος, id est dominans robori aut potentiæ. Secundò, per hebraismum, q.d. Dominator potentissime & robustissime. S. August. loco citato legit, *tu autem Dominus virtutum*, id est exercituum, qui scilicet angelis, cælis, elementis, omnibusq; creaturis dominaris, easque cùm vis in aciem contra hostes tuos educis. Tu enim sub tua potestate omnem aliorum potentiam contines, ne limites excedat cohibes, ac pro libito laxas & remittis. Sensus est q.d. Etsi quandoque potentiam tuam in eos, qui eam non credunt, exeras, vt te dominatorem virtutis, id est potentissimum, ostendas; tamen id facis non ex passione iræ, sed cũ tranquillitate animi, iustitiæ studiosi, ideoque cum *magna reuerentia*, id est moderatione, velut reueritus nos, disponis & gubernas nos, vt omnes intelligant te non iuxta potentiam & iram, sed iuxta æquitatem & clementiam punire peccatores: si enim iuxta potentiam eos plecteres, illico omnes disperderes & annihilares. *Subest* (πάρεστι, id est *adest*) *enim tibi, cùm volueris, posse*, vt quidquid velis, possis & opere perficias. Potẽtia enim tua adæquatur tuæ voluntati: vnde tanta est, quanta est voluntas tua.

Deus dominator virtutis, explicitè.

CVM TRANQVILLITATE (Arabicus, *cum simplicitate*) IVDICAS] Græcè, ἐν ἐπιεικείᾳ, id est in epiikia, cùm mansuetudine & æquitate, non pro potestate, vel ira; cum moderatione & temperamento, non pro rigore iustitiæ; quia dum peccatores punis, non exeris omnes tuas vires, nec indulges iræ, nec scelera pro grauitate & merito castigas; sed iustitiam clementia temperas, punisque citra condignum, ideoque *cum tranquillitate iudicas*, vt solerter vertit Noster. Licèt ergo Deus sit zelator iustitiæ, tamen zelus hic, qui in nobis perturbationem affert, in Deo summam habet pacem & tranquillitatem ob eius eminentem, tum sanctitatem, tum omnipotentiam. *Subest enim tibi, cùm volueris, posse.*

ET CVM MAGNA REVERENTIA DISPONIS NOS] Dionysius *reuerentiam* non hominum, sed Dei accipit, q.d. Deus magnificè gubernat, vti decet eius maiestatem omni reuerentia dignam. Secundò, Saluianus lib. 2. de Prouidentia, reuerentiam hominum accipit. q.d. Deus respicit culmen dignitatis humanæ, illudque honore prosequitur & quasi reueretur.

Reueretur quasi Deus homines: quo modo?

Verùm dico, Græcè est μετὰ πολλῆς φειδοῦς, id est *cum multa parcitate*, parcendi studio, parsimonia, indulgentia, venia, misericordia gubernas nos, parcens culpæ & pœnæ, si non in totũ, certè magna ex parte, perinde ac si nos reuereris. Est catachresis. Sic parens cùm castigat filium tenerè dilectum, reuereuter id facit & coactus: vnde manus ei tremunt, ac post verbera eas retrahit & cohibet. Sic pædagogus, qui regis filium regni heredem flagellat, cum tranquillitate & reuerentia id facit, vt muneri sibi à patre rege iniuncto satisfaciat. Sic & tu Domine quasi reuerenter nos punis, quia vt filios tuos aspicis, & *in virga virorum* (Hebr. בְּשֵׁבֶט אֲנָשִׁים *anascim*, id est infirmorum, debilium, id est debili & languida castigatione) arguis, atque in plagis filiorũ hominum, 2. Reg. 7. 14. Et sicut, qui lauat purgatque vitrũ, cautè id facit, ne vitrum rei cuipiam illidat & frangat: & sicut figulus delicatè tractat purgatque vasa lutea, ne ea rumpat. Sic & Deus cautè nos tribulationis sale fricat, vt sordes defricet, non vt corpus luteum rumpat. ita Cantacuzenus. Hinc Syrus vertit, *& cum omni pietate* vel *benignitate gubernas nos*; Arabicus, *multa pietate moderaris nos*. Reuerentia ergo, vt vertit Noster, est pietas, benignitas, moderatio, indulgentia, vti notant Romani in notis ad Græcam versionem.

SVBEST ENIM TIBI, CVM VOLVERIS, POSSE] Arabicus, *& cùm volueris, potentia apud te est*; Syrus, *si volueris, parata est virtus*; Vatabl. *nempe tibi cùm vis, potentia præstò est*. q.d. Non castigas illicò scelera, nec condignè pro meritis, quia id potes quando & quomodo vis: cùm enim volueris, nullus effugiet tuas vires & manus. Notat S. Bonauent. potentiam præcedere voluntatem, dici hîc tamen vice versâ, *subest tibi, cùm volueris, posse*: quia licèt potentia præcedat in essendo; voluntas tamen præit in agendo, quia applicat potentiam ad agendum: Deo enim tam facile est posse, quàm velle. Rursum hæc omnipotentia in Deo est ratio, quare zelo vindictæ, dum scelera castigat, non perturbetur, sed cum tranquillitate iudicet & puniat: *Subest enim tibi, cùm volueris, posse*. q.d. Ideo non turbaris, si aduersum te aut aduersus tuos aliqui insurgant, sed quoad congruit, hominum audacias tranquillus expectas. Cùm autem tempus est obsistendi, & medelam tuis afferendi, & iniquos puniendi, ita resistis & punis exteriùs, vt in summa pace maneas, & interiùs nullo motu, à quo longissimè abes, indignationis efferueas. Catellus aduersus leonẽ oblatrat, hic verò quietus transit, quia prorsus nullum malum ab eo sibi inferri timet; at cùm oportet manum leuat, & quasi nihil agẽs illum discerpit. Sic vniuersi hostes tui & seruorum tuorum, nullius momenti catelli sunt, quos velut irridens, eos absque vlla perturbatione compescis. Respicis terram, & facis eam tremere; tangis montes, & fumigant. & per Ieremiam ais: *Numquid me ad iracundiam prouocant?* quasi dicat: Non, *sed semetipsos in confusione vultus sui*, Ierem. 7. 19. ita noster Aluarez de Paz tomo 3. contemplat. 29. de pace Dei.

Moraliter, discant hîc à Deo principes, iudices, Superiores modum regendi, iudicandi, puniendi. Si enim Deus cum tranquillitate iudicat, & cum magna reuerentia disponit nos, cũ quanta homines, qui eiusdem naturæ & conditionis sunt, cum subditis & reis idipsum facere par est? vti subdit Sapiens. Quare grauiter errant, qui ex imo in summum honoris gradum euecti insolescunt, ac superbi insolenter potestate sua ad aliorum perniciem vtuntur & abutuntur: quo fit, vt omnium odia, ac non rarò ruinam, imò necem sibi adsciscant. Audiant Auson. Exhort. ad modestiam:

Rectores modestè regant.

Fortunam reuerenter habe, quicumque repentè
Dives ab exili progrediere loco.

Præclarè S. August. lib. 1. Confess. cap. 4. Deum princi-

principem, iudicem & vindicē ita pingit: *Amas, nec æstuas; zelas, & securus es; pœnitet te, & non doles; irasceris, & tranquillus es.* Homo ergo cùm sit imago Dei, debet esse & imitago Dei, vt eius sanctitatem, beneficentiam & perfectionem imitetur, iuxta illud: *Estote vos perfecti, sicut & Pater vester cælestis perfectus est*, Matth. 5. 48. & illud: *Serue nequam, &c. nónne oportuit & te misereri conserui tui, sicut & ego tui misertus sum?* Matth. 18. 33. S. Augustin. in psal. 102. Deum ita loquentem inducit: *Non mihi placent peccata, sed longanimitate quæro rectè facta. Si punirem peccatores, non inuenirem confessores.*

Exempla. Hoc sapiebat Theodosius iunior Imper. qui rogatus, cur eos à quibus lædebatur, supplicio capitis non mulctaret? *Vtinam*, inquit, *mihi liceret & mortuos ad vitam reuocare.* Rodulphus Imper. B cùm post morum mutationem clementior suis fuisset, quàm ab initio imperij, obiurgatus ob id: *Seuerum*, inquit, *& immitem fuisse me aliquando pœnituit, lenem & placabilem nūquam.* ita Æneas Syluius lib. 2. Comment. de gestis Alfonsi. Alfonsus Aragonum rex cùm argueretur aliquando, quòd nimis mitis ac lenis esset erga suos, vt qui nonnumquam etiam iis, qui vel grauiter in ipsum deliquissent, ignosceret: *Malo*, inquit, *multos mea clementia seruare, quàm paucos mea seueritate perdere. Hominis sanè clementia est, beluarum autem feritas. Quare principem in priuatis iniuriis facilem ad ignoscendum, in iis autem, quæ læsunt rempubl. seuerum esse oportere, ita tamen vt non hominem, sed crimen ipsū insectari & punire videatur.* ita Panorm. lib. 2. de Gestis Alfonsi, qui & lib. 3. has eius cæ- C lestes voces recenset. *Per iustitiam bonis gratus sum, per clementiam malis; nihil enim ita aduersariorum animos flectit, quàm lenitatis & placabilitatis nomen.*

B. Franc. Borja Dux Gandiæ, & vicerex Cataloniæ, cùm ex officio fontes plectere cogeretur, illacrymabat, ac vt piè morerentur satagebat: pro plexorum animabus verò triginta Missarum sacrificia in singula capita offerri curabat. Idem factus Societatis Iesu Generalis, delinquentium pœnas magna ex parte in se recipiebat, & cruciatu corporis sui expiabat. Idem à Salomone didicere philosophi, quorum axiomata refert Anton. in Melissa, Plutarch. in Apophth. & alij, vt Demonactis: *Non esse irascendum hominibus, sed vitiis. Nam hominis est peccare, Dei verò aut hominis Deo proximi peccata emendare.* Antigoni regis Macedon. *Clementia plus potest, quàm* D *violentia.* Cato senior admonebat eos, qui potentes essent, vt parcè vterentur sua potestate, quò semper vti possent, sentiens clementia & comitate potentiam fieri diuturnam, ferocia breuem. Cùm Cæsar rerum potitus, Pompeij statuas deiectas honorificè reposuisset: *Cæsar*, inquit Cicero, *dum Pompeij statuas reponit, suas stabilit*, sentiens illum hoc non in Pompeij gratiam facere, sed vt sibi clementiæ simulatione fauorem apud ciues conciliaret, atque hoc pacto suum regnū constabiliret. Plutarch. in Roman. apopht. Traianus Imper. cùm à suis nimiæ lenitatis argueretur, *talem se Imperatorem esse priuatis* respondit, *quales sibi esse Imperator priuatos optaret.* Eius successor Adrianus: *Principibus*, inquit, *in priuatis offensis debet esse satis, potuisse vlcisci.* Alexander Seuerus Imper. cùm eius improbantes humanitatem & clementiam Mammæa mater, vxorque Memmia, sæpè dicerent: *Molliorem tibi potestatem & contemptibiliorem imperij fecisti*, respondit; *Sed securiorem & diuturniorē.* ita Vit. Cæsar. Thyrræum Pittaci filium Cumis faber quidam ærarius impactâ securi occidit; Cumani homicidam vinctum miserūt ad Pittacum, vt de eo supplicium sumeret. At ille cognitâ causâ dimisit hominem, dicens, *ignoscentiam esse potiorem pœnitentiâ*, sentiens vtilius esse condonare, quàm meminisse iniuriæ & vlcisci. Sunt qui referant homicidam ab Alcæo fuisse dimissum, cum hoc elogio, *Melius est ignoscere, quàm punire.* ita Laërt. libr. 1.

Porrò eadem pax & tranquillitas non in sola punitione, sed in omnibus actionibus adhibenda est, præsertim vbi multæ occupationes homi- *Magni agunt omnia pacificè.*
nis animum distrahūt & perturbant. Tunc enim viri sapientes & spirituales, omnem spem in Deo defigentes, omnia ordinatè, quietè & tranquillè peragunt. Audi S. Gregor. 18. Moral. cap. 25. vel iuxta aliam edit. 29. Explicans enim illud Iob 28. *Et mare, Non est mecū. Cùm occupationes*, inquit, *extrinsecus perstrepunt, intrinsecus in amore pacatissima* *Qua ratione.*
quies tenetur: atque occupationē tumultus exteriùs perstrepentis, dispensat interiùs præsidens iudex ratio, & tranquillo moderamine, ea quæ circa se sunt minùs tranquilla, disponit. Sicut enim vigor mentis frænandis præest motibus carnis, sic sæpè superimpositos tumultus occupationis bene regit amor quietis: quia exteriores curæ, si peruerso amore non appetuntur, non confuso, sed ordinato animo ministrari queunt.

DOCVISTI AVTEM POPVLVM TVVM PER TALIA OPERA, QVONIAM OPORTET IVSTVM ESSE ET HVMANVM, ET BONÆ SPEI FECISTI FILIOS TVOS: QVONIAM IVDICANS DAS LOCVM IN PECCATIS POENITENTIÆ] q.d. Tuo hoc Domine clementiæ in Ægyptios & Chananæos, exemplo docuisti fideles tuos, iustitiæ miscere humanitatem & beneficentiam: item spem eis dedisti veniæ, vt, cùm peccarent, si de peccatis verè pœniteant, iterum eos sis in gratiam recepturus: hanc enim vti Chananæis obtulisti, ita multò magis seruis & filiis tuis offers; quia tu Domine es pater misericordiarum, & Deus totius consolationis, 2. Corint. 1. VERS. 19.

Gnoma.

OPORTET IVSTVM ESSE ET HVMANVM] Τὰ & non copulat, sed auget, valetque *etiam, quoque*: nam græcè est, δεῖ τὸν δίκαιον εἶναι φιλάνθρωπον, id est *decet eum, qui iustus est, esse quoque humanum*, imò philanthropum: iustitia enim humana est; quæ verò inhumana & sæua est, potiùs crudelitas & sæuitia est, quàm iustitia: hinc summum ius, summa est iniuria. *Noli esse iustus multùm*, ait Eccles. c. 7. 17. *Misericors, & miserator, & iustus Dominus*, psal. 111. 4. *Misericordia & veritas obuiauerunt sibi, iustitia & pax osculatæ sunt*, psal. 84. 11. Debet ergo iustitia misceri benignitate, vt neque nimia seueritate subditos exacerbet, neque nimia lenitate & laxitate disciplinam soluat, vti docet S. Gregor. 20. Moral. ca. 8.

BONÆ SPEI (bene sperare) FECISTI FILIOS TVOS] Græcè, ἐυελπίδας ἐποίησας, id est *bene sperantes effecisti, quoniam das in peccatis pœnitentiam*; Vatabl. *bona spe filios tuos imbuis, qui locum concedis pœnitentiæ peccatorum. Filios* vocat Hebræos, quia fideles

fideles & veri Dei cultores, ac vocatos ad Dei hereditatem, putà ad eius gratiam & gloriam. *Quoniam iudicans*, id est puniens, *das locum in peccatis pœnitentiæ*. q.d. Ita punis, imò ideo punis, vt peccantes moueas ad pœnitentiam: qua re magnam nobis das spem veniæ, vt, si peccamus, de ea non desperemus, sed pœniteamus, & confidenter tuam indulgentiam imploremus. ita S. Bonau. Aut simpliciùs q.d. Cùm iudicas, id est sententiam fers in aliquem, eumq; ob peccata ad meritam pœnam condemnas, non illicò illam executioni mandas, pœnamque ei decretam infligis, sed longanimis eam differs, vt reus imò damnatus pœniteat, pœnamque pœnitens & supplex euadat. ita à Castro.

VERS. 20. SI ENIM INIMICOS SERVORVM TVORVM, ET DEBITOS MORTI, CVM TANTA CRVCIASTI ATTENTIONE, DANS TEMPVS ET LOCVM, PER QVÆ POSSENT MVTARI A MALITIA; CVM QVANTA DILIGENTIA IVDICASTI FILIOS TVOS, QVORVM PARENTIBVS IVRAMENTA ET CONVENTIONES DEDISTI BONARVM PROMISSIONVM?] Est argumentum à minori ad maius, aut potiùs à minùs verisimili ad magis verisimile. q.d. Si Chananæos hostes seruorum tuorũ, putà Hebræorum, *debitos morti*, id est morti obnoxios, mortis reos, morti addictos, ob suas scelerum culpas & debita, cum tanta cruciasti *attentione*; græcè προσοχῆς, id est circumspectione, cautione, moderatione, prouida cura & attentione, ne modum excederes in puniendo; vtque modicas eis pœnas easque sensim infligeres, quæ non tam læderent eos, quàm prouocarẽt ad pœnitentiam, itaque tam mentem à malitia, quàm corpus à plagis liberarent, ac sanitati restituerẽt; *cum quanta diligentia*; græcè, ἀκριβείας, id est sollicita, exacta, exquisita consideratione, animaduersione, cautione, cura & studio; vnde Vatabl. vertit, *sollicitudine*; alij vertunt, *tenacitate & parcitate* (sic enim tenaces & parcos vocamus sollicitos, & attentos ad rem) *iudicasti*, id est *rexisti*, vt vertit Vatabl. *gubernasti*: item peccantes castigasti, puniuisti; *filios tuos*, fideles Hebræos, *quorum parentibus*, Abrahæ, Isaac & Iacob, *iuramẽta, & conuentiones dedisti bonarum promissionum*, id est promisisti & pactus es cum iuramento, te posteris eorum daturum terram promissam lacte & melle manantem, omnemque tuam benedictionem? Id fecisse Deum patet ex historia Exodi, Numer. & Deuter. vnde Vatabl. vertit, *quanta sollicitudine rexisti filios tuos, quorum patribus bonas promissiones iureiurando pactionibusq; firmasti?*

Ad τὸ *attentione*, Græci Vaticani addunt δεήσεως, id est *deprecatione*, &, vt nonnulli Latini codices legunt, *obtestatione*, item *parsimonia & indigentia*, quasi Deus ex nimia clementia indigeret careretque suppliciis, quibus eos afficeret: quo figuratè significatur, Deum vltum se de Chananæis cum tanta attentione, quantam diximus; & cum tanta obtestatione, petendo ab illis, & obtestando, nisi sibi cõsulerent, tandem perituras; & cum tanta parsimonia, moderatione, indigentia, ac si Deus illis indigeret, ac propterea nollet eos perdere. Quod ostendit summam Dei nostri sustinentiam ac clementiam. Est catachresis & charientismus. Hinc illud Apostoli: *Pro Christo ergo legatione fungimur, tamquam Deo exhortante per nos, obsecramus pro Christo, reconciliamini Deo.* 2. Corinth. 5. 20. Vide & obstupesce dignationem, demissionem & clementiam Dei nostri, qui quasi iniuriam fecerit, non acceperit, obsecrat peccatores, vt ad se salutemque suam redire velint.

CVM ERGO DAS NOBIS DISCIPLINAM, VERS. 22. INIMICOS NOSTROS MVLTIPLICITER FLAGELLAS, VT BONITATEM TVAM COGITEMVS IVDICANTES: ET CVM DE NOBIS IVDICATVR, SPERAMVS MISERICORDIAM TVAM] q.d. Cùm tu Domine, peccantes velut pueros (hoc enim est παιδεύων) tuos virga disciplinæ castigas, vt emẽdes, tunc nostros inimicos, quales fuere Chananæi ceteræque gentes idololatræ, multis magnisque suppliciis flagellas, vt cogitemus, & iudicantes discernamus, quanta sit bonitas tua in nos, ac sæuitia tua in hostes nostros idololatras; eaque de causa cùm rursum peccantes à te iudicamur, id est corripimur & castigamur, speremus similem à te clementiam & misericordiam, ideoque tibi nos humiliter corde contrito subdamus, ac constanter adhæreamus, nec ad idola deosque Gentium declinemus: si enim id fecerimus, cum ipsis lõgè grauiùs à te flagellabimur. Hęc enim eò spectant, vt Dei cultum, & idolorum ac gentium idololatrarum odium in Hebræis, ad idola procliuibus, stabiliat, vt patet ex sequent.

MVLTIPLICITER] Græcè, ἐν μυριότητι, id est in multis millibus, in myriadibus: μύρια enim sunt decem millia. Vnde myrias significat innumeram & quasi infinitam multitudinem. Dices, Quomodo ergo superiùs laudauit Dei clementiam, quòd Chananæos paucis modicisque plagis castigaret? Resp. Initio fuere illæ paucæ & modicæ, vt inuitaret eos ad pœnitentiam; at, vbi illi impœnitentes in suis sceleribus se obfirmarunt, Deus plagas plagis addidit sine fine, donec eos contereret.

VT BONITATEM TVAM COGITEMVS IVDICANTES] Pro *cogitemus*, græcè est μεριμνῶμεν, id est simus solliciti, ne scilicet bonitatem tuam grauiùs offendamus, & ab ea excidamus, itaque pro bonitate iram & sæuitiam tuam cum impiis Chananæis incurramus; sed eam iusto rationis veritatisque iudicio iudicãtes, appendentes & æstimantes, eidem firmiter agglutinemur, vt, cùm iterùm ob delicta quæpiam à te iudicati, id est puniti, fuerimus, *speremus*; græcè, *expectemus*, pristinam in nos *misericordiam tuam*, ad eamque confidenter recurramus, vt illam implorantes delictorum veniam & gratiam cõsequamur. Hic maximè genuinus & simplicissimus est sensus. Huc pertinet expositio Cantacuzeni, q.d. *Vt cogitemus iudicantes*, id est, vt assiduè meditantes bonitatem Dei, iudicemus nos ipsi, ac prudenter æstimemus quot quantaq; simus à Deo bona consecuti. Et Dionys. q.d. Vt prudenter discernamus correctionem nostram à reproborum perditione; quare flagella Dei in piis generant spem, in impiis desperationem.

Secundò, tamẽ appositè Nannius, Iansen. Vatabl. à Castro, & alij sic exponunt. q.d. Ideo nos leuiter vt pueros virga disciplinæ iudicas, id est punis & castigas, vt nos pariter iudicantes, id est cùm iudicia exercemus, aliosque iudicamus & castiga-